ISSN 0206-4340

Азәрбајҹан дили вә әдәбијјат тәдриси

„Азәрбајҹан мәктәби“
журналына әлавә

1986 3

Scanned with
MOBILE SCANNER

ЕЛ БИЛИР КИ, СӘН МӘНИМСӘН
ЈУРДУМ, ЈУВАМ, МӘСҚӘНИМСӘН,
АНАМ, ДОҒМА ВӘТӘНИМСӘН!
АЈРЫЛАРМЫ КӨНҮЛ ЧАНДАН,
АЗӘРБАЈЧАН, АЗӘРБАЈЧАН!

КӨРКӘМЛИ ШӘХСИЈЈӘТЛӘР С. ВУРҒУН ҺАГГЫНДА

Сәмәд Вурғун Азәрбајчан совет поезијасынын чөрәји вә балы, дузу вә сүдүдүр, өз халгынын чанлы тәчәссүмүдүр.

Кеорки Леонидзе.

Мән хошбәхтәм ки, Сәмәд Вурғунла бир јердә олмуш, шаирин шөһрәтиндән вәчдә кәлмиш, ҹејирхаһлығыны көрмүшәм. О, кәнчләрә нечә дә һәвәслә көмәк едирди. Сәмәд Вурғунун бир бөјүклүјү дә бундадыр. Бөјүк истеʼдадлар о гәдәр дә тез-тез јаранмыр, лакин хошбәхтлик бурасындадыр ки, јаранында да әбәди олурлар. Вурғунун поезијасына енг олсун!

Михаил Луконин.

Сәмәд Вурғун — гардаш дилләримизин бөјүк халг шаири дилләримиз јашадыгча өлүмсүз јашајачаг!

Назим Һикмәт.

Сәмәд Вурғун поезијасында Низами һикмәти, Фүзули лиризми, Вагиф садәлији, Сабирә мәхсус кәскинлик чәмләшмишдир.

Мәммәд Ариф

Мән һәр дәфә Бакыја кәләндә санки Низами илә, Фүзули илә, Сәмәд илә көрүшүрәм. Инди мән Сәмәд һаггында јазачағам. О, көзәл шаир, көзәл инсан, сәдагәтли дост кими мәним һафизәмә һәкк олунмушдур.

Гајсын Гулијев.

Сәмәд Вурғун мүасир дүнја вә совет әдәбијјатынын ифтихарыдыр.

Луи Арагон.

Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!

Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси

1954-чү илдән чыхыр

ИЈУЛ — СЕНТЈАБР

1986

№ 3 (127)

(МЕТОДИК МӘЧМУӘ)

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин органы
«Азәрбајчан мәктәби» журналына әлавә

БУ НОМРӘДӘ

Методика вә иш тәчрүбәси

К. Кәримов — Грамматик бачарыглар вә шакирдләрин [illegible] инкишафына онун тә'сири . . . . . .
А. Абдуллајев, Ј. Асланов — Һ. Чавидин «Сәјавуш» мәнзум фачиәсинин сәнәткарлыг хүсусијјәтләринин өјрәдилмәси [illegible]
С. Һүсејнова — Шакирдләрин нитгинин инкишаф етдирилмәси [illegible]
Х. Мәммәдова — Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләнин компонентини бағлајан васитәләр 13
Н. Агајев — Јени материалын изаһы просесиндә фајдаланма [illegible] 1[illegible]
Ч. Мәммәдов — Фе'ли сифәтләрин тәдрисинә даир [illegible]

С. Вурғун — 80

А. Вәкилова — Музеј тәрбијә едир . . [illegible]
С. Мустафајева — Халглар достлуғунун аловлу тәрәннүмчүсү [illegible]
М. Әфәндијев — С. Вурғун галбимиздә јашајачаг 27
С. Вурғун һаггында хатирәләр . . . . 2[illegible]

Рәсми шө'бә

V — XI синифләр үчүн әдәбијјат програмы 32

Бу китаблары охујун

М. Баһарлы — Дилчилијә даир гијмәтли әсәр 71

© «Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси», № 3, 1986-чы ил.

Scanned with MOBILE SCANNER

«АЗЕРБАЙДЖАН ДИЛИ ВЕ ЭДЕБИЯТ ТЕДРИСИ»
(«Преподавание азербайджанского языка и литературы»)
Методический сборник. Приложение к журналу
«Азербайджан мектеби» — органа Министерства просвещения
Азербайджанской ССР, № 3 (127), 1980.

В НОМЕРЕ:

Методика и опыт работы

К. Керимов — Грамматические умения и его воздействия на интеллектуальное развитие учащихся	3
А. Абдуллаев, Ю. Асланов — Обучении особенностей мастерства трагедии Г. Джавида «Сиявуш»	6
С. Гусейнова — Развитие речи учащихся	9
Х. Мамедова — Сложноподчиненное предложение с придаточным образа действия	13
И. Агаев — Внутрипредметная связь в процессе объяснения нового материала	16
Дж. Мамедов — О преподавании причастий	20
С. Вургун — 80	
А. Векилова — Музей воспитывает	22
С. Мустафаева — Пламенный воспеватель дружбы народов	23
М. Эфендиев — С. Вургун всегда с нами	27
Воспоминания о С. Вургуне	28
Официальный отдел	
Программа по литературе для V — XI класс	32
Прочтите эти книги	
М. Вахарлы — Ценное произведение о языкознание	71

Адрес редакции: 370000, город Баку, ул. Низами, 58.
Телефоны: 93-13-45, 32-37-33.

Город Баку, издательство «Коммунист» ЦК КП Азербайджана.

Грамматик бачарыглар вә шакирдләрин интеллектуал инкишафына онун тә'сири

Кәрим КӘРИМОВ
педагожи елмләр намизәди, Азәрбајҹан ЕТПЕИ-нин баш елми ишчиси

«Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын әсас истигамәтләри»ндә көстәрилир ки, совет мәктәбинин ән мүһүм, даими вәзифәси бөјүмәкдә олан нәслә елмләрин әсаслары һаггында дәрин вә мөһкәм биликләр вермәк, һәмин биликләри тәҹрүбәдә тәтбиг етмәк вәрдишләри вә бачарығы ашыламагдыр. Бу мүһүм вәзифәни һәјата кечирмәк үчүн шакирдләри јүксәк интеллектуал бачарыг вә габилијјәтләрә јијәләндирмәк ваҹиб шәртләрдәндир.

Инсанын һәр һансы фәалијјәт саһәсиндә мүвәффәгијјәт газанмасы чох вахт онун һәмин саһәдәки бачарыглары илә өлчүлүр. Бурада мүәјјән бир һәгигәт вар. Адәтән, инсан бу вә ја дикәр бачарыға јијәләндикдә өз һәрәкәтләринин гаршыја гојулмуш мәгсәдә мүвафиг оларағ сечир, ону һәјата кечирмәк үчүн мөвҹуд билик вә вәрдишләрдән истифадә едир.

Үмумијјәтлә, б а ч а р ы г дедикдә, мәнимсәнилмиш биликләр вә кечмиш тәҹрүбәләр әсасында инсанын нәзәри вә практик ишләри шүурлу сурәтдә асанлыгла вә дәгигликлә јеринә јетирмәјә һазыр олмасы баша дүшүлүр. Мәһз буна көрә дә фәалијјәтин башга мәрһәләләриндә олдуғу кими, грамматик материалларын мәнимсәнилмәси вә бу саһәдә зәрури фикри әмәлијјатларын апарылмасы үчүн дә мүвафиг бачарыгларын — грамматик бачарыгларын формалашмасы зәруридир.

Бәс конкрет оларағ грамматик бачарыглара нәләр дахилдир? Биринҹи нөвбәдә грамматик материаллары тәһлил вә мугајисә едә билмәк, үмумиләшдирмәк, мүҹәррәдләшдирмәк вә тәснифат етмәклә әлагәдар бачарыглар. Бунлар садәҹә фикри әмәлијјат оларағ галмыр. Һәмин бачарыглар мүәјјән фәалијјәт саһәсинин [illegible] зәрури олан мүһүм [illegible] чеврилир. М[illegible] грамматик [illegible] ријаллары шакирд[illegible] си илә б[illegible] вә бачарыг[illegible] конкрет [illegible] материалларыны [illegible] әсас рол ојнајыр. Лакин шакирдләр мәфһум вә категоријалары мәнимсәнилмәси просесиндә бә'зи чәтинликләрлә гаршылашырлар.

Тәдгигат көстәрир ки, грамматик мәфһум вә категоријалары шакирдләрин фәргләндирмә[illegible] [illegible] чәтинлик әлдә көстәрир. Бунлар шәрти оларағ белә груплашдырмаг олар: 1) мәфһумдахили вә ја категоријадахили фәргләндирмә[illegible]; 2) грамматик мәфһум вә ја категоријаларарасы фәргләндирмәдәки чәтинликләр.

Шакирдләрин мәфһумдахили вә ја категоријадахили фәргләндирмәдә гаршылашдыглары чәтинликләр ән чох һәмин мәфһум вә категоријанын мүәјјән нөв фәргини дәрк едә билмәләри илә әлагәдардыр. Бә'зән шакирдләрдә, үмумијјәтлә, мәфһум вә ја категоријанын ајры-ајры ҹәһәтләри һаггында зәрури биликләр олмадығына, бә'зән дә онлар мәфһумлары ифадә едән сөзләрин семантик ҹәһәтинә әһәмијјәт вермәдикләринә көрә мүәјјән чәтинликләрлә гаршылашырлар.

Биринҹи гисим чәтинликләрдән бири хүсуси исимләрлә онлардан јаранан үмуми исимләрин гарышдырылмасындан ирәли кәлир. Мәсәлән, тәдгигат апардығымыз бир сыра шәһәр вә кәнд мәктәбләриндә IV вә V синиф шакирдләринин бир чохунун [illegible] лары көстәрир ки, онлар Азәрбајҹан, Бакы, Ләнкәран, Нефтчала, Уҹар кими сөзләрдән дүзәлдилмиш азәрбај-

чанлы, бакылы, ләнкәранлы, нефтчалалы, учарлы вә с. сөзләри фәргләндирә билмир, икинчиләри дә хүсуси исим кими гәбул едирләр. Бунун сәбәби ондан ирәли кәлир ки, һәмин шакирдләр гејд олунан типли сөзләрин семантикасы илә график формасы арасындакы фәрги дәрк едә билмәмишләр. Бу, әлбәттә, һәр шејдән әввәл, мүәллимин иш системиндәки нөгсандан ирәли кәлир.

Мүшаһидә материалларынын тәһлили көстәрир ки, IV—V синиф шакирдләри грамматик мәфһум вә категоријаларарасы фәргләндирмәдә дә чәтинликләрлә тез-тез гаршылашырлар. Бу чүр чәтинликләрдән бири исим вә сифәт категоријаларыны фәргләндирмәкдә өзүнү көстәрир. Бу, ән чох ејни сөзүн һәм исим, һәм дә сифәт кими ишләнмәси шәраитиндә гаршыја чыхыр. Мәсәлән, шал сөзү ишләндији јериндән асылы олараг һәм исим, һәм дә сифәт ола билир. Шакирд шал сөзүнү ајрылыгда вә ја «Анам фабрикдә шал тохујур» кими чүмләләрдә исим кими көтүрүр. «Атамын кејдији шал костјум хошума кәлир» кими чүмләдә дә һәмин тә'сирә гапылараг шал сөзүнү јенә исим кими гәбул едир. Бурада јенә заһири график вә фонетик охшарлыг фәргләндирмәнин чәтинлијини доғуран әсас амилләрдир. Она көрә дә категоријаларарасы (исим, сифәт) фәргләндирмә хејли чәтинләшмиш олур.

Бә'зән һәм график, һәм дә формал грамматик әламәтләр охшар—ејни олдуғуна көрә шакирдләр сөзләрин һансы грамматик категоријаја аид олдуғуну дәгиг мүәјјәнләшдирә билмирләр. Мәсәлән, јахшы сөзү синтактик функсијасындан асылы олараг һәм сифәт, һәм дә зәрф кими ишләнә билир. Һәр ики һалда һәмин сөзүн формал грамматик әламәти ејнидир: нечә? суалына чаваб олур: «Илгар јахшы шакирддир». «О јахшы охујур» чүмләләриндәки јахшы сөзләри бу гәбилдәндир. Биринчи чүмләдә һәмин сөз сифәт олдуғу һалда, икинчи чүмләдә зәрфдир. Шакирдләр бу сөзүн јалныз әламәтләринә истинад етдикләри үчүн фәргләндирмәдә сәһвә јол верирләр.

Демәли, грамматик материалларын фәргләндирилмәси һәмин саһәдә формалашан бачарыгларын хүсусијјәтләриндән чох асылыдыр.

Бәс грамматик бачарыглар шакирдләрин интеллектуал инкишафына нечә тә'сир көстәрә билир?

Мә'лумдур ки, грамматик мәфһумларын мәзмунунун мәнимсәнилмәсиндә истифадә олунан фикри фәалијјәт пријомлары (тәһлил, тәркиб, мүгајисә, үмумиләшдирмә, конкретләшдирмә, нәтичә чыхарма вә с.) шакирдин билавасита интеллектуал инкишафына хидмәт едир. Она көрә дә инкишафетдиричи тә'лимин тәләбләринә ујғун олараг шакирдләрә бу чүр вә ја дикәр грамматик мәфһумла әлагәдар тәфәккүр пријомларынын (тапылма вә дил фактларынын грамматик тәснифи) тәтбигинин һазыр нүмунәсини вермәклә мәһдудлашмаг олмаз. Бу заман мүәллим грамматик материалын бүтүн һалларда тәһлил едилмәсинә имкан верән үмумиләшмиш пријом вә јоллардан истифадә едилмәси мәгсәдинин гаршыја гојмалыдыр. Һәмин пријом вә јоллар дил фактларынын һәм форма вә һәм дә мә'на хүсусијјәтләринә (әсас вә икинчи дәрәчәли) әсасланмағы, дилдәнкәнар һадисәләрин заһири охшарлығынын тә'сирини арадан галдырмағы тә'мин етмәлидир.

Дәрсдә јени пријомун ашкара чыхарылмасынын бу чүр методуну тәшкил етмәк үчүн, «бу чүр һәрәкәт ет» типли бу вә ја дикәр пријома дахил олан «сәрт» әмәлијјатлар системи әвәзинә, әввәлчә синфин гаршысында (үмуми формада) һәмин тәдрис ишинин мәгсәдинә ујғун вәзифә (мәсәлән, әкәр бизә бу вә ја дикәр чүмләнин типини мүәјјәнләшдирмәк лазымдырса, нечә фикирләшмәк) гојмаг, сонра исә верилмиш конкрет чүмләнин типини мүәјјәнләшдирмәјә имкан верән мүәјјән ардычыллыгда хүсуси вәзифәнин һәллинин нәзәрдә тутмаг лазымдыр.

Шакирдләри фикри иш пријомларына јијәләндирмәклә әлагәдар инкишафетдиричи тә'лимин мүвәффәгијјәти һәмин пријомларын мәгсәдәујғун сечилмәсиндән чох асылыдыр. Иши елә тәшкил етмәк лазымдыр ки, шакирдләр өзләри дә даһа әлверишли пријомлар дүшүнүб мүәјјәнләшдирсинләр вә мүстәгил олараг даһа сәмәрәли ишләмәјә наил олсунлар.

Садә һалларда бу чүр пријомлары шакирдләр мүәллимин рәһбәрлији алтында өзләри дүшүнүб тапыр вә тәтбиг едирләр. Мәсәлән, VI синифдә «Фе'ли сифәтләр» мөвзусунун тәдриси просесиндә мүәллим сифәт вә фе'л һаггында шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләрини мүгајисәли шәкилдә јохлајыр; бу мәгсәдлә мүәллим јазы тахтасында ашағыдакы сөзләри јаздырыр:

ағ сач	сач ағарыр
тутгун һава	һава тутулур
јашыл зәми	зәми јашыллашыр

Мүәллим биринчи сүтундакы сифәтләрин вә икинчи сүтундакы фе'лләрин алтындан хәтт чәкдирдикдән сонра синфә мүрачиәт едир:

— Бурада сифәтләр вә фе'лләр арасындакы фәрг нәдән ибарәтдир?

Шакирдләр бу суала ашағыдакы шәкилдә чаваб верирләр:

— Сифәт әшјанын әламәтини билдирир, фе'л исә әшјанын һәрәкәтини билдирир. Сифәт нечә? нә чүр? һансы? сualларына чаваб ола билир. Фе'л исә нә едир? суалына чаваб верир. Сифәт шәхсә көрә дәјишмир; фе'л исә дәјишир. Сифәт заман билдирмир. Фе'л исә заман билдирир.

Сифәт вә фе'л һаггында шакирдләрин билукләринә әсасланан мүәллим онлара белә бир суал да верир:

— Ушаглар, көрдүјүнүз кими, тахтада алтындан хәтт чәкилмиш сөзләрин бә'зиләри сифәт, бә'зиләри исә фе'лдир; бәс бунлара ујғун елә сөзләр дә сөјләјә биләрсинизми ки, онлар һәм сифәтә, һәм дә фе'лә охшасын?

Мүәллимин тәклифи илә шакирдләрдән бири јазы тахтасында ашағыдакы мисаллары јазыр:

ағармыш сач, тутгунлашмыш һава, јашыллашмыш зәми...

Нәзәрдә тутулмуш сөзләрин фе'ли сифәт олдуғуну шакирдләр өзләри мүәјјәнләшдирирләр. Бундан сонра онлар мүәллимин көстәриши илә әввәлчә фе'ли сифәтләри (**ағармыш, тутгунлашмыш, јашыллашмыш**) сифәтләрлә (**ағ, тутгун, јашыл**), сонра исә һәмин фе'ли сифәтләри фе'лләрлә (**ағарыр, тутулур, јашыллашыр**) мүгајисә едир, онларын фәргли вә охшар хүсусијјәтләрини мүәјјәнләшдирирләр. Бүтүн бунларын әсасында, әлбәттә, мүәллимин көмәклији илә, шакирдләр фе'ли сифәтә тә'риф верирләр: **һәм фе'ллик, һәм дә сифәтлик хүсусијјәти дашыјан сөзләр фе'ли сифәт адланыр.**

Психоложи тәдгигатлар көстәрир ки, шакирдләрин мәнимсәмиш олдуглары биликләр тәфәккүрүн башлангыч нөгтәси јериндә чыхыш едирсә, јени өјрәнилән биликләр онун (тәфәккүрүн) нәтичәси, «мәһсулу» кими тәзаһүр едир. Она көрә дә шакирдин јени лингвистик информасија әлдә етмәси, көһнә биликләрдән зәрури оланларын актуаллашдырылмасы интеллектуал инкишаф үчүн әсас шәртдир. Бу бахымдан дил дәрсләри елә гурулмалыдыр ки, шакирд һәмин кечилмиш биликләри иш гошмағы һисс етсин, дүшүнсүн, дил фактларыны үмумиләшдирмәји, елми нәтичәләр чыхармағы бачарсын, мүбаһисәләрә киришә билсин. Демәли, дил дәрсләриндә лингвистик тәфәккүр вә лингвистик билик диалектик әлагәдә олуб бир-бирини тамамламалыдыр. Әкәр бунларын бири дикәрини тамамлајырса, онда бу, шакирдләрин интеллектуал инкишафына да мүсбәт тә'сир көстәрә билир.

Габагчыл тәчрүбә көстәрир ки, мүәллим јени тәдрис материалы илә һәр һансы кечмиш тәдрис материалынын мүгајисәсини шакирдләрин иштиракы илә апарырса, бу заман шакирдләр мүәллимин мүһакимәсини, көрдүјү ишләри јалныз динләмәк вә мүшаһидә етмәклә кифајәтләнмирләр. Онлар јени билијин өјрәнилмәсинә вә мөвчуд биликләрин тәкрарына фәал сурәтдә гошулурлар. Мүәллимин рәһбәрлији алтында шакирдләр өјрәдилмиш вә өјрәдилән биликләр арасындакы охшарлығы вә фәрги ашкара чыхарырлар. Мәсәлән, V синифдә мүәллим «Исим» мөвзусуну тәдрис едәркән о, исим һаггында билдикләрини јадларына салмағы шакирдләрә тапшырыр. Шакирдләр мүәллимин тәләбинә әмәл едирләр, мисаллар кәтирир вә фикирләрини әсасландырырлар. Мүәллим иши сонракы мәрһәләсинә кечир. О, шакирдләрин диггәтини башга дидактик материаллара јөнәлдир. Арадакы исимләри мүәјјәнләшдирмәји шакирдләрә тапшырыр. Шакирдләрин мүәјјән етдикләри исимләрин арасында **һәрәкәт, сакитлик, тәвазөкарлыг** кими сөзләр дә вар иди. Мүәллим соруштур:

— Сиз нәјә көрә дејирсиниз ки, һәмин сөзләр дә исимдир?

Шакирдләрин әксәријјәти һәмин сөзләрин исим олдуғуну сүбут етмәјә чалышараг гејд етдиләр ки, **һәрәкәт, сакитлик, тәвазөкарлыг** исимдир. Чүнки онлар нә? суалына чаваб верир вә һалланыр.

Демәли, мүәллимин билавасита рәһбәрлији илә шакирдләр һәмин сөзләри өзләринә мә'лум олан исимләрлә бир сыраја гојур, бу сөзләрин грамматик

Scanned with

әламәтләринин исимләрлә үмуми олдугуну гејд едир. Буна көрә дә онларын исим олдугуну сөјләјирләр. Исим һаггында шакирдләрин ашағы синифләрдә алдыглары мә'лумат фикри иш пријомлары васитәсилә тәкрар едилир, даһа да дәгигләшдирилир вә мөһкәмләндирилир.

Грамматик бачарыгларын формалашмасында мүмарисәләр дә бөјүк рол ојнајыр. Мүмарисә, шүурлу, мәгсәдјөнлү, планлы тәкрар олуб, јеринә јетирилән ишин, фәалијјәтин тәкмилләшмәсинә, мүвафиг бачарыг вә вәрдишләрин формалашмасына көмәк көстәрир.

•

Һ. Чавидин «Сәјавуш» мәнзум фачиәсинин сәнәткарлыг хүсусијјәтләринин өјрәдилмәси

Атәш АБДУЛЛАЈЕВ
педагожи елмләр намизәди,
Јусиф АСЛАНОВ
Азәрбајчан ММТИ-нин методисти

Республикамызын үмумтәһсил мәктәбләриндә мөвзусу тарихи һәгигәтләрдән көтүрүлмүш драматик әсәрләр өјрәдилир. Бу нүмунәләр арасында Һ. Чавидин «Сәјавуш» мәнзум драмы әдәбијјат мүәллимләриндән даһа чох тәдгигатчылыг, педагожи мәһарәт тәләб едир. Онун бәдии ирсинин вә «Сәјавуш» мәнзум драмынын тәдрисинә програмда беш саат вахт ајрылмышдыр. Габагчыл әдәбијјат мүәллимләри илк дәрс саатында драматургун һәјат вә јарадычылығы илә јанашы «Сәјавуш» пјесинә шакирдләрдә мүәјјән мараг һисси јарадыр, нөвбәти дәрсә кими мәзмунуну өјрәнмәји гаршыја мәгсәд гојурлар.

Тәчрүбә вә мүшаһидәләр көстәрир ки, X синифдә «Сәјавуш» фачиәсинин мәзмуну, ајры-ајры образларын бәдии тәһлили илә әлагәдар апарылан ишләри шакирдләр асан дәрк едирләр. Лакин фачиәнин идејасы, реалист хүсусијјәтләри, сәнәткарлыг мәсәләләри, шаирин бәдии ирсинин Азәрбајчан әдәбијјатынын сонракы мәрһәләсинә көстәрдији тә'сир шакирдләрә лазыми сәвијјәдә чатдырылмыр. Методик үмумиләшдирмәләрдә дә «Сәјавуш» пјеси, әсасән, мәзмунун ајдынлашдырылмасы истигамәтиндә тәһлил едилир ки, бу да әсәрин сәнәткарлыг мәсәләләринин дүзкүн арашдырылмагда мүәллимләрә кифајәт гәдәр көмәк көстәрмир.

Ону да гејд едәк ки, мәктәбләримиздә пјесин сәнәткарлыг хүсусијјәтләри әсасән бәдии тәһлилдән сонра өјрәдилир. Дәрслик үзрә методик рәһбәрлик, вәсаит, мәгалә вә төвсијәләрдә дә һәмин методик иш әсас көтүрүлүр. Пјесин мәзмун вә идејасы, роллар үзрә охусу, мәтн үзәриндә иш, бәдии тәһлил вә образларын сәчијјәси, драматургун тәлгин етдији идејаларын мүасир һәјат тәрзимизлә әлагәләндирилмәси заманы јухарыдакы проблем шакирдләрә дәрк етдирилмәлидир.

Бу јазыда әсас мәгсәд Һ. Чавидин «Сәјавуш» романтик фачиәсинин сәнәткарлыг мәзијјәтләринин өјрәдилмәсинин методик јолларыны әкс етдирмәкдир.

Мәктәб тәчрүбәсинә әсасән, демәк олар ки, јухарыда көстәрилән мәгсәдә наил олмаг үчүн шакирдләрин диггәтини ики мүһүм мәсәләјә јөнәлтмәк мәгсәдәујғундур. Биринчиси, «Сәјавуш» мәнзум драмында тарихи һәгигәтләрин бәдиилләшдириләрәк камил сәнәт нүмунәсинә чеврилмәси бөјүк реалистин јарадычылығында ичтимаи һәјата, сәнәтә вә ән'әнәјә новатор мүнасибәтин дөнүш нөгтәсидир. Икинчиси, сәләфләриндән М. Ф. Ахундовун, Н. Б. Вәзировун, Ч. Мәммәдгулузадәнин, мүасири Ч. Чаббарлынын драматургијасынын әсас идеја истигамәтиндән чыхыш етмәклә Азәрбајчан мәнзум совет драматургијасынын әсасыны гојмушдур.

Камил драматик әсәрин бәдии дујуму, идеја-естетик гајәси, һәгиги сәнәт әсәри олмасы әсасән сүжет хәттинин, композисијанын дүзкүн вә динамик истигамәтдә верилмәси илә бағлыдыр. Мәһз Чавид дә «Сәјавуш» фачиәсиндә мүрәккәб сүжет хәттиндән истифадә етсә дә онлары еләә бир меһвәр әтрафында бирләшдирир ки, һадисәләрин бири дикәри үчүн зәмин јарадыр, сәбәб нәтичәни догурур, кәркин характерләр драмы кими бүтөвләшир.

Пјесин башлангыч һиссәсиндә көстәрилир ки, Сәјавуш Рүстәмлә Забилистанда мәшг едәрәк гајғысыз күнләр кечирир. Атасы Кејкавусун әмри илә Сәјавуш сараја дә'вәт олунур. Сарај һәјат тәрзинин догурдугу рәзаләт онда икраһ һисси ојадыр. Аз сонра Сәјавушу биз үсјанчылар арасында көрүрүк. О, үсјанчы кәндлиләрә һуманист, инсанпәрвәр, хејирхаһ мүнасибәт бәсләјир. Бу хејирхаһ, нәчиб ишләр Кејкавусу һеч дә севиндирмир. Буну дујан Сәјавуш дүјысы Әфрасијабын сарајына гајыдыр. Бурада да о рәзаләт, пахыллыг вә бөһтана мә'руз галыр. Јүксәк бәшәри арзуларла јашајан, инсанлар арасында сүлһ јаратмаға чалышан, сарај һәјат тәрзини иттиһамчы кими гамчылајан Сәјавуш аналығы Судабәнин. «Гысганчлыг еһтирасынын әсири Кәршивәзин» гурдугу һијләләрин гурбаны олур.

Гүввәтли характерләр вә конфликтләрлә сәчијјәви олан һәмин һадисәләр Чавидин һәјата, сәнәтә бахышынын нечә дәјишдијини, гәләминин пүхтәләшдијини көстәрир. Башга сөзлә десәк, драматик вәзијјәти јарадан вә конфликтин характерини гүввәтләндирән һәрәкәт вәһдәти «Сәјавуш» фачиәсинин әсас сәнәткарлыг мәзијјәтләриндәндир.

Шакирдләрин нәзәринә чатдырылмалыдыр ки, «Сәјавуш» фачиәсиндә әввәлдән ахыра гәдәр бир-бирини изләјән, тамамлајан кәркин драматик хәтләрлә јанашы, сүжет хәттинә дахил олмајан драматик сәһнәләрдән дә истифадә олунмушдур. Валинин көстәриши илә Јалчынын һәбс едилмәси сәһнәси үмуми сүжет хәтти илә бир о гәдәр дә бағлы дејилдир. Лакин драматургун тәлгин етдији идејаларын, әсас һадисәләрин гүввәти бу епизодла даһа сых бағлыдыр. Јәни заманда, Сәјавушун дахили-мә'нәви аләминин, феодал ичтимаи гурулушу илә халг күтләләри арасындакы мүнагишәнин маһијјәтинин ајдынлашдырылмасы әсасән гејд олунан епизодун идеја-естетик гајәси илә әлагәдардыр. Мәһз јүксәк вә кәркин драматизм әсасында гурулмуш һәмин һадисә «Сәјавуш» пјесинин сәнәткарлыг мәзијјәтләринин мүһүм компонентидир.

Гејд етдијимиз кими, «Сәјавуш» фачиәсиндә камил характерләр үмумиләшдирилсә дә, мәһәббәт еһтирасы илә јашајан Судабә образы әсас диггәт мәркәзиндә сахланылыр. Чавид Судабәнин мә'нәви изтирабларынын артдығыны, мәһәббәтинин зорла әлиндән алындығыны тәбии вә инандырычы верир. Сарај һәјат тәрзи онун мәнлијини, мәһәббәтини әлиндән алса да, сөзүнү, үрәјини ала билмир:

Нә дәһшәтли гәрар?!.. Көзәл
дүшүнсән,
Севкисиз јашајан чанлы бир
мәзар!
Севәркән өләнләр даһа бәхтијар.

Бу мисраларда севән бир гәлбин бәшәри арзусунун тәрәннүмү өз әксини тапыр. Судабәнин севмәк, севилмәк истәји гәлбинә һаким кәсилир, бу јолда өлмәји бүтүн сәадәтдән үстүн тутур.

Чавидин бөјүклүјү ондадыр ки, мүрәккәб вә зиддијјәтли һадисәләрә охучуда инам һисси ојадараг конфликтин каһ аһәстә, каһ да, әксинә, јүксәлән драматик кәркинликлә чәрәјан етмәсинә имкан јарадыр. Башга сөзлә десәк, поезија илә драматизмин ајрылмазлығы «Сәјавуш»у сәнәткарлыг зирвәсинә јүксәлдир.

Мә'лум һәгигәтдир ки, шифаһи халг әдәбијјаты нүмунәләри даһа јығчам, емосионал олмагла јанашы, ше'ријјәтлә, фәлсәфи мүһакимәләрлә зәнкиндир. Јүксәк сәнәт әсәри јаратмагда һәмин нүмунәләрә истинад сәнәткарын бөјүклүјүдүр. Мәһз Чавид дә бу мәсәләни «Сәјавуш»да әсас көтүрмүшдүр. Пјесин драматик охусу, образларын сәчијјәси вә мәтн үзәриндә иш апарар-

кән шакирдләрин диггәти бу истигамәтә јөнәлдилмәлидир. Шакирд билмәлидир ки, Чавид мүасири Ч. Чаббарлы кими һадисәләрә вә сурәтләрин психоложи әһвали-руһијјәсинә ујғун мәһны верир:

Кәл, гузум, тез ол да кәл!
Көзүм галды јолда, кәл!
Чамур кәтир, даш кәтир!
Дурма, архадаш, кәтир!

Бурада иша чағырыш, әмәјә мәһәббәт гијмәтләндирилир, онун һазз вә зөвг мәнбәји олдуғундан данышылыр. Нәзәрә алынмалыдыр ки, девр, заман дәјишдикчә белә нүмунәләр өз әһәмијјәтини итирмир, әксинә әсәрә јени руһ, мә'нәви гида верир. Әсәрдә бу чүр фактлар чохдур. Мүәллимләрин бу истигамәтдә јарадычы иши пјесин сәнәткарлыг мәзијјәтләрини мүәјјәнләшдирмәкдә мәктәблиләрә имкан вермәклә јанашы, онларда халг мүдриклијинә, бәдиилик вә ше'ријјәтә мәһәббәт ојадар, сәнәт әсәринин емосионаллығыны, лиризмини, естетик гајәсини дәрк етдирмәк үчүн зәмин јарадар.

Пјесдә диггәти чәлб едән сәнәткарлыг мәзијјәтләриндән бири дә дил мәсәләсидир. Мә'лумдур ки, Түркијәдә алдығы тәһсил Һ. Чавидин јарадычылығында әсаслы из бурахмышдыр ки, бу да сәнәткарын илк әсәрләриндә түрк дилинин сөз, ифадә вә тәркибләринин ишләнмәсинә тә'сир көстәрмәјә билмәзди. Лакин «Сәјавуш» мәнзум фачиәси бу чәһәтдән драматургун уғурлу әсәрләриндән сајылмалыдыр. Әсәрдә анлашылмајан, јахуд мә'насы чәтин дәрк олунан сөз вә ифадәләр, нисбәтән аздыр. Һүсејн Чавид бурада мә'насы бир гәдәр чәтинлик төрәдән сөзләрдән (һәрәми, чәријјә, көјлү, надимә, давул, иштә, бәкләјир, әтмәј, насырлы, јаврум, омуз, бәклијор, кәндини, насыл, сәраб, хырсызы, бајғын, тәбәрдар, јәзданипак, хајыр, әфәндим, музтәриб, шымардын, чапуг, јаса, начарва, гурпаз) истифадә етмишсә дә, бә'зи сөзләрин (мүнәччим, мүнәччимбашы, јавәр, хаган, диванбәји, пишхидмәт, вали, мүшавир, башбуг, алтун) луғәви мә'налары М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб» повестинин вә Азәрбајчан тарихиндән мүвафиг мөвзуларын тәдриси заманы шакирдләрә ајдынлашдырылмышдыр.

Габагчыл тәчрүбә вә методика елми һәмин сөзләрин лексик-семантик мә'наларыны изаһ етмәк, мисра дахилиндә ишләнмә мәгамыны ајдынлашдырмаг, характерләрин фәрди вә типик хүсусијјәтләринин мүәјјәнләшдирилмәсиндә дил-үслубдан чыхыш етмәк вә с. кими ишләрә сәнәткарлығын дејил, бәдии тәһлилин компонентләринин тәркиб һиссәси кими бахыр. Әсас мәсәлә одур ки, драматургун чанлы дилдән јарадычы истифадәси диалог, монолог вә репликаларда нечә үмумиләшдирилмишдир, образлылыг, ше'ријјәт јарадан имканлардан, фразеолокизмләрдән, аталар сөзү, зәрб-мәсәл, афоризм, бәдии тәсвир вә ифадә васитәләриндән истифадә олунмасы ифадәлилији, емосионаллығы гүввәтләндирмишдирми? Мәһз ашағыда гејд олунан сәпкидә нүмунәләрин сечилиб образларын сәчијјәләндирилмәси пјесин идеја вә бәдии маһијјәтинин, драматургун сәнәткарлыг мәһарәтинин дәрк олунмасына зәмин јарадыр: а) образын өзүнәмәхсус заһири әламәтләри; б) мәгсәд вә мәрамларыны, арзу вә истәкләрини һәјата кечирмәјә чан атмаг чәһдләри вә ичтимаи һәјата мүнасибәтләри; в) образа истәр пјесин башланғычында, истәрсә дә драматик инкишаф хәтти бојунча ремаркаларда драматургун мүнасибәти; г) башга сурәт вә персонажларын образ барәдә шәхси мүлаһизәләри; ғ) типик шәраитдә типик характерин јарадылмасында драматургун усталығы.

Пјесин мәтниндәв характерик нүмунәләрин сечилмәси (шакирдләрин иштиракы илә), образларын мүгајисәли тәһлили заманы мүәллим шакирдләрдә белә бир тәсәввүр формалашдырмалыдыр ки, дәрин һәјати вә фәлсәфи мәзмуна малик фикирләр, мүһакимәләр «Сәјавуш»ун әсас сәнәткарлыг мәгзидир. Аз сөзлә дәрин фәлсәфи мә'наларын верилмәси, халг мүдриклијинә јарадычы мүнасибәтин бәсләнмәси ајры-ајрылыгда аталар сөзләри вә зәрб-мәсәл тә'сири бағышлајыр:

Залым бағышланса даһа чох
азар.
Мәзлум үчүн газар ән дәрин
мәзар.

Чавид бәдии тәсвир вә ифадә васитәләрини даһа габарыг, мә'налы гәләмә алыр ки, бу да фикрә, ифадәјә сәнәт долғунлуғу, образлылыг, дәрин идеја мәзмуну верир:

Оһ, Сәјавуш, Сәјавуш! Билмәм
нә сандын мәни?
Бир күн дидиб парчалар дәмир
биләкләр сәни.

Сөзләрә јени мә'на ифадәлилији вермәси дә Чавид сәнәткарлығынын мүһүм кејфијјәтләриндән сајылмалыдыр. «Кирли тәһгир», «Сахланалым кизли бир јердә», «Бизим ағзымыз бүтүн», «Чанавар көзү», «Гызмыш... гурд», «Вичдансыз чанавар» вә с. кими нүмунәләр бу гәбилдәндир. «Ики көнүл бирләшсә гопарар дағы-дашы» аталар сөзүнү «Ики көнүл бирсә, диләкләр дә бир» шәклиндә ишләтмәси дә һәмин идејанын давамыдыр. Шакирдләрин нәзәринә ону да чатдырмаг вачибдир ки, Чавид бә'зән бир мисра илә һәр һансы бир образын мә'нәви аләмини ача билир. Биринчи чаријәнин дили илә ифша едилән Кејкавусун мәнлији ики сөзлә («Шәрәфсиз, алчаг!») охучуја мә'лум олур. Ејни заманда, көркәмли драматургун сөзүнүн кәсәрлији мәнтигинин күчүндә, тарихи һәгигәтләрә јарадычы мүнасибәтиндә өз бәдии дәјәрини тапыр.

Чавидин [illegible] ки, [illegible] тәблиғ етдији идејалар [illegible] шөһрәт [illegible]. [illegible] сонра [illegible] бир [illegible] мәзмум драм әсәрләринин [illegible] бәдии гајәсинә тә'сир көстәрмишдир.

Бу чәһәт дә шакирдләрин нәзәринә чатдырылмалыдыр ки, драматургун бәдии јарадычылыг методу мүтәрәгги романтизм олса да, тәрәннүм етдији идејалар инсан мә'нәвијјаты, шәхсијјәтинин тәкамүлү вә формалашмасына [illegible] көстәрир. Чавид драматургијасы охучу вә тамашачылара хејирхаһ әмәлләр, саф арзулар, нәчиб идејалар, үлви һиссләр ашылајыр.

Бураја гәдәр гејд етдикләримиздән белә бир нәтичәјә кәлмәк олар ки, тә'лим просесиндә сәнәткарлыг мәзијјәтләринин мүәјјәнләшдирилмәси јүксәк елми-нәзәри һазырлыг, дәрин тәдгигатчылыг габилијјәти тәләб едир. Әдәби-тәнгиди материаллардан, методик мәнбәләрдән јарадычы истифадә сајәсиндә һәмин мәсәләнин кениш вә ајдын изаһы мүмкүндүр. Апарылмыш тәдгигатларын нәтичәләринә әсасән «Сәјавуш» мәнзум фачиәсинин әсас мәғзи јухарыдакы системдә тә'лимә чәлб едиләндә шакирдләрин мүстәгил фикри фәалијјәтинин әсас саһәси олан инша јазыларында да јүксәк сәвијјәдә һазырланмасына објектив зәмин јарадыр, мәзмун вә идеја узун мүддәт һафизәдә јашајыр.

Шакирдләрин нитгинин инкишаф етдирилмәси

Сәдагәт ҺУСЕЈНОВА
В. И. Ленин адына АПИ-нин әмәкдашы

Кәнч наслин тә'лим-тәрбијә иши партија вә дөвләтимизин диггәт мәркәзиндә дурур. Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын Програмында (јени редаксија) дејилир:

«Партија ирәли сүрүлмүш вәзифәләрин мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирилмәсини инсан амилинин ролунун јүксәлдилмәси илә әлагәләндирир. Социализм чәмијјәти ичтимаи һәјатын бүтүн саһәләриндә күтләләрин јарадычылығыны инкишаф етдирмәк үчүн јени јоллар тапмадан сәмәрәли фәалијјәт көстәрә билмәз» (Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын Програмы, јени редаксија (Азәрнәшр, 1985, сәһ. 28).

Бурадан ајдын көрүнүр ки, инкишаф етмиш социализм шәраитиндә, кәләчәјин гуручулары олан кәнчләрин

һәртәрәфли инкишаф етдирилмәси дөврүмүзүн актуал проблемләриндәндир. Бу проблемин өз һәллини, әсасән, мәктәбдә тапыр. Бунунла әлагәдар гаршыда дуран вәзифәләр өз ифадәсини «Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын әсас истигамәтләри»ндә дә тапмышдыр. Әсас истигамәтләрдә көстәрилир:—«Тәһсилин вә тәрбијәнин кејфијјәтини јүксәлтмәк, һәр бир фәннин тәдрисинин даһа јүксәк елми сәвијјәсини, елмин әсасларынын мөһкәм гавранмасыны, идеја-сијаси тәрбијәнин, әмәк тәрбијәсинин вә мә'нәви тәрбијәнин, естетик вә физики инкишафын јахшылашмасыны тә'мин етмәк; дәрс планларыны вә програмларыны, дәрсликләри вә дәрс васитәләрини, тә'лим вә тәрбијә методларыны тәкмилләшдирмәк; шакирдләрин һәддән артыг јүкләнмәсини, дәрс материалларынын һәдсиз мүрәккәблијини арадан галдырмаг» лазымдыр (Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһаты һаггында (Сәнәдләр вә материаллар топлусу) Бакы, 1984, сәһ. 45—46).

Гаршыја гојулан бу вәзифәләрин јеринә јетирилмәсиндә һәр тә'лим фәнинин, о чүмләдән әдәбијјат тәдриси үзәринә мүһүм иш дүшүр.

Әдәбијјат һәјатын бәдии—образлы ини'касыдыр. Һәјатын бәдии ини'касыны вермәк үчүн образ јаратмаг сәнәткардан чидди зеһни әмәк тәләб едир. Азәрбајчанын халг шаири Р. Рза «Ленин» поемасында сөз тапмағын чәтинлијини ифадә едәрәк јазыр:

Мән илһамы бир дост кими
 Имдадыма чағырмышам.
Үрәјимин ағрысындан
 јаралы бир пәләнк кими
Дөнә-дөнә бағырмышам!
Сөз чыхыб чејран дағына
 дәли көнлүм һәсрәт галыб
 бир гафијә вусалына...

Иггибас кими парчаларда сөзүн гәләм саһиби илә «пәләнк кими вурушмағындан», сәнәткарын сөз тапмаг үчүн пәләнк кими бағырмағындан данышылыр.

Лакин бу чәтинлик һәр чүр сөзү тапмаға јох, бәдии тә'сир күчүнә малик олан сөз тапмаға аиддир.

Јериндә ишләдилән сөз, әлбәттә, бөјүк тә'сир күчүнә маликдир, һәдәфә дәјән күлләни хатырладыр.

Халг шаири С. Вурғун «...һәр сөз дә чәбһәдә бир әскәр олсун»..., фикринин дә бу бахымдан ишләдир. Лакин дејилән вәзифәни јеринә јетирән, ифадә олуначаг фикри сәрраст ифадә едән сөз тапмаг о гәдәр дә асан иш дејил. Зәнкин бәдии нитгә малик олан адамлар бу саһәдә мүвәффәгијјәт газана биләр.

Бәдии нитг исә адамда бирдән-бирә формалашмыр. Бу бачарыг мәктәбдә инкишаф етдирилир. Шакирдләрин бәдии нитгә јијәләнмәләри мүәллимдән көркин әмәк, һәр бәдии парча үзәриндә тәһлил апармаг, бәдиилијин сирләрини ачмаг тәләб едир.

Мәсәлән, V синифдә Абдулла Шаигин «Мәктуб јетишмәди» һекајәси үзәриндә иш апарыларкән шакирдләрин диггәти ашағыдакы парча үзәринә јөнәлдилир:

«Гышын дондуручу бир күнү иди. Сојуг гылынч кими кәсирди. Көјләр јаслы адамлар кими гара чаршаба бүрүнмүш, дағлар, чөлләр дә ағ кәфәнлә өртүлмүшдү. Күчәләрдә кома-кома дуран гарлар үзәриндә гарғалар кәзиширди. Галын палтолу, башлары, ајаглары өртүлү адамлар бәзәкли вә исти отаглардан чыхыб, пијада, ја фајтонла, раһат-раһат күчәләрдән кечирдиләр. Бу дондуручу гыш, бу јандырычы шахта онлар үчүн әјләнчәдән башга бир шеј дејилди».

Бу парчада чох мараглы бәдии ифадәләр—бәнзәтмәләр вар: «Көјүн үзү гара чаршаба бүрүндү», «дағлар, чөлләр ағ кәфәнлә өртүлдүјү», «шахтанын јандырдығы» дејилир. Һәмин ифадәләр јазычынын нәзәрдә тутдуғу һадисәни охучунун нәзәринә чатдырмаг вә она тә'сир етмәк мәгсәдини күдүр. Әсәрдә јазычынын мәгсәди фәһлә Гурбанын ачыначаглы вәзијјәти илә охучуну таныш етмәкдир.

Јазычынын јаратдығы образын вәзијјәти, һәјат тәрзи, кечирдији һиссләр һаггында долғун тәсәввүр јаратмаг үчүн ону әтраф мүһитлә, тәбиәтлә вәһдәтдә көтүрүр, тәбиәт тәсвири илә онун әһвали-руһијјәсини ифадә етмәјә чалышыр. Шүбһәсиз, бу һекајәдә тәсвир олунан һадисәләрин мәркәзиндә фәһлә Гурбан дурур. «Мәктуб јетишмәди» һекајәсинин идејасы ингилабдан әввәл фәһләләрин дөзүлмәз һәјат тәрзинин ифадәсидир вә һәмин һекајәнин өјрәдилмәсинә һәср олунан дәрсдә бу чәһәт шакирдләрин нәзәринә чатдырылмалыдыр. Мәһз она көрә дә Гурбанын вәзијјәтинин мүәјјәнләшдирилмәсинә имкан верән мәсәләләр хүсуси сөһбәт објекти олмалыдыр. Бу истигамәтдә апарылан иш ики чәһәтдән мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. а) әсәрдә јазычы гајәсинин ачылмасына имкан јарадыр; б) шакирдләр образлылығын сирләрини өјрәнмәјә јөнәлдилир вә беләликлә, онларын бәдии нитги тәдричән инкишаф етдирилир.

Бу мәгсәдлә шакирдләрин диггәти «Гышын дондуручу бир күнү иди. Сојуг гылынч кими кәсирди»... кими ифадәләрин үзәринә јөнәлдилир вә лазыми изаһат иши апарылыр. Белә ки, «сојуглуг», «кәсмәк» анлајышлары үзрә мүсаһибә тәшкил олунур. Һәмин анлајышлар шакирдләр тәрәфиндән нечә башга дүшүлдүјү өјрәнилир вә дејиләнләр мүәллим тәрәфиндән ашағыдакы мәзмунда үмумиләшдирилир:

Һекајәдән охудуғунуз парчада сојуғун гылынч кими кәсдији дејилир. Әслиндә исә сојуг кәсмәз, дондурар. Кәсмәк ити аләтә, мәсәлән, гылынч, бычаг, мишар, гајчы вә с. кими аләтә аиддир. Көрүндүјү кими, јазычы кәсичилик хүсусијјәтини сојуға аид етмиш вә мараглы тәшбеһ јаратмышдыр. Бунунла о, јаратдығы образын—Гурбанын мадди чәтинлији барәдә мүәјјән тәсәввүр јаратмаға чалышыр. Бу шиддәтли сојуг Гурбанын јарычылпаг бәдәнинә даһа чох тә'сир едир. Сојуғун кәсичилијини «галын палтолу, башлары, ајаглары өртүлү» адамлара нисбәтән Гурбан даһа тез дујур. Јазычы «сојуғун гылынч кими кәсдијини» демәклә тешбеһ јаратмышдыр. Тешбеһ исә (еләчә дә епитет, истиарә, мүбалиғә вә с.) бәдиилик јарадан васитәләрдир. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, гејд олунан васитәләрдән мәгсәдәујғун шәкилдә истифадә едилир. Әкәр јазычы јухарыдакы парчада Гурбанын ағыр күзәран кечирдијини охучуја чатдырмаг үчүн сојуғун шиддәтини габарыг верир вә буна ујғун сөзләр сечирсә, башга мүнасибәтлә, мәсәлән, анасына, вәтәнинә мүнасибәтини: һисс вә дујғуларыны ифадә етмәк үчүн башга, даһа мүнасиб олан сөзләрдән истифадә едир.

«...Аһ!.. Бир ај сонра о јерләр нә гәдәр көзәл олачаг! Дүзләр, дағлар, јамачлар зүмрүд халыларла дөшәнәчәк, чичәкләр ачачаг, ағачлар јарпагланачаг, баһар елчиләри олан гаранғуш, сығырчын вә лејләк сүрү-сүрү дөнүб јуваларыны тикәчәк, сәһәр вә ахшам даллы-даллы нәғмәләрлә үрәкләри охшајачаг. Һәр јердә әкин вә бостан иши башланачаг. Аһ, мәни бу хәјалләр, ушагларыма һәсрәт гојан јохсуллуг!»

Бу парчадан ајдын олур ки, Гурбан анасыны, вәтәнини дәрин мәһәббәтлә севир. Вәтәнин көзәллијини уча билмир. Мүәллим шакирдләрин нитгини инкишаф етдирмәк мәгсәдилә онларын диггәтини күмүјә кими верилән парчада бә'зи сөзләрин үзәринә јөнәлдир вә ашағыдакы кими мүсаһибә тәшкил едир:

М.—Ким дејәр халы нәдир?
Ш.—Халы халча мә'насындадыр.
М.—Дүзләри, дағлары, јамачлары халча илә дөшәмәк мүмкүндүрмү?
 Бунунла јазычы нә демәк истәјир?
Ш.—Әлбәттә, дүз, дағ вә јамачлары халча илә дөшәмәк мүмкүн дејил. Бунунла јазычы һәр тәрәфин јашыл отла өртүләчәјини, дүз, дағ, јамачларын јашыллашачағыны билдирмәк истәјир.
М.—Бәс, «гаранғуш, сығырчын, лејләк... даллы-даллы нәғмәләрлә үрәкләри охшајачаг» сөзләринин нечә баша дүшүрсүнүз?
 «Дал» анлајышы нәјә аиддир?
Ш.—«Дал» јемәјә, ичмәјә хас олан әламәтдир. Һәгигәтдә гушун сәсиндә дад ола билмәз. Анлары дејилән гушларын сәси адамларда хош тә'сир јаратдығына көрә белә ишләдилмишдир.

Тәчрүбәли әдәбијјат мүәллимләри шакирдләрдә тәсвир васитәләриндән истифадә етмәклә нитги зәнкинләшдирмәк мәгсәдилә онлара мүрачиәтлә сорушур: Сиз дә данышығынызда белә сөзләр ишләдирсинизми?

Ким буна охшар ифадә дејәр?

Бакынын Октјабр рајонундакы 158 нөмрәли мәктәбин мүәллими Нүбар Гафарованын иш тәчрүбәси бу бахымдан мараглыдыр. О, V синифдә Аббас Сәһһәтин «Вәтән» ше'ри үзәриндә иш танынмыш Азәрбајчан шаири Аббас Сәһһәтлә әлагәдар мүәјјән суалларла синфә мүрачиәт едир:

А. Сәһһәт һансы дөврдә јашамышдыр?

А. Сәһһәтин ән јахын сәнәт досту ким иди?

А. Сәһһәтин һансы әсәрләрини охумушсунуз?

Scanned with MOBILE SCANNER

Мүәллим бу чүр суалларла мүәјјән мәсәләләри онлара хатырладыр, «Вәтән» анлајышыны нечә баша дүшдүкләрини мүәјјәнләшдирир, көркәмли Азәрбајчан шаирләринин Вәтәнә, халга бағлылығыны шакирдләрин нәзәринә чатдырыр вә шакирдләрин диггәтини А. Сәһһәтин «Вәтән» ше'ри үзәринә јөнәлдир.

Мәктәб тәчрүбәси көстәрир ки, шакирдләр «Вәтән» ше'рини марагла охујур вә әзбәрләјирләр. Мә'лумдур ки, мәктәблиләрдә бу әсәрин әзбәрләнмәсинә дәрин мараг ојадан ше'рдәки бәдииликдир. Она көрә дә Нубар мүәллимә бәдиилијин хүсусијјәтини шакирдләрин нәзәринә чатдырмаг мәгсәдилә «Анадыр һәр кишијә өз вәтәни», «Бәсләјиб синәси үстүндә ону», «Судүдүр ким доланыб ганым олуб», «Сахларам көзләрим үстә ону мән» кими мисралары синифдә диггәт објектинә чевирир, орадакы поетик мә'на (мәчазилик) үзәриндә мүсаһибә тәшкил едир:

М. — Синә сөзүнү нечә баша дүшүрсүнүз?
Ш. — Синә дөш демәкдир.
М. — Ким «синә» сөзүнү чүмлә ичәрисиндә ишләдәр?
Ш. — О, синәсини габаға верди. Өвладыны синәсинә басды вә с.
М. — Бу чүмләләрдә «синә» сөзүнү «дөш» сөзү илә әвәз етмәк олармы?
Ш. — Бәли, олар.
М. — Белә олдугда һәгиги мә'нада «Вәтәнин синәси» сөзүнү ишләтмәк доғрудурму?

Шакирдләри белә мәнтиги суал гаршысында гојдугдан сонра мүәллим мүсаһибәни јекунлашдырараг гејд едир ки, һәмин шe'р парчасында «синә» сөзү мәчази мә'нада ишләнмишдир. «Вәтән» адамын јашадығы, мәнсуб олдуғу јер, мәкан демәкдир. Синә исә адамын дөш һиссәси, үрәјин јерләшдији јердир. Үрәклә бағлы олдуғу үчүн вәтәнә анд едилир (дикәр бәдии мисралар үзәриндә дә белә изаһат иши апарылыр). Вәтәнин инсан үчүн нәјә көрә әзиз олдуғуну, һансы чәһәтинә көрә она бағландырмағыны шакирдләрә анлатмаг мәгсәдилә ашағыдакы мисралары шакирдләрә охутдурур:

Көнлүмүн севкили мәһбубу мәним
Вәтәнимдир, вәтәнимдир, вәтәним...
Вәтәним верди мәнә нану-нәмәк,
Вәтәни, мәнчә, унутмаг нә демәк?!
Анадыр һәр кишијә өз вәтәни!
Бәсләјиб синәси үстүндә ону
Судүдүр ким, доланыб ганым олуб,
О мәним севкили чананым олуб.

Шаир садәчә олараг «Вәтәни севин!» демәклә кифајәтләнмир, өз фикрини садә вә тәбии ифадәләрлә, тәшбеһләрлә верир. Шаир, һәмчинин вәтәни көз бәбәји кими горумағы, вәтән уғрунда чанындан кечмәји садә, ајдын, лирик бир дилдә ифадә едир:

Сахларам көзләрим үстә ону мән,
Өләрәм әлдән әкәр кетсә вәтән.

А. Сәһһәт вәтәнин сәрвәтләринин бизә бахш етдији не'мәтләри унутмаг мүмкүн олмадығыны да дејир:
Вәтәнин не'мәти нисјан олмаз.

Шаир суал верир: һәр адам өз вәтәнини горумаға һазырдырмы?
Бәли, тәк-тәк нахәләфләр олар.
Нахәләфләр она гурбан олмаз.

Шаир јалныз «Вәтәни севмәк лазымдыр» — дејә ирәли сүрдүјү мүһүм мәсәләләрдән бири дә вәтән торпағынын мүгәддәслијидир.

Вәтән — әчдадымызын мәдфәнидир,
Вәтән — өвладымызын мәскәнидир.

Вәтәнин һәр гарыш торпағы мүгәддәсдир, чүнки ата-бабаларымыз бурада дәфн олунуб, өвладларымызын јурду-јувасыдыр. Буна көрә дә шаир шe'рин сонуну белә битирир:

Вәтәни севмәјән инсан олмаз,
Олса, ол шәхсдә виҹдан олмаз.

Бу мисраларда ирәли сүрүлән фикир бу күн дә бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтә маликдир. Мәһз бу бахымдан да тәчрүбәли мүәллимләр һәмин поетик мә'наны замансизлә әлагәләндирәрәк гејд едирләр ки, вәтәни севмәк, онун кешијиндә дурмаг һәр бир адамын мүгәддәс борчудур.

Сонра мүәллим шe'рин аһәнки үзәриндә иш апарыр, ону јарадан чәһәтләри практик јолла шакирдләрә баша салыр вә ева тапшырыг верир:
1) Шe'ри әзбәрләјин вә һәр мисрада дејилән фикри өјрәнин.
2) «Мән вәтәнини севирәм» мөвзусунда инша јазын.
3) «Вәтәни мүдафиә етмиш мәрд, чәсур, үрәји вәтән севкиси илә долу инсанларымыз» һаггында билдикләринизи данышмағы өјрәнин.
4) Шe'рдәки мәчази сөзләри дәфтәринизә јазын вә мә'насыны өјрәнин.
5) Өзүнүз чүмләләр дүзәлдин вә мәчази мә'на дашыјан сөзләр ишләдин.

Әлбәттә, бурада нүмунә кими верилән поетик парчалар чәми ики әсәрлә бағлыдыр, лакин нитгә бәдиилик кәтирән чәһәтләр (сөзүн дашыдығы мәчази мә'на, ајры-ајры тәсвир вә ифадә васитәси, ритм, аһәнк вә с.) бүтүн әсәрләрдә вар. Она көрә дә мүәллим һәмин синифдә бүтүн тә'лим материалы үзәриндә иш апарыркән бәдиилик јарадан чәһәтләри нәзәрә алмалы, практик олараг изаһ етмәлидир.

Шакирдләрин бәдии нитгини инкишаф етдирмәк мәгсәди илә онларын әләвә охудуглары әсәрләрдә мәчази мә'на дашыјан сөзләри сечиб изаһ етмәк кими тапшырыг вермәк, онларын данышығында мәчази мә'на дашыјан сөз ишләтмәк тәләби гаршысында гојмаг бәдии нитгин инкишафы үчүн олдугча фајдалыдыр.

●

Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләнин компонентини бағлајан васитәләр

Ханым МӘММӘДОВА
С. М. Киров адына АДУ-нун баш мүәллими

Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләләри компонентләринин бағланма васитәләринә көрә зәнкин вә рәнкарәнкдир. Белә будаг чүмләләрин баш чүмләјә бағланмасында бағлајычылар вә бағлајычы сөзләр (нисби әвәзликләр), ишарә әвәзликләри, модал сөзләр, әдат, интонасија мүһүм рол ојнајыр.

1. Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсинин баш чүмләјә бағланмасында «ки» бағлајычысындан кениш истифадә олунур. Бу типли табели мүрәккәб чүмләләрин биринчи компонентиндә, ја'ни баш чүмләдә тәрзи-һәрәкәт зәрфлијинин функсијасыны јеринә јетирән елә, белә ишарә әвәзликләринин ишләнмәси зәруридир. Мәсәлән: «Бу сәһв сәнин көзүнү елә бағлајачаг ки, ајылланда һансы дәрәдә олдуғуну да билмәјәчәксән» (М. Ибраһимов); «Онларын доғма кәндиндә һәмишә сәдагәтдән данышан, өвлад вә валидејн мәһәббәтиндән дәм вуран бир кәнч сәләнәндән сонра анасыны елә унудур ки, ајларла онун гапысыны ачмыр» (И. Шыхлы).

2. Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсинин баш чүмләјә бағланмасында ишарә әвәзликләринин ролуну хүсусилә гејд етмәк лазымдыр. Она көрә ки, башга бағлајычы васитәләрдән фәргли олараг, ишарә әвәзликләри табели мүрәккәб чүмләнин јалныз компонентләрини бир-биринә бағламагла кифајәтләнмир; бунунла јанашы, онларын әсас функсијасы һабелә көстәрилән табели мүрәккәб чүмләни формалашдырмагдыр.

Ишарә әвәзликләри тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләнин һәр ики типиндә — һәм препозитив (баш чүмләси әввәлдә кәлән), һәм постпозитив (баш чүмләси будаг чүмләдән сонра кәлән) баш чүмләләрдә ишләнир. Бу чүмләләрдә ишарә әвәзликләринин иштиракы мүхтәлиф формаларда олур. Белә ки, бә'зи әвәзликләр тәкликдә, јахуд јалныз гүввәтләндиричи әдатларла ишләнирсә (елә, елә дә, белә, белә дә, еләчә, еләчә дә, беләчә, беләчә дә), дикәр гисми башга сөзләрлә бирләшир (о чүр, бу чүр, о гајда, о гајда илә, бу гајда илә, о шәкилдә, бу шәкилдә, о тәрздә, бу тәрздә вә с.)

а) Елә, белә ишарә әвәзликләри һәм препозитив, һәм постпозитив баш чүмләләрдә ишләнә биләр. Препозитив баш чүмләнин тәркибиндә һәмин әвәзликләрин олмасы ондан сонра тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсинин кәлмәсини шәртләндирир. Белә чүмләләрдә «ки» бағлајычысынын ишләнмәси факултативдир. Мәсәлән: «Бу гејри-адәи мәчлис ону елә чашдырмышды ки, илк анлар нә едәчәјини кәсдирә билмәди» (М. Ибраһимов). «Салманын үрәји елә шиддәтлә чырпынырды ки, сан-

ки синәсини јарыб чыхачагды» (Ә. Һачызадә); «Бу сөзләри елә бәркдән вә һәјәчанла деди ки, сәсиндән өзү дә сексәнди» (М. Исмајылов).

Бу гәбилдән олан баш чүмләләрдә бә'зән һәмчинс хәбәрләр олур вә һәр хәбәри гаршысында елә, белә ишарә әвәзликләри ишләнир ки, бу да баш чүмләдәки информасијанын даһа күчлү верилмәсинә хидмәт едир. Мәсәлән: «Елә ағлады, елә һөнкүрүб көзүнүн јашыны төкдү ки, Кечәлдағын, Салвартынын јаз јағышы јалан олду» (Һ. Меһдијев).

Бу типдән олан тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләнин елә нөвләринә раст кәлмәк олур ки, онларда елә, белә ишарә әвәзликләринин јериндә гејри-мүәјјәнлик ифадә едән бир сөзү ишләнир вә һәмин мүрәккәб чүмләнин формалашмасында әсас рол ојнајыр. Мәсәләп: «Фәридә бир севинирди ки, елә бил бүтүн дүнјаны она вермишдиләр» (С. Азәри). «Отагда бир чалыр, бир ојнајырдылар ки, ағыз дејәни гулаг ешитмирди» (Ә. Һачызадә).

Елә, белә ишарә әвәзликләри постпозитив баш чүмләләрдә дә ишләнир вә әслиндә будаг чүмләдәки бағлајычы сөзүн гаршылығы кими чыхыш едир. Мәсәлән: а) «Сәдр нечә тапшырмышдыса, елә дә данышды» (С. Азәри). «Кедин саһәни нечә совкуја вермисиниз, елә тәмизләјин» (Һ. Меһдијев); О, нечә данышмышдыларса, елә дә јазды» (А. Бабајев).

б) Постпозитив баш чүмләдә еләчә (дә), беләчә (дә) ишарә әвәзликләри ишләнир ки, бунлар да будаг чүмләдәки мүвафиг бағлајычы сөзүн гаршылығы олур. Мәсәлән: «Стулдан нечә дик атылыб галхмышдыса, еләчә дә гәфил отурду» (М. Ибраһимов). «Нечә ил әввәл бу евә кәләркән нечә һәјәчанланмышдыса, инди дә еләчә һәјәчан кечирирди» (Ә. Һачызадә).

в) О, бу ишарә әвәзликләри чүр, гајда, шәкилдә, тәрздә вә с. сөзләрлә бирликдә постпозитив баш чүмләдә ишләнир вә елә, белә ишарә әвәзликләринин синоними олур. Бу гәбилдән олан чүмләләрдә будаг чүмлә ишарә әвәзлијинин тәк һалда дејил, кестәрилән сөзләрлә бирликдә изаһ едир вә тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмлә формалашмыш олур. Мәсәлән: «Нечә үч күн әкмишдиләр, инди дә о гајда илә әкирдиләр» (Һ. Меһдијев). «Әввәлләр нечә илисә, о чүр дә гурашдырын гуртарсын» (С. Азәри). «Бу вахта кими нечә јашамышыгса, дејирсиз бундан сонра да о шәкилдә јашамагда давам едәк?» (М. Сүлејманлы).

Бә'зи һалларда, даһа доғрусу, данышыг дилиндә, шифаһи халг әдәбијјаты нүмунәләриндә бу типдән олан табели мүрәккәб чүмләләрдә компонентләрин јердәјишмәси һалы мүшаһидә олунур, башга сөзлә, тәркибиндә ишарә әвәзликләри олан баш чүмлә әввәлдә, будаг чүмлә исә ондан сонра кәлир. Мәсәлән: «Јолдаш сәдр, белә дә иш олмаз ки, нечә сән чамаатын башына кәтирирсән» (Һ. Меһдијев). «Мән дә һәјатымы о шәкилдә гурдум, нечә ки, үч ил әввәл сән мәнә мәсләһәт көрмүшдүн» (Ә. Һачызадә).

Дилимиздә тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләнин елә нөвләринә дә раст кәлмәк олур ки, истәр әввәлдә кәлән баш, јахуд ондан сонракы будаг чүмләдә ејни заманда ишарә әвәзлији ишләнир, даһа доғрусу, будаг чүмләдә нечә, нә чүр бағлајычы сөзләри јеринә үслуби мәгамла бағлы мүвафиг ишарә әвәзлији ишләдилир. Белә чүмләләрдә биринчи компонентдәки ишарә әвәзлији адәтән «ки» гүввәтләндиричи әдатыны гәбул едир. Мәсәлән: «Салман, гурбан олум, елә ки, индијәчән биз јашамышыг, белә јашамаг олмаз» (Ә. Һачызадә). Белә ки, сән мәсләһәт көрүрсән, һеч ким о гајда илә ишләмәк истәмәз, башга јоллар ахтармаг лазымдыр» (И. Шыхлы).

Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсини баш чүмләјә бағламаға хидмәт едән васитәләрдән бири дә һәмин ишарә әвәзлијидир. Бу әвәзлик дә табели мүрәккәб чүмләнин икинчи компоненти олан баш чүмлә тәркибиндә ишләнир вә тәрзи-һәрәкәт зәрфлијинин «галиби» кими әввәлки компонентин ујғун будаг чүмлә олмасыны шәртләндирир. Мәсәлән: «Нә чүр сөјләмишдин, һәмин дә дүзмүшәм» (Һ. Меһдијев); «Нечә апармышдыса, һәмин дә кәтирди» (Ә. Чәфәрзадә).

3. Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсинин баш чүмләјә бағланмасында бағлајычы сөзләрин дә хүсуси ролу вар. Табели мүрәккәб чүмләдә препозитив будаг чүмләдә тәрзи-һәрәкәт зәрфлијинин функсијасыны јеринә јетирән бағлајычы сөзләр мүвафиг олан баш чүмләнин кәлмәси үчүн зәмин вә имкан јарадыр. Ону да дејәк ки, һәмин бағлајычы сөзләр будаг чүмлә илә баш чүмлә арасында бағлајычы функсијасыны јеринә јетирсә дә, табели мүрәккәб чүмләнин нөвүнү мүәјјәнләшдирмәкдә әсас ола билмир; белә табели мүрәккәб чүмләнин нөвү баш чүмләдәки ишарә әвәзлијинин һансы чүмлә үзвү јериндә ишләнмәси илә мүәјјәнләшдирилир. Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсиндәки бағлајычы сөзә ујғун олараг баш чүмләдәки ишарә әвәзлији тәрзи-һәрәкәт зәрфлији олур. Мәсәлән: «Дүнән нечә фикирләширдинсә, бу күн дә елә дүшүнүрсән, белә исә һансы нәтичәдән данышырсан?» (М. Ибраһимов), «Анчаг нә чүр көрмүшәмсә, елә дә тәтбиг етмишәм» (Һ. Меһдијев), «Ағыр физики ишдән сонра чарпајыја нечә узанмышдыса, сәһәрә кими еләчә галмышды» (С. (Азәри), «Нәдирә ханым билирди ки, Салман индијә кими нечә олубса, бундан сонра да елә галачаг» (Ә. Һачызадә).

Бу гәбилдән олан табели мүрәккәб чүмләләрә экс гурулушда да раст кәлмәк олур: башга сөзлә, бағлајычы сөз иштирак едән будаг чүмлә баш чүмләдән сонра јерләшир, лакин баш чүмлә ишарә әвәзликсиз ишләнир. Мәсәлән: «Гүрбәт дә ушаг садәлөвһлүјү илә она инанараг алданмышды, нечә ки, бир вахт Залик ону белә алдатмышды» (Һ. Меһдијев)

Нә бағлајычы сөзүнүн дә тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсинин баш чүмләјә бағланмасында иштиракыны мүшаһидә етмәк олур. Бу сөзүн табели мүрәккәб чүмләнин компонентләри арасында бағлајычылыг функсијасы өзүнү ики шәкилдә көстәрир. Биринчи һалда нә бағлајычы сөзү тәк ишләнир вә будаг чүмләнин тамамлығы олса да, мәзмунча нечә, нә чүр бағлајычы сөзләринин синоними кими чыхыш едир. Мәсәлән: «Бирчә ону билирәм ки, вичданын нә дејирсә, елә дә һәрәкәт етмәлисән» (Һ. Меһдијев).

Бә'зән да нә бағлајычы сөзү фразеоложи бирләшмә илә ифадә олунмуш будаг чүмләнин ичәрисиндә ишләнир вә әввәлкиндән фәргли функсија дашыјыр, бунa бахмајараг, һәмин һалда да тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсинин баш чүмләјә бағланмасында иштирак едир. Мәсәлән: «Зита, үрәјиниздән нә кечир, елә дә һәрәкәт един» (Һ. Меһдијев).

Икинчи һалда нә бағлајычы сөзү хүсусилә данышыг дилиндә гајда, шәкил, тәрз, тәһәр, төвр, сајағ вә с. сөзләрлә бирләшәрәк идиоматик-сәрф характерли ифадәләр јарадыр ки, онлар препозитив тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләләриндә ишләнир, нечә, нә чүр бағлајычы сөзләринин функсијасында чыхыш едир. Мәсәлән: «Нә гајдада тәләб едирләр, елә дә ишләмәлисиниз» (М. Ибраһимов). «Ады биз нечијик, нә сајағ дејирләрсә, елә тикирик» (Ә. Чәфәрзадә). «Сиздән әввәлкиләр нә тәрздә дүзүбләр, сиз дә елә дүзүн» (С. Азәри).

Бу кими чүмләләрдә нә бағлајычы сөзү һансы бағлајычы сөзү илә дә әвәз олуна билир. Мәсәлән: «Һансы гајдада онлар сорушублар, елә дә биз чаваб вермишик» (Ч. Әлибәјов).

4. Мүгајисә мәзмунлу тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләләринин баш чүмлә илә бағланмасында куја (ки), санки, елә бил (ки), елә биләсән (ки), дејәсән, дејирсән, дејирәм вә с. модал сөзләрин дә хүсуси ролу вар. Бу гәбилдән олан табели мүрәккәб чүмләләрин баш чүмләләриндә ишарә әвәзлији ишләнә билдији кими, ишләнмәјә дә билир. Мәсәлән: «Өзүнү елә көстәрирди ки, куја о, нәгл етдикләринин һамысыны чохдан билир» (М. Ибраһимов). «Үз-көзү елә гызармышды ки, санки аловланыб күрә кими јанырды» (М. Һүсејн). «Бу севинч елә бөјүк олмушду ки, елә бил өзүнә көмәк кәлмишди, симсар тапылмышды» (Ә. Чәфәрзадә). «Бағлары һај-күјү елә кәсилмишди ки, елә биләсән јајын исти күнләриндә, адам әлиндән тәрпәнмәк мүмкүн олмајан, кедиш-кәлишли јерләр дејил» (С. Азәри) вә с.

Верилмиш нүмунәләрдән көрүндүјү кими, табели мүрәккәб чүмләләрин биринчи компонентиндә ишарә әвәзлији ишләнир. Лакин бу гәбилдән олан елә табели мүрәккәб чүмләләр дә вардыр ки, баш чүмләдә ишарә әвәзлији иштирак етмир вә компонентләр арасындакы синтактик-семантик бағлылығын әсас күчү будаг чүмләдәки модал сөзүн үзәринә дүшүр. Мәсәлән: «Заур индијәтәлә ону сүздү, елә бил ки, бу көрүшүн сонунчу олдуғу она да ајдын олмушду» (А. Бабајев). «Јер күчлү бир тәканла титрәди, санки күрә-

јн-әрзин ичи гопуб һаваја атылды» (М. Сулејманов).

5. Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсини баш чүмләјә бағлајан васитәләрдән бири дә -са² әдатыдыр. Професор Ә. Абдуллајев бу әдатын иштиракы вә васитәсилә он нөв будаг чүмләнин формалашдығыны көстәрир.

Компонентләри -са² әдаты васитәсилә бағланан тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләлә хәбәри һәмин әдатла ишләнән будаг чүмлә әввәлдә, баш чүмлә исә ондан сонра кәлир. Мәсәлән: «Дүнән отағы нә шәкилдә гојуб кетмишәнсә, инди дә елә галырды» (С. Азәри). «Нечә доламыг салмысанса, елә дә јолуна гојмалысан» (М. Сулејманов). «Заур нечә севирдисә, елә дә севилирди» (А. Бабајев).

Бүтүн бунларла јанашы, тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләсинин баш чүмләјә бағланмасында интонасија вә синтактик гурулуш да бөјүк рол ојнајыр.

«Нечә тәләб едирләр, елә дә ишләјирик» (М. Сулејманов). «Нә сајаг фикирләширсән, елә данышы» (һ. Меһдијев).

Бүтүн бунлар ону көстәрир ки, Азәрбајҹан дилиндә тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләләри баш чүмләјә бағланма васитәләринә көрә чох зәнкин вә рәнкарәнкдир.

●

Јени материалын изаһы просесиндә фәндахили әлагә

Нәби АҒАЈЕВ
Бакы шәһәри, 29 нөмрәли мәктәбин мүәллими

Башга фәнләрдә олдуғу кими, әдәбијјат дәрсләринин еффективлији дәрсин гаршысына гојулан дидактик мәгсәдин ајдын дәрк олунмасы илә шәртләшир. Дәрсин дидактик мәгсәдләриндән бири јени билик вермәкдир. Әдәбијјат үзрә шакирдләрә мүхтәлиф мәзмунлу јени мә'лумат—билик верилә биләр вә һәмин мә'луматлары шакирдләрин һафизәсиндә мөһкәмләндирмәк үчүн фәндахили әлагәдән истифадәнин әһәмијјәти олдугча бөјүкдүр.

һәр дәфә шифаһи халг әдәбијјаты һаггында сөһбәт апараркән шакирдләрин о вахта гәдәр өјрәнмиш олдуглары фактлар әсасында онлара бу вә ја дикәр мәзмунда јени билик вермәјә чалышырам. Бу ишдә газанылачаг мүвәффәгијјәт шакирдә вериләчәк јени билијин мәзмунунун дүзкүн мүәјјәнләшдирилмәси илә шәртләшир. Шакирдә јени нә верәчәјими вә ону мә'лум биликләрлә һансы истигамәтдә әлагәләндирәчәјими гаршыја мәгсәд гојурам. Шифаһи халг јарадычылығы нүмунәләринин—хүсусилә, «Короғлу» дастаныны тәдрис едәркән, ону «Дәдә Горгуд» дастанлары илә әлагәләндирмәјә чалышырам. Шакирдләрә баша салырам ки, «Короғлу» јүксәк гәһрәманлыг епопејасыдыр. Әсәрдә тәсвир олунан һадисәләрин мәркәзиндә халг гәһрәманы Короғлу дурур. Короғлу әмәкчи халг ичәрисиндән чыхмыш (илхычы оғлудур), халгын хиласкары кими тәсвир олунур вә јаделли ишғалчылара, дахили дүшмәнләрә гаршы мүбаризәдә халга архаланыр. Вәтәнпәрвәрлик, халгын истиглалијјәтини горумаг, әмәк адамларына һөрмәт вә мәһәббәт Короғлу характеринин әсасыны тәшкил едир. О, ишғалчылара, вәтәни сатан ханлара, тачирләрә, бир сөзлә, халгын малыны јејән, лакин өзүнү әмәк адамларындан јүксәк тутанлара дүшмәндир вә онлара ган уддурур. Короғлу әмәк адамларынын мәнафејини мүдафиә едир вә бу ишдә халгын икид оғулларыны өз әтрафына топлајыр.

«Короғлу» епосу кениш зәһмәткеш күтләләрин харичи ишғалчылара вә дахили дүшмәнләрә гаршы апардығы мүбаризәнин үмумиләшмиш бәдии ифадәсидир. Бәдии бир образ кими Короғлунун јарадычысы халгдыр, она көрә дә о, гејри-ади гүввәјә маликдир, јашадығы дөврүн силаһларындан (гылынч, шешпәр, низә вә с.) мәһарәтлә истифадә едир, әфсанәви сәсә маликдир, сөз гошмагда, саз чалмагда маһирдир. Онун силаһы—гылынчы да, аты да башгаларына бәнзәмир. Мисри гылынч олдун—илдырым парчасындан дүзәлдилмиш, аты дәниз ајғырындан јаранмышдыр.

Шакирдләрин нәзәринә хүсуси олараг чатдырырам ки, «Короғлу» дастанында халг өз истәк вә арзуларыны, азадлыг уғрунда мүбаризә идејасыны үмумиләшдирилмиш шәкилдә ифадә едир. Бу мүбаризәдә гәләбә газанмаг үчүн онун гәһрәманыны да гејри-ади тәсвир едир, әфсанәви кејфијјәтләрә малик олдуғуну көстәрир. Короғлу гәһрәманлығынын әсасыны һакимијјәтә саһиб олмаг, шәхси шөһрәт јох, халгын, вәтәнин шәрәф вә намусуну, азадлығыны горумаг һисси тәшкил едир. Бу да вәтәнин азадлығыны, халгын шәрәф вә намусунун горунмасы идејасы, үмумхалгын истәк вә арзусудур ки, әсрләр боју зәһмәт адамларынын гәлбиндә јува салмыш вә өз бәдии ифадәсини халг тәфәккүрүнүн мәһсулу олан нағылларда, дастанларда тапмышды. Бу һиссләр исә кечичи характер дашымајыб, бүтүн дөврләрдә зәһмәт адамларынын гәлбинә һаким олур.

Өз тәчрүбәмә әсасланыб, дејә биләрәм ки, шакирдләрә тәгдим олунан әдәби-бәдии материал әсасында (мәсәлән, «Короғлу» дастаны үзрә) чатдырылачаг јени билијин мәзмуну ајдын тәсәввүр едилмәдән, ону башга материалла әлагәләндирмәк дә истәнилән нәтиҹәни вермир. Одур ки, «Короғлу» дастаны үзрә шакирдләрин нәзәринә чатдырачағым мүһүм деталлары, мәсәләләри мүәјјән етдикдән сонра башга материала нәзәр салырам.

Әлбәттә, халгымызын тарихи кечмишинин, онун азадлыг уғрунда мүбаризә идејасынын бәдии ифадәсини верән әсәр тәкчә «Короғлу» епосу дејил. Бу чәһәтләрин мәзмунуну шакирдләрә мә'лум олан «Дәдә Горгуд» бојларында да мүшаһидә етмәк олар. Шакирдләрә баша салырам ки, «Короғлу» дастанында ирәли сүрүлән бу проблемләри халг башга әдәби нүмунәләрдә дә галдырыб, онун бәдии һәллини вермәјә чалышмышдыр. Белә ки, «Короғлу»да өз ифадәсини тапан мәсәләләр, һәлә тәгрибән 500—600 ил ондан әввәл јаранмыш «Дәдә Горгуд» бојларында өз әксини бу вә ја дикәр шәкилдә тапыр. Демәли, кениш халг күтләсинин истәк вә арзусунун әдәби нүмунәләрдә ифадә олунмасы бәдии һәгигәтдир. Бу һәгигәти дәрк етдирмәкдә һәмин нүмунәләр арасында әлагә јаратмаг, башга сөзлә, фәндахили әлагәјә әсасланмаг мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Буну нәзәрә алараг «Короғлу» дастанынын өјрәдилмәси просесиндә «Дәдә Горгуд»а аид биликләри мүхтәлиф олса да јада салырам, бу барәдә шакирдләрә верәчәјим јени билији онларын әлагәләндирилмәсинә әсасландырырам. Башга сөзлә, һәмин әдәби нүмунәләр арасында ассосиасија јолу илә јарадылан әлагә «Короғлу» дастанынын идеја-мәзмуну үзрә вериләчәк билији әсасында сахланмалыдыр.

Јухарыда фәндахили әлагәнин јарадылмасында ассосиасијанын ролундан данышыларкән гејд едилмишдир ки, о, охшарлыг, јахынлыг, зидд мүнасибәтләрдән јараныр. «Короғлу»нун «Дәдә Горгуд»ла әлагәси дә охшарлыг мүнасибәти әсасында јарадылмалыдыр. Өз тәчрүбәмә әсасланыб дејә биләрәм ки, адлары гејд едилән дастанларда ашағыдакы чәһәтләрин гаршылашдырылмасы «Короғлу» дастанынын идеја-мәзмунунун шакирдләр тәрәфиндән дәрк олунмасы үчүн чох әһәмијјәтлидир.

1. «Короғлу» вә «Дәдә Горгуд» дастанларынын һәчми вә гурулушу.

2. һәр ики дастанда гәһрәманларын синфи мөвгеји (һансы синфә мәнсуб олмасы).

3. һәр ики әсәрдә халг гәһрәманларынын уғрунда мүбаризә апардыглары амал.

4. Бу әсәрләрдә гәһрәманларын әлдә етдикләри гәләбәдә сәнәтин—сазын, сөзүн јери вә ролу.

5. «Короғлу» дастанындакы гадынларла «Дәдә Горгуд»дакы гадынлар арасындакы охшарлыг.

6. һәр ики дастанда гәһрәманларын ата мүнасибәти.

7. Гәһрәманларын дүшмәнә гаршы ишләтдикләри силаһ вә ондан истифадә.

Көстәрилән чәһәтләр үзрә «Короғлу»нун «Дәдә Горгуд»ла әлагәси нәтиҹәсиндә шакирдләрә ајдын олур ки, һәр ики дастан мүстәгил, биткин һадисә данышылан ајры-ајры һиссәләрдән

ибарәтдир. Belə ки, бу вахта гәдәр «Короғлу»нун 18 голу мә'лумдур, бунларын һәр бири өзлүјүндә мүстәгил әсәр тә'сири бағышлајыр — (һәтта башга халгларда «Короғлу»нун даһа чох голу олдуғу дејилир. Бу әсәрләрин (голларын) демәк олар ки, һамысында («Дәрбәнд сәфәри», «Бағдад сәфәри», «Һәмзәнин Гыраты апармасы» вә с.) Короғлу әсас гәһрәман кими чыхыш едир. Бу чәһәти «Дәдә Горгуд»да да көрүрүк. Бу әдәби нүмунә дә 12 һиссәдән ибарәтдир ки, һәр бири бој алланыр.

Даһа сонра шакирдләрә ашылајырам ки, Короғлу әмәкчи инсандыр, о —илхычы оғлудур. Зәһмәткешләрин азадлыг идејасынын дашыјычысыдыр; онлара һөрмәт вә мәһәббәтлә јанашыр, онлардан көмәк әлини әсиркәмир (мәсәлән, «Бағдад сәфәри»ндә гоча кәндлинин тахыл зәмисинин бичилмәсиндә дәлиләр она көмәк едирләр, пашанын хәзинәсини јохсуллара пајлајыр. Әмәк адамларына физики, мә'нәви әзијјәт верән султанлар, шаһлар, јаддәлли гәсбкарлар Короғлунун дүшмәнләридир. Короғлу онлара диван тутур. Әтрафына топлашан халг гәһрәманларындан (дәлиләрдән) һәр һансы бири дара дүшдүкдә Короғлу дәрһал онун көмәјинә чатыр, онлары хилас едир. Бу чәһәт бир гәдәр башга шәкилдә «Дәдә Горгуд»да да өзүнү көстәрир. Дәдә Горгуд ел ағсаггалыдыр, ағыллы мәсләһәти, сәнәти илә һамынын һөрмәтини газанмышдыр. О, ел шәнликләринин, мүхтәлиф мәрасимләрин иштиракчысы вә истигамәтвериҹисидир. Халг ичәрисиндән чыхмыш иҝидләрә көстәрдикләри һүнәрин мәзмунуна көрә үјғун ад верир. Дәдә Горгуд да, Короғлу да халгдан ајрылмаздыр. Халгымызын ганына, илијинә ишләмиш саз, сөз һәр ики дастанда һөрмәтлә гаршыланыр, әсас гүввә кими тәсвир олунур.

Короғлу вә онун әтрафына топлашан гәһрәманлар (дәлиләр) гејри-ади гүвә маликдирләр. Мәсәлән, Короғлу Гыратын ајағына вурулачаг налын кејфијјәтини јохламаг мәгсәдилә налларыны әли илә әзиб атыр, буна чаваб олараг Дәмирчиоғлу Короғлунун вердији күмүш пуллары ики бармағынын арасында әзиб кери гајтарыр. Лазым кәлдикдә бу күчдән дүшмәнә гаршы мәһарәтлә истифадә едирләр: Дәмирчиоғлу, Бәлли Әһмәд дар ағачыны јердән чыхарыб ондан дүшмәнә гаршы силаһ кими истифадә едирләр вә с. Бу чәһәти дә «Дәдә Горгуд»да ајдын көрмәк олур. «Дәдә Горгуд»дакы гәһрәманлар да белә гејри-ади күчә маликдирләр. Буғач нәһәнк буғаны басырјыхыр. Гарача чобан ағыр дашлары сапандына гојуб атыр, даш јығыны гуртардыгда гојун, кечи атыр вә дүшмәнә галиб кәлир. Бүтүн бу дејиләнләр шакирдләрә Вәтәни севмәји, ону дүшмәнләрдән горумағы, горхмаз вә мәрд олмағы ашылајыр.

«Короғлу» дастанында гадын бачарыглыдыр, тәдбирлидир, исмәтлидир, ләјагәтли анадыр, гејрәтдә кишиләрдән кери галмыр. «Короғлу» дастаны бу чәһәтдән дә «Дәдә Горгуд» бојларына бәнзәјир, башга сөзлә, гадына мүнасибәт бахымындан да бу дастанлар арасында мүәјјән јахынлыг вар.

Дастанда гадын—ана мәһәббәти чох бариз ифадә едилир. Шакирдләр буна охшар бир епизоду «Дәдә Горгуд»да да охумушлар. Чохиллик педагожи тәчрүбәмә әсасланыб дејә биләрәм ки, «Короғлу» дастанынын тәһлили заманы ана мәһәббәтиндән, дастанда онун ифадәсиндән данышаркән шакирдләрин диггәтини «Дәдә Горгуд»ун мәзмуну үзәринә јөнәлтмәк олдугча әһәмијјәтлидир. Бу мәгсәдлә ашағыдакы суалла шакирдләрә мүрачиәт едирәм. Белә күчлү ана һиссинин «Дәдә Горгуд»да ифадәсини көрмәк мүмкүндүрмү? Буна охшар һансы һадисәни хатырлајырсыныз?

Шакирдләрдән алынан чаваблары үмумиләшдирир вә гејд едирәм ки, Азәрбајчан гәһрәманлыг дастанларында гадын тәкчә ана кими тәсвир олунмур, ејни заманда ат минән, силаһдан мәһарәтлә истифадә етмәји бачаран иҝид кими дә тәсвир олунур. Мәсәлән, «Короғлу» дастанынын «Һәсән пашанын Чәнлибелә кәлмәси» голунда дејилир: «Чәнлибел дәјди бир-биринә.. Иши белә көрәндә ханымлар да галхдылар ајаға... Гылынч көтүрдүләр, галхан көтүрдүләр, алтдан кејиниб үстдән гыфылландылар. Ејваза гошулуб бәндәркаһлара чыхдылар...»

Бурадан да ајдын олур ки, лазым олдугда гадын дөјүш мејданында дүшмәнә гаршы мүбаризә апармагдан чәкинмир. Короғлу вә онун дәлиләри Чәнлибелә кәтирдикләри ханымлар иҝидликдә кишиләрдән кери галмырлар. Бу чәһәт дә өз мәншәјини «Дәдә Горгуд»дан алыр. Бурада дастан гәһрәманлары өзләринә һәјат јолдашы сечмәк фикринә дүшдүкдә онун иҝидлијини, ат миниб дүшмәнә гаршы мүбаризә апармаг бачарығыны өн плана чәкмишләр. Мәсәлән, «Гантуралы боју»нда Гантуралы кәләчәк һәјат јолдашы һаггында белә дејир: «Мән елә гыз истәјирәм ки, јеримдән дурмамыш, о дурмуш ола, мән гара гоч атыма минмәмиш, о минмиш ола, мән ганлы кафир елинә вармадан о вармыш, мәнә баш кәтирмиш ола» вә с.

Әлбәттә, һаггында данышылан дастанларын мәзмунунда белә охшарлыг, ујарлыг, үмумилик чохдур. Һәр ики нүмунәдә (еләчә дә халг јарадычылығынын башга нүмунәләриндә) диггәти чәлб едән үмумилик халгын истәк вә арзусундан, вәтәнин, онун көзәлликләринин һәмишә һамы тәрәфиндән мүгәддәс сајылмасындан ирәли кәлир. Халг јарадычылығынын лејтмотивини тәшкил едән бу мәсәләләрин шакирдләрә шүурлу мәнимсәдилмәси фәндахили әлагәдән истифадәни тәләб едир.

Һаггында данышылан мәсәләләрин мәнимсәдилмәсинә фәндахили әлагәнин тә'сирини јохламағы гаршыја мәгсәд гојдум. Бу бахымдан да дәрс дедијим синифләрин (VIII) бириндә «Короғлу»ну јухарыда көстәрилдији кими башга тә'лим материалы илә «Дәдә Горгуд» дастанлары илә әлагәли шәкилдә изаһ етдим, сорғу заманы һәмин синифдәки шакирдләрин чавабыны дикәр VIII синиф шакирдләринин чавабы илә мүгајисә етдим. Мүгајисәдә шакирдләрин чавабынын долғунлуғуну, фикирләринин фактларла әсасландырма бачарығыны, билигләрин мөһкәмлијини әсас ме'јар кими көтүрдүм. Јохламаны ики шәкилдә—шифаһи вә јазылы шәкилдә апармағы гаршыја мәгсәд гојдум. Шифаһи сорғу үчүн дастанын мәзмуну үзрә суаллар тәртиб етдим, һәр ики синфә тәгдим етдим. Сорғунун нәтичәләрини нәзәрдән кечириб үмумиләшдирдикдә ајдын олду ки, «Короғлу» дастаны «Дәдә Горгуд»ла әлагәли (фәндахили әлагә принсипи әсасында) изаһ едилдикдә мәнимсәмәјә әсаслы шәкилдә тә'сир көстәрир.

«Короғлу» дастаны үзрә јени билијин верилмәсиндә фәндахили әлагә принсипинә әсасланмағын мәнимсәмәјә тә'сирини јазылы (иншa) шәкилдә дә јохладым. Бу мәгсәдлә «Азәрбајчан гәһрәманлыг дастанларында халг истәк вә арзусунун ифадәси» («Короғлу» епосу үзрә) инша мөвзусу мүәјјәнләшдириб, һәр ики синифдә һәмин мөвзу үзрә инша јаздырдым. Һәмин мөвзуда апарылан иншаларын мүгајисәсиндән белә ајдын гәнаәтә кәлдим ки, јени билијин әввәл өјрәдилмишләр әсасында верилмәси шакирдләрин јазылы нитгләринә дә нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә тә'сир көстәрир.

Мән «Короғлу» дастаны үзрә јени билијин верилмәси просесиндә фәндахили әлагәдән истифадәнин мәнимсәмәјә тә'сирини арашдыраркән ашағыдакы нәтичәјә кәлирәм:

1. Дастанлар арасында охшарлыг (мәзмунча, формача, һәчмчә) әлагәләри «Короғлу» дастанынын идеја-мәзмунунун шакирдләр тәрәфиндән дәрк олунмасына көмәк едир;

2. Дастан әдәби нөвүнүн спесифик чәһәтләринин шүурлу баша дүшүлмәси үчүн әлверишли имкан јарадыр. Ајдын олур ки, үмумијјәтлә, дастан шифаһи халг јарадычылығынын һадисәләри кениш шәкилдә әһатә едән, ириһәчмли нөвүдүр; һадисәләрин епик тәсвири илә јанашы ше'р парчаларынын верилмәси дастана лирик руһ кәтирир. Бунун нәтичәсидир ки, дастанда тәһкијә, нағылетмә илә јанашы, лирик һашијәләр вәһдәт һалында бирләшир. Бу да дастанын епик-лирик нөв олдуғуну дәрк етдирир.

3. Әлагәләндирмә нәтичәсиндә ајдын олур ки, дастан кениш халг һәјаты илә даһа чох бағлыдыр. Дастанда бир нәфәрин дејил, үмумхалгын истәк вә арзусу әксини тапыр.

Scanned with MOBILE SCANNER

Фе'ли сифәтләрин тәдрисинә даир

Чаһад МӘММӘДОВ

Товуз рајону, Чатаг кәнд мәктәбинин мүәллими

Азәрбајҹан дилинин мүһүм морфоложи категоријаларындан бири олан фе'ли сифәтләрин орта мәктәбдә дәриндән мәнимсәдилмәси шакирдләри грамматикаја аид системли нәзәри биликләрә јијәләндирмәкдә, һәмчинин онларын нитг мәдәнијјәтини инкишаф етдирмәкдә хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Бу бәһсин јүксәк сәвијјәдә тәдриси мүәллимин пешә усталығындан, габагчыл тәҹрүбәни өз ишиндә тәтбиг етмәк баҹарығындан вә мөвзуја јарадыҹылыгла јанашмасындан һәлледиҹи дәрәҹәдә асылыдыр.

Фе'ли сифәтләрин тәдрисинә (фе'ли сифәт тәркибләри истисна олмагла) алты дәрс сааты нәзәрдә тутулур. Бу вахты ашағыдакы кими бөлүшдүрмәк мәгсәдәујғундур: фе'ли сифәтләр һаггында үмуми мә'лумат — 2 саат; кечмиш заман фе'ли сифәтләри — 1 саат; индики заман фе'ли сифәтләри — 1 саат; кәләҹәк заман фе'ли сифәтләри — 2 саат.

Дәрсликдә көстәрилир ки, «фе'ли сифәтләр әшјанын һәрәкәтлә бағлы әламәтини билдирир». Шакирдләр бу тә'рифин маһијјәтини там мә'насы илә шүурлу сурәтдә дәрк етсинләр дејә, ајдынлашдырырам ки, фе'ли сифәтләр ики әсас нитг һиссәсинин — сифәтләрин вә фе'лләрин бир чох спесифик хүсусијјәтләрини өзүндә бирләшдирир: әшјанын әламәтини билдирмәк ҹәһәтдән сифәтләрә, әшјанын һәрәкәтини билдирмәк ҹәһәтдән исә фе'лләрә бәнзәјир. Фе'ли сифәтләрин сифәтләрлә вә фе'лләрлә мүштәрәк хүсусијјәтләри үзәриндә хүсуси дајанмалы олурам.

Јери кәлмишкән гејд етмәк истәјирәм ки, истифадәдә олан орта мәктәб дәрслијиндә (С. Ҹәфәров, Ә. Фәрәҹов, Азәрбајҹан дили) әввәлҹә фе'ли сифәтләрин фе'лләрлә, сонра исә сифәтләрлә охшар хүсусијјәтләринин өјрәдилмәси нәзәрдә тутулур. Лакин тәҹрүбә көстәрир ки, фе'ли сифәтләрлә үмуми танышлыг үчүн ајрылмыш ики дәрс саатынын биринҹисиндә фе'ли сифәтләрин сифәтләрлә охшар әламәтләринин өјрәнилмәсини өн плана чәкмәк даһа мәгсәдәујғундур. Чүнки белә һалда фе'ли сифәтин фе'лләрлә мүштәрәк хүсусијјәтләринин өјрәнилмәсиндәки рабитә (сонракы дәрсләрдә фе'ли сифәтләрин заманлары, фе'ли сифәт тәркибләри тәдрис олунур) позулмур. Дәрсә ашағыдакы кими гыса мүсаһибә илә башлајырам.

М. — Сифәт нә билдирир?

Ш. — Сифәт әшјанын әламәт вә кејфијјәтини билдирир.

М. — Сифәтин суаллары һансылардыр?

Ш. — Сифәт неҹә?, нә ҹүр? вә һансы? суалларына ҹаваб верир.

М. — Сифәтин ишләнмә јерини дејә биләрсинизми?

Ш. — Сифәт әсасән исмин әввәлиндә ишләнир.

М. — Сифәт һансы ҹүмлә үзвү вәзифәсиндә ишләнир?

Ш. — Сифәт ҹүмләдә әсасән тә'јин вәзифәсиндә чыхыш едир.

Бу суал-ҹаваб үсулу кечилмиш мөвзу илә јени мөвзу арасында сәмәрәли әлагә јаратмаға имкан верир. Гејд едирәм ки, фе'ли сифәтләр дә сифәтләр кими әламәт билдирир, н е ҹ ә ?, н ә ҹ ү р ?, һ а н с ы ? суалларына ҹаваб олур, ҹүмләдә тә'јин вәзифәсиндә чыхыш едир, сифәтләр кими дәјишмир вә исимләшә билир. Дејиләнләрлә әлагәдар шакирдләри мувафиг дидактик материаллар үзәриндә ишләдирәм.

Фе'ли сифәтләрин сифәтләрә јахын мүәјјән лингвистик әламәтләри һаггында үмуми танышлыгдан сонра фе'ли сифәтләрлә фе'лдән дүзәлән сифәтләрин семантик һүдудларыны, фәргли ҹәһәтләрини ајдынлашдырмаг үзрә иш апарырам. Мәсәләнин бу тәрәфи тәдрис просесиндә чох бөјүк практик әһәмијјәт кәсб едир. Чүнки чох вахт шакирдләр морфоложи тәһлил заманы фе'ли сифәтләрлә фе'лдән дүзәлән сифәтләри бир-бириндән ајырмагда чәтинлик чәкирләр. Бу ики грамматик категоријанын өзүнәмәхсус фәргли хүсусијјәтләрини шакирдләрә конкрет дил фактларынын тәһлили әсасында ајдынлашдырырам. Бирликдә нәтиҹә чыхарырыг ки, фе'лдән дүзәлән сифәтләр әшјанын дахили әламәтини билдирир, фе'ли сифәтләр исә әшјанын мүвәггәти кечиҹи әламәтини билдирир, өзү дә мүәјјән заман дахилиндә. Мәсәлән, гачан ат, гачаған ат. Бу бирләшмәләрдәки «гачан» сөзү әламәтин мүәјјән заман дахилиндә баш вердијини, «гачаған» сөзү исә атын гачмаг хасијјәтини, һәмишә гачдығыны билдирир. Она көрә дә «гачан» фе'ли сифәт, «гачаған» исә фе'лдән дүзәлән сифәтдир.

Верилән билик о вахт давамлы олур вә узун мүддәт јадда галыр ки, әјани васитәләрлә мөһкәмләндирилмиш олсун. Бу мәгсәдлә әввәлҹәдән һазырладығым белә бир әјани васитәдән истифадә едәрәк шакирдләрин диггәтини фе'ли сифәтләрлә фе'лдән дүзәлән сифәтләрин фәргини мүгајисәли олараг мүәјјәнләшдирмәјә ҹәлб едирәм:

Һансылар фе'ли сифәтдир, һансылар фе'лдән дүзәлән сифәтдир?

күлән (адам)	**күләјән (адам)**
ағлајан (ушаг)	**ағлаған (ушаг)**
гачан (ат)	**гачаған (ат)**
чалышан (шакирд)	**чалышган (шакирд)**
күсән (ушаг)	**күсәјән (ушаг)**
утанан (гыз)	**утанчаг (гыз)**

Шакирдләр биринҹи сырадакы сөзләрин фе'ли сифәт, икинҹи сырадакы сөзләрин исә фе'лдән дүзәлән сифәт олдугларыны чох асанлыгла сечир вә өзләри бу гәбилдән олан бир сыра мисаллар сөјләјирләр.

Фе'ли сифәтләрин фе'лләрлә охшар хүсусијјәтләрини өјрәдәркән дә әввәлҹә суал-ҹаваб пријомундан истифадә јолу илә фе'лләрин бә'зи характерик хүсусијјәтләринин тәкрары үзәриндә дајанырам. Шакирдләр фе'лләрдә заман, тә'сирлилик вә тә'сирсизлик, тәсдиг вә инкарлыг, нөв категоријаларынын олдуғуну дејирләр. Конкрет нүмунәләрин тәһлили әсасында онлар нәтиҹә чыхарырлар ки, фе'лләр кими, фе'ли сифәтләр дә тә'сирли вә ја тә'сирсиз олур, һәрәкәтин мүәјјән заманда иҹра едилдијини көстәрир, тәсдиг вә ја инкарда ишләнир. Фе'лин бүтүн нөвләрини өзүндә әкс етдирир. Мәсәлән, «јазылмыш мәктуб» ифадәсиндәки «јазылмыш» фе'ли сифәти тә'сирсиздир, кечмиш замандадыр, тәсдиг билдирир, мәчһул нөвдәдир.

Нәзәри материалын мәнимсәнилмәси үзрә апардығым бу ишдән сонра, әввәлҹәдән тәртиб етдијим дидактик материал үзәриндә морфоложи тәһлил апарылмасыны тәшкил едирәм.

Фе'ли сифәтләр һаггында үмуми мә'лумат мөвзусунун тәдрисинә ајрылмыш икинҹи дәрс саатында шакирдләри, башлыча олараг, практик чалышмалар үзәриндә ишләдирәм.

Scanned with MOBILE SCANNER

Музеј тәрбијә едир

Ајбәниз **ВӘКИЛОВА**

С. Вурғунун ев-музејинин мүһафизи

Азәрбајчанын халг шаири С. Вурғунун ев-музеји шаирин 70 иллик јубилеји әрәфәсиндә—1975-чи илдә ачылмышдыр. Музеј јенијетмәләрин естетик тәрбијәси истигамәтиндә мәгсәдјөнлү иш апарыр. Музејдә шаирин һәјат вә фәалијјәтини әкс етдирән 5 минә јахын експонат вардыр. Хатирә әшјалары, шаирин әлјазмалары, китаблары, рәсм әсәрләри, фотошәкилләр, мүхтәлиф чүр һәдијјәләр музејә кәләнләрә шаирин әсәрләри илә даһа јахындан таныш олмаг, даһа кениш мә'лумат әлдә етмәк имканы верир.

Бир нечә илдир ки, «Бизим севимли шаиримиз» мәктәбли клубу фәалијјәт көстәрир. Клуба Бакы мәктәбләринин јухары синиф шакирдләри чәлб олунуб. 7, 36, 70, 108, 132 нөмрәли мәктәбин шакирдләри бу клубун ән фәал үзвләридирләр. Әдәбијјат мүәллимләриндән Сүрәјја Мәдәтова, Алијә Тәһмасиб вә башгалары музејин ишиндә јахындан иштирак едирләр. Бирликдә тәшкил етдијимиз тәдбирләр шакирдләрин јалныз С. Вурғунун әсәрләринә јох, үмумијјәтлә, бәдии әдәбијјата марағыны гат-гат артырыр.

С. Вурғунун 80 иллик јубилеји мүнасибәтилә онун ев-музејинә кәлән мәктәблиләрин сајы даһа да артмышдыр.

1986-чы илдә музејдә С. Вурғунун 80 иллик јубилејинә һәср олунан мәктәблиләрин гыш тә'тили күнләриндәки јени ил шәнликләри бөјүк мараг доғурмушдур. Бу тәдбирә шаирләр, рәссамлар, бәстәкарлар, актјорлар да дә'вәт олунмушдур.

Тәкчә 1986-чы илин 8 ајы әрзиндә 20 минә јахын мәктәбли музејдә олмушдур. Һәр ил олдуғу кими, бу ил дә Бакынын вә республиканын ајры-ајры шәһәр вә рајон мәктәбләри илә музеј хидмәти саһәсиндә хүсуси мүгавилә бағламышыг. Һәмин мүгавиләләр әсасында планлы шәкилдә мәктәблиләр музејә чәлб олунур. Музејдә кечирилән тәдбирләрин, екскурсијаларын орта мәктәб програмынын вә мәктәб ислаһатынын тәләбләринә ујғун олмасына хүсуси фикир веририк.

С. Вурғун ше'рләринин ән јахшы ифасы үчүн мәктәблиләр арасында мүсабигәләр тәшкил едилир, галибләр шаирин китаблары илә мүкафатландырылыр. Тәдбирләрдә музејин зәнкин фонотекасындан, кинолентләрдән, валлардан, кениш истифадә едилир. Фонотекада шаирин өз ифасында, һабелә актјор вә мүғәнниләрин ифасында хејли материал топланмышдыр.

Музејин әмәкдашлары тәрәфиндән мүнтәзәм олараг мәктәбләрдә сәркиләр, шаирин јахын гоһумлары, ону танıјан шаир вә јазычыларла көрүшләр, поезија ахшамлары тәшкил едилир. Шаирин 80 иллик јубилеји әрәфәсиндә «Бөјүк совет шаири С. Вурғун», «С. Вурғун вә театр», «С. Вурғун вә ушаг әдәбијјаты» вә с. мөвзуларда кечирилән сәјјар сәрки вә мүһазирәләр мәктәблиләрин шаир һаггында биликләрини даһа да артырмышдыр.

Музејин мүхтәлиф јерләрдә кечирдији әдәби кечәләр, көрүшләр, поезија саатлары, сәјјар сәһәрчикләр дә ушагларын естетик тәрбијәсинин инкишафында мүһүм рол ојнајыр. «С. Вурғун поезијасында тәбиәт», «С. Вурғун вә мусиги», «С. Вурғун вә театр» мөвзусунда тәдбирләр кечириләркән шаирин әсәрләринә јазылмыш мусиги сәсләнир, пјесләриндән парчалар көстәрилир, мәктәблиләр шаирин сөзләринә јазылан маһнылары ифа едирләр. Бу чүр тәдбирләрдә мусиги вә театр хадимләри, шаирләр дә иштирак едир вә онлар шакирдләрә мүәјјән төвсијәләр верирләр. Биз рәссамлардан ССРИ халг рәссамы Микајыл Абдуллајевин, Азәрбајчан ССР халг рәссамы Нәчәфгулунун, бәстәкарлардан Оттај Зүлфүгаровун, республика дөвләт мүкафаты лауреаты Емин Сабитоғлунун, шаирләрдән Фикрәт Садығын, республика Ленин комсомолу мүкафаты лауреатлары Илјас Тапдыг вә Тофиг Маһмудун адларыны хүсуси гејд етмәји лазым билирик.

Музеј јај тә'тили күнләриндә Абшерон јарымадасында, һабелә Кировабадда, Губада вә с. јерләшән пионер дүшәркәләриндә марағлы тәдбирләр кечирир.

●

Халглар достлуғунун аловлу тәрәннүмчүсү

Сәдагәт **МУСТАФАЈЕВА**

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Партијамызын XXVII гурултајында Сијаси мә'рузәдә гаршыја гојулан «...Кәләчәк хејли дәрәчәдә бизим бу күн нечә кәнчләр тәрбијә етмәјимизлә мүәјјән олунур. Бу, бүтүн партијанын, бүтүн халгын вәзифәсидир» мәсәләси бүтөвлүкдә маариф ишчиләринин дә мәс'улијјәтини артырмыш, јетишмәкдә олан «нәслин даһа габилијјәтли, даһа савадлы олмасы үчүн» Бөјүк Октјабрын вәсијјәт етдији әдаләт вә азадлыг идеаллары естафетини кәләчәјә ләјагәтлә апармасы үчүн» әлиндән кәлән һәр шеји етмәјә сәфәрбәрлијә алмышдыр.

Бөјүк Октјабрын, онун јарадычысы даһи Ленинин вәсијјәтләриндән бири, ССРИ халгларынын достлуғуну көз бәбәји кими горујуб сахламаг олмушдур. Партијамызын рәһбәрлији илә бөјүк Ленинин бу мүдрик вәсијјәтинә дөнмәдән әмәл едилмишдир. Бу күн сосиалист идеолокијасы илә буржуа идеолокијасынын кәскин гаршыдурмасы шәраитиндә Совет Сосиалист Республикалары Иттифагынын бүтүн халгларынын меһрибан достлуғуну гүввәтләндирмәк вә сарсылмаз бир галаја чевирмәк ән ваҹиб мәсәләләрдән бири кими өн плана чәкилир.

Кәнчләрин ССРИ халгларынын достлуғу руһунда тәрбијә едилмәси дә һәмин зәрурәтдән ирәли кәлир. Бу, тәрбијә ишинин даһа чох диггәт јетирилмәли, даһа чох һәссаслыг, гајғы тәләб едән саһәләриндән бирдир.

«Мәктәб ислаһаты»нда да бу мәсәлә диггәт мәркәзиндә сахланмыш вә көстәрилмишдир ки, шакирдләрин... ССРИ халглары арасында меһрибан достлуг руһунда тәрбијә олунмасы күчләндирилмәлидир.

Һәмин мәсәләни партијамызын тәләб етдији сәвијјәдә һәлл етмәк, јетишмәкдә олан нәсли «милли сијасәтә, һәр бир милләтин вә халгын мәнафејинә, адамларын милли һиссләринә аид вә вәрса, намысына хүсуси һәссаслыг вә еһтијатла јанашмаг, ејни заманда... милли мәһдудлуг вә тәкәббүрлүлүк, милләтчилик вә шовинизм тәзаһүрләринә гаршы принсипиал мүбаризә апармаг» руһунда тәрбијә етмәк үчүн мәктәбин кениш имканлары вардыр. Һәм тә'лим, һәм дә синифдәнхаричи ишләр заманы һәмин имканлардан дүзкүн истифадә етмәк һәр бир мүәллимин мүгәддәс борчудур.

Әдәбијјатын тәдрисинин бу шәрәфли вәзифәнин јеринә јетирилмәси ишиндә имканлары даһа кенишдир. Чүнки партијамызын XXVII гурултајында көстәрилдији кими «Әдәбијјатымыз јени дүнјанын јаранмасыны әкс етдирмәклә бәрабәр, онун тәшәккүлүндә фәал иштирак етмиш, бу дүнјанын адамыны—өз өлкәсинин вәтәнпәрвәри, әсл бејнәлмиләлчи олан адамы јетишдирмишдир».

Әсәрләриндә «јени дүнјанын јаранмасыны әкс етдирән», бүтүн шүурлу һәјаты илә бу «јени дүнјанын тәшәккүлүндә фәал иштирак едән», јарадычылығы бу күн дә «өз өлкәсинин вәтәнпәрвәри, әсл бејнәлмиләлчи олан адам јетишдирмәк» ишиндә кәскин силаһ олан совет әдәбијјаты нүмајәндәләриндән бири Азәрбајчанын халг шаири Сәмәд Вурғундур.

Өлмәз шаирин гијмәтли әдәби ирсинә нәзәр саланда, јени Совет адамы-

нын тәрбијәси ишиндә бу мисилсиз хәзинәнин ролуну тәсәввүрә кәтирәндә бир даһа партијамызын XXVII гурултајына Мәркәзи Комитәнин Сијаси мә'рузәсиндә дејилмиш сөзләр јада дүшүр: «јалныз белә бир әдәбијјат—идејалы, бәдии, халги әдәбијјат вичданлы, мөһкәм руһлу, өз заманынын јүкүнү үзәринә көтүрә билән адамлар тәрбијә едир (М. С. Горбачов. Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын XXVII гурултајына Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин Сијаси мә'рузәси. Азәрнәшр, Бакы, 1986, сәһ. 124).

Елә буна көрә дә заман-заман, нәсил-нәсил кәнчләр бөјүк шаирин јарадычылығына мараг көстәрир, бу битмәз-түкәнмәз сөз хәзинәсинә олан мәһәббәт азалмаг билмир.

Һәлә лап ашағы синифләрдән шакирдләр шаирин јарадычылығындан нүмунәләрлә марагла таныш олур, даһа сонра онун кениш һәчмли поема вә драмларыны өјрәнирләр. Бунларын ичәрисиндә «Азәрбајчан», «26-лар», «Муған», «Зәнчинин арзулары», «Вагиф» өзүнәмәхсус јер тутур. Шаирин бу садаланан вә програм материалы кими тәдрис едилән, һабелә синифдәнхарич охунан дикәр әсәрләри васитәсилә шакирдләр С. Вурғуну, һәр шејдән әввәл, вәтәнини, халгыны сонсуз мәһәббәтлә севән аловлу бир вәтәнпәрвәр кими танıјырлар. Көрүрләр ки, бөјүк шаирин:

Ел билир ки, сән мәнимсән,
Јурдум, јувам, мәсканимсән,
Анам, доғма вәтәнимсән!
Ајрылармы көнүл чандан,
Азәрбајчан, Азәрбајчан.

—мисраларында вәтәнинә гырылмаз телләрлә бағлы олан, ону севән, сәадәти үчүн чанындан белә кечмәјә һазыр олан бир өвладын үрәк дөјүнтүләри ешидилир.

Мүәллим бу һәгигәти шакирдләрә ајдын дәрк етдирмәлидир ки, «Азәрбајчан» дастанынын чаны, ганы вәтәнпәрвәрлик дујғулары илә јоғрулмушдур. Јалныз Вәтәнинин әсл вәтәндашы олан шәхс ону белә үрәкдолусу тәрәннүм едә биләр. Јалныз сыраларында јетишиб боја-баша чатдығы Коммунист Партијасынын сијасәтинә бүтүн варлығы илә инанан, бөјүк кәләчәјин—коммунизмин сәһәриндә доғма Вәтәнинин лајигли јерини габагчадан көрән шаир үрәкдән кәлән сәслә дејә биләр:

Динлә мәни, көзәл Вәтән,
Бир сәс кәлир үрәјимдән.
Партијанын ешгилә сән
Күләчәксән һәр бир заман
Азәрбајчан, Азәрбајчан.

Шаир өз Вәтәнини, халгыны севмәк, севдирмәклә кифајәтләнмирди. Бәдии әдәбијјатын ролуну бунунла битмиш һесаб етмирди. Бу ишин архасында шаирин даһа бөјүк мәгсәдләри дururду. Һәмин али дујғулары мүәллим шакирдләрә чатдырмалыдыр. Сөјләмәлидир ки, С. Вурғун инанырды ки, «өз доғма халгыны анлајан, ону севән, о халгдакы гәһрәманлыг, фәдакарлыг, јүксәк әмәлләр вә бүтүн инсани сифәтләри дәрк едән бир кәнч башга халглары да севәчәк вә анлајачагдыр» (С. Вурғун, Әсәрләри, V чилд, «Елм» нәшријјаты, Бакы, 1972, сәһ. 321).

Шаирин VII синифдә тәдрис едилән «26-лар» поемасы кәнчлији халглар достлуғу руһунда, Вәтәнә мәһәббәт руһунда тәрбијә етмәк үчүн көзәл васитәдир.

Ким билмир ки, 26 Бакы Комиссары Азәрбајчанын фәхридир. Чаныны халгымызын сәадәти наминә гурбан вермиш, инкилис империалистләри тәрәфиндән Ағчагум чөлләриндә вәһшичәсинә күлләләнмиш бу мәрд мүбаризләрин ады һәр бир азәрбајчанлы үчүн әзиздир. Лакин мүәллим шакирдләрә сөјләмәлидир ки, С. Вурғунун мәһәббәтлә тәрәннүм етдији 26-лар бир халгын өвладлары дејилдиләр. Онлары бир истәк, бир амал бирләшдирирди—дүшмәнә нифрәт! Халгын сәадәти наминә мүбаризә! Онлар гырылмаз достлуг телләри илә бир-биринә бағлы идиләр. Бу достлуг иди онлары күчлү дүшмән гаршысында сарсылмаз едән. Бу бирлик иди онларын гәлбиндә Ағчагум чөлүндә өлүмүн көзүнә дик бахаркән дә көзәл сабаһын—коммунизмин кәләчәјинә инам һиссини јашадан!

С. Вурғун поема боју мүхтәлиф халгларын достлуғундан јаранмыш монолит бирлији—26 гәһрәманын достлуғуну, гардашлығыны тәрәннүм етмишдир.

Мәктәблиләр С. Вурғунла ССРИ халгларынын достлуғунун аловлу тәблиғатчысы кими X синифдә—онун һәјат вә јарадычылығыны даһа дәриндән өјрәнәркән таныш олурлар.

Шаирин һәјаты—мүхтәлиф халгларын көркәмли нүмајәндәләри илә јахындан достлуг едән, бу достлугдан күч алан вә јүксәлән сәнәткарын һәјат јолу кими мәктәблиләр үчүн нүмунә олур. Онлар рус А. Фадејев, К. Симонов, Н. Тихонов, авар Р. Һәмзәтов, таҹик М. Турсунзадә, ермәни Аветик Исаһакјан... вә онларла дикәр халгларын нүмајәндәләри илә јахын дост, гардаш олан С. Вурғунун һәјатындан ајры-ајры сәһифәләрлә таныш олурлар.

Шаирин «Авропа хатирәләри» ше'рләр силсиләсиндән бәһс едәндә, мүәллимин һәм дә көркәмли рус шаири К. Симоновун «Достум Сәмәд Вурғунун Лондондакы зијафәтдә нитги» ше'ринин шакирдләрин нәзәринә чатдырылмасы фајдалы олар. Мәктәблиләр өјрәнәрләр ки, шаирин Лондондакы зијафәтдә сөјләдији нитг, көркәмли рус шаиринин гәлбини гүрур һиссилә долдурмушдур. Бу ики шаирин меһрибан достлуғу Азәрбајчан вә рус халгларынын гардашлығына парлаг нүмунәдир. С. Вурғун достунун гајғысындан мәһәббәтлә сөһбәт ачыр, миннәтдарлыгла:

Каһ шәр гарышанда, каһ да дан
үзү
Сазаг гылынч кими кәсәндә мәни,
Кејирәм вердији о көдәкчәни
Елә бил күл ачыр Мил—Муған
дүзү.
...Бу чејран дәриси бир логман
кими
Давасыз, дәрмансыз сағалдыр мәни.
Хејирхаһ, меһрибан бир инсан кими
Һәр заман, һәр јердә анырам сәни

—дејир.

Шаирин һәјатыны өјрәнәркән шакирдләрә бу да дејилмәлидир ки, С. Вурғун Совет јазычыларынын II Үмумиттифаг гурултајында «Совет поезијасы һаггында» әлавә мә'рузә етмишдир. Бу мә'рузәдә дә шаир Совет халглары арасындакы достлуғу јүксәк гијмәтләндирмиш вә ифтихар һиссилә демишдир:

«Бизим совет поезијасынын бөјүклүјү вә бирлији онун чохмилләтли сәсиндә вә аһәнкиндәдир. О, азад халгларын гардашлыг вә достлуг поезијасыдыр, мүбаризә вә дөјүшләрдә горунуб мүдафиә едилмиш социалист Вәтәнимизи бүтүн совет халгларынын дилләриндә тәрәннүм едән гүдрәтли поетик сәсләрдән јаранмыш бир хордур, ваһид бир ирадә илә ваһид аиләдә бирләшмиш халгларымызын гәһрәманлығыдыр» (С. Вурғун, «Совет поезијасы һаггында», Совет јазычыларынын II Үмумиттифаг гурултајындакы әлавә мә'рузә, Әсәрләри, VI чилд, «Елм» нәшријјаты, Бакы, 1979, сәһ. 323).

«Муған» поемасынын тәдриси заманы мүәллим шакирдләрә һәм дә С. Вурғунун «Минкәчевир ишыглары» адлы мәгаләсини охумалыдыр. Мәгаләдә дејилир: «Бу үмумхалг тикинтисиндә азәрбајчанлыларла бирликдә рус да, украјналы да, күрчү дә, ермәни дә һәвәслә ишләмишдир. Бурада халглар достлуғу идејасы, бөјүк партијамызын идејалары, онун милли сијасәти бир даһа һәјата кечмишдир. Буна көрә дә Минкәчевир су-електрик стансијасынын биринчи нөвбәсинин баша чатдырылмасы бајрам олмушдур вә буну Бакыда да, Азәрбајчан дүзләринин узаг кәндләриндә дә, Муған кәндләриндә дә, Милдә дә тәнтәнә илә гејд едирләр. Бу шәнлик Вәтәнимизин пајтахты Москвада, Ленинградда вә Донбасда, Өзбәкистанда вә Уралда, Минскдә вә Кутаисдә бајрам едилир. Чүнки бу илләр әрзиндә һәмин јерләрдән Боздағын әтәкләринә кәлән метал, семент јүклү гатарлар Минкәчевир үчүн зәрури олан һәр шеј кәтирмишдир».

Һәмин јазы васитәсилә шакирдләр өјрәнәчәкләр ки, Минкәчевир су-електрик стансијасыны тәкчә Азәрбајчан дејил, бүтүн Совет Иттифагы гуруб-јаратмышдыр.

С. Вурғунун халглар достлуғуну бөјүк мәһәббәтлә тәрәннүм едән ири һәчмли әсәрләриндән бири дә «Вагиф»дир. Һәмин әсәрдә Загафгазија халгларынын әсрләрдән бәри давам едән достлуғу гүдрәтли сәнәткар гәләми илә тәсвир едилмишдир. Әсәрин тәдрисинә башламаздан әввәл мүәллим сөјләмәлидир ки, һәмин мөвзу јарадычылыға башладығы илк күнләрдән С. Вурғун поезијасынын ана хәттини тәшкил етмишдир. Һәлә кәнчлик илләриндә шаир

Гарышсын Газаға Дилчан дәрәси,
Һамысы бирләшиб олсунлар бир
чан.
Јолдаш Азәрбајчан, һикер
һајастан,
Бир дә амханаго гызыл Күрчүстан

Scanned with MOBILE SCANNER

—дејәрәк бу достлугу даһа да мөһкәмләндирмәјә сәсләјирди. Сонралар «Вагиф» әсәрини јарадаркән дә С. Вурғун бу достлугу тәрәннүм етмиш вә бу барәдә «Мәним «Вагиф» драмым һаггында» јазысында кестәрмишдир.

«Пјесдә ... Гафгаз халгларынын, азәрбајчанлыларын, ермәниләрин, күрҹүләрин, күрдләрин үмуми дүшмән Гачара гаршы бирләшмиш мүбаризәси кестәрилир. Бунунла мән бизим халгларын гардашлыг вә достлугунун чохәсрлик бир ән'әнә олдуғуну кестәрмәк истәјирәм» (С. Вурғун, Әсәрләри, V чилд, «Елм» нәшријјаты, Бакы, 1972, сәһ. 120).

Тәсадүфи дејил ки, әсәрдә халгы, ели тәмсил едән сурәтләр ичәрисиндә Елдар, Күрд Муса, Күлнар вә башгалары илә јанашы Тамара, Шалико, Аршак, кичик күрҹү дә вар. Мүхтәлиф халгларын нүмајәндәләри бирләшиб күчлү дүшмәнә мүгавимәт кестәрирләр.

... Бу гардашлығын
Бу дағлардан бөјүк бир гүдрәти
вар,
Гој инди таблaсын Мәһәммәд
Гачар.

Шаир чох һаглы олараг бу достлуғу давам вә инкишаф етдирмәјә сәсләјир. «Башы ајагланмыш Гачарлара бир даһа дирчәлмәк имканы вермәмәк үчүн халгларын меһрибан гардашлыг аиләсиндә бирләшмәси вачибдир. Әсәр бу гәти гәнаәтлә дә битир вә инсанлары достлуға, бирлијә сәсләјир.

Кәнчлији ССРИ халгларынын достлуғу руһунда тәрбијә едән мүәллим, шакирдләрә сөјләмәлидир ки, С. Вурғун гардашлығын, достлуғун күчүнә дәриндән инаныр вә бунун мүасир һәјатымызда да вачиб олдуғуну һәссас бир шаир кими дујур, әсәрләринин әксәријјәтиндә һәмин идејаны тәблиг вә тәрәннүм едирди.

Хүсусилә алман-фашист ишғалчылары хаинчәсинә Вәтәнимизә басгын едәндә С. Вурғун халглар достлуғунун аловлу тәблиғатчысы кими даһа ардычыл, даһа јорулмаз бир шәкилдә чыхышлар едирди.

«Вагиф»дәки гардашлыг, бирлик, достлуг идејаларыны С. Вурғун Совет халгынын алман фашизминә гаршы өлүм-дирим мүһарибәси апардығы күнләрдә даһа да инкишаф етдирди.

Мүһарибәнин ән ағыр илләриндә фашист ордулары Гафгаза сохулмаға чан атдығы күнләрдә, 1942-чи илин 23 августунда Загафгазија халгларынын Тбилисидә чағырылмыш антифашист митингиндә шаир аловлу бир нитг сөјләди. Һәмин нитгиндә шаир һәлә илк ше'р вә поемаларында, «Вагиф» пјесиндә тәрәннүм етдији Загафгазија халгларынын достлуғунун бу күн даһа күчлү шәкилдә инкишаф етмәсинә еһтијач олдуғуну кестәрди: С. Вурғун Загафгазија халгларына гәһрәман кечмишини хатырлатды вә үмуми дүшмәнә гаршы бу күн һәмишәкиндән даһа чәсарәт вә инамла мүбаризә етмәјә сәсләди: «Загафгазијанын гардаш халглары олан биз күрҹүләр, ермәниләр вә азәрбајчанлылар өз тарихимиздә дәфәләрлә үмуми дүшмәнләримизә гаршы, јә'ни јаделли ишғалчылара гаршы әлбир мүбаризәдә бирләшмишик. Биз дәфәләрлә дүшмән гошунларыны гырыб дағытмыш, онлары Күр вә Аразын чошғун суларында гәрг етмишик. Бизим ата-бабаларымыз Гафгаз торпагларыны әрәбләрин, монголларын вә башга ишғалчыларын һүчумундан гәһрәманлыгла горумушлар. Бу күн халгларымызын шәрәф вә истиглалијјәтини јенә дә мүдафиә етмәк заманы кәлмишдир. Бу күн биз үмуми дүшмәнимиз олан немес фашизми илә үз-үзә дурмушуг. Бөјүк бабаларымыз олан Таријел, Сасунлу Давид, Бабәк вә Короғлунун өлмәз сималары фикримиздә јенидән чанлансын. Гој кечилмәз Гафгаз дағларынын диби көрүнмәјән дәрәләри немес ишғалчылары үчүн мәзарыстан олсун» (С. Вурғун, Әсәрләри, V чилд, «Елм» нәшријјаты, Бакы, 1972, сәһ. 200).

С. Вурғун сүнкүјә чевирдији гәләмилә:

Һалал чөрәјимлә, алын тәримлә
Өз гәлә(м)и, чијәрим, өз һүнәримлә
Гурдуғум вәтәнин Советдир ады

—јазыр вә ону дүшмәндән горумаг үчүн һазыр олдуғуну сөјләјир:

Билсин ана торпаг, ешитсин Вәтән,
Мүсәлләһ әскәрәм мән дә бу күндән.

Бу мисралар бөјүкдән-кичијә кимә таныш дејил? Мүәллим шакирдләрә сөјләмәлидир ки, һәмин одлу-аловлу күнләрдә С. Вурғун тәкчә ше'р јазмагла кифајәтләнмирди. Митингләрдә дөјүшә кедән әскәрләр гаршысында, ән чәбһәдә чыхышлар едир, адамларын гәлбиндә гәләбәјә инам һисси јарадырды.

Шаирин «Бу күн-сабаһ инсанлығын бајрам күнү кәләчәк!», «Бизимкидир кәләчәк, бөјүк кәләчәк!», «Тарих ојә билмәз чәлладлара өз башыны, гоча дүнја тез гучаглар өз әдаләт гардашыны», «Бүтүн халглар, гәбиләләр од ичиндән чыхачагдыр» мисралары ушагдан-бөјүјә дөјүшән халгын дилинин әзбәри иди.

Бу нүмунәләр васитәсилә С. Вурғун јарадычылығыны тәдрис едән мүәллим шаири, чохмиллләтли совет әдәбијјатынын бөјүк сәнәткары, ССРИ халгларыны ваһид бир аиләдә мөһкәм бирләшмиш шәкилдә көрмәк истәјән вә буну әсәрләриндә јорулмадан тәблиғ едән нәғмәкар кими танытмалыдыр. Сөјләмәлидир ки, халглар достлуғу идејасы шаирин јарадычылығындан гырмызы хәтлә кечир.

Шаир өзү бу мөвзуја јүксәк гијмәт верәрәк јазырды: «Бизим совет мәфкурәмизин үстүнлүкләриндән бири дә Совет Иттифагы халгларынын достлуғу идејасыдыр. Бу достлуг һәмишә совет әдәбијјатынын ән кәскин мөвзуларындан бири олмушдур. Һәјатымызда халглар достлуғу әбәди олдуғу кими, бу мөвзу да әбәдидир. Биз үмуми дүшмәнимизә, маһв алман фашистләринин алчаг иртичалијинә гаршы халгларымызын бирлији вә мәфкурә достлуғу сајәсиндә галиб кәлдик. Бу достлуг бајрағы туфанлар вә аловлар ичиндән кечмиш, чәтин вурушмалардан гәләбәјјәтлә чыхмышдыр. Достлуг мөвзусу инди әдәбијјатда јени вә хүсуси бир гүввәтлә сәсләнир» (С. Вурғун, Әсәрләри, V чилд, «Елм» нәшријјаты, Бакы, 1972, сәһ. 330—331).

С. Вурғун әсәрләринә өлмәзлик верән, севдирән, һәмишәјашар едән хүсусијјәтләрдән бири дә будур.

●

С. Вурғун гәлбимиздә јашајачаг

С. Вурғун мүәллимлик фәалијјәтинә Губада башламышдыр. О заман Губа гәза маариф ше'бәсинин коллекијасында мән Губа гәза Ичраијјә Комитәси вә гәза комсомол комитәсинин нүмајәндәси кими коллекија сәдринин мүавини вәзифәсини ичтимаи гајдада апарырдым. О дөврдә бүтүн мәдәни-маариф, театр, китабхана вә с. мүәссисәләр дә Маариф Комиссарлығына табе иди. Сијаси маариф ишләринә мән рәһбәрлик едирдим.

С. Вурғун бачарыглы, ишкүзар мүәллим иди. О ичтимаи ишләрдә дә фәал иштирак едирди. Вәзифәмлә әлагәдар С. Вурғунла тез-тез көрүшәрдик.

1935-чи илдә Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулмасынын 15-чи илдөнүмү мүнасибәтилә Москвада кечирилән Азәрбајчан онкүнлүјүндә шаирин јарадычылығы чох јүксәк гијмәтләндирилир вә о, Ленин ордени илә тәлтиф едилир. Һәмин ил Азәрбајчан ССР Маариф Комиссарлығында, С. Вурғунла көрүш кечирилирди. О дөврдә мән маариф комиссарлығында ишләјирдим. Севимли шаир Москва—Азәрбајчан декадасы һаггында өз тәәссүратыны данышды, јени ше'рләрини охуду. Көрүшүн ахырында мән Сәмәдә јахынлашдым вә ону тәбрик етдим. С. Вурғун Губадакы мүәллимлик илләрини хатырлады.

Шаир Сәмәд һәмишә мүәллим пешәсини јүксәк гијмәтләндирәрди вә савадлы, сәнәтини севән мүәллими хидмәт кечәдәки парлаг улдуза бәнзәдәрди. Көһнә дост кими ајрыланда о деди ки, имкан дүшән кими Губаја кедәчәјәм.

С. Вурғун Губа рајонундан Азәрбајчан ССР Али Советинә депутат сечилдикдән сонра тез-тез Губаја кәләрди. О Самур—Дәвәчи каналынын чәкилиши дөврүндә дәфәләрлә садә әмәк адамлары илә көрүшмүшдүр.

Јахшы јадымдадыр, Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасында рус әлифбасына кечилмәси үчүн сон ичлас кедирди. Көркәмли алимләр, габагчыл мүәллимләр чыхыш едир, өз мүлаһизә вә тәклифләрини сөјләјирдиләр.

Нөвбә С. Вурғуна чатды. О јазы лөвһәсинин габағына кечди. Фикрини сөјләдикчә лөвһәдә мисаллар да кестәрирди. Ахырда деди ки, чалышыб аз һәрфлә фикримизи долғун вә дүзкүн ифадә етмәлијик. О заман чох шеј газанарыг. Узун илләрин тәҹрүбәсиндән

көрүрәм ки, һәјат онун дедикләрини тамамилә тәсдиг етди.

Ичласын сонунда шаирлә меһрибанчасына көрүшдүк. О күләрәк әлими сыхды вә көрүрсүнүз дә мүәллимлик јадымдан чыхмајыб. Бу, севимли шаиримиз С. Вурғунла үчүнчү көрүшүм олду.

Илләр кечди, С. Вурғун ше'римизин ән јүксәк зирвәсини фәтһ етди. Хүсусилә Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә аловлу, вәтәнпәрвәр ше'рләри илә нәинки кишиләри, һәтта гадынлары да фашизмә гаршы мүбаризәјә руһландырды. Ше'рләри сәнкәрләрдә дөјүшчүләрин дилинин әзбәри олду.

Халгымыз һаглы олараг С. Вурғунла фәхр едир. Чүнки о, буна лајигдир! Бу күн Сәмәд Вурғунун 80 иллијидир. О бизим арамызда јохдур. Лакин узун илләр кечмәсинә бахмајараг һәр бир мәчлисдә, ичласда дәрин мә'налы, көзәл ше'рләри ону әвәз едир. Әсрләр кечәчәк, С. Вургун халгымызын гәлбиндә даим јашајачагдыр!

Мүтәллиб ӘФӘНДИЈЕВ,
әмәк ветераны, Губа рајону, Халтан кәнди.

●

С. Вурғун һаггында хатирәләр*

1936-чы илдә Новханыда Сәмәд Вурғун баг гоншусу Абдулла Шаигә јеничә тәрчүмә етмәјә башладығы бөјүк рус шаири Пушкинин шаһ әсәри «Јевкени Онекин» романындан парчалар охујуб онун фикрини сорушармыш. Бир күн ејванда отуруб сөһбәт едәркән Сәмәд Вурғун демишдир:

— Мирзә, «Јевкени Онекин»ин тәрчүмәсини гуртарым, мән дә бөјүк бир әсәр башламаг фикриндәјәм.

Сәмәд Вурғун сөзүнә садиг галды. Бир ил сонра, 1937-чи илдә мәнзум «Вагиф» пјесини јазды.

• • •

1938-чи илдә Сәмәд Вурғун «Вагиф» пјеси үзәриндә ишләркән гәләм достлары зәнк едәрәк ону ова дә'вәт едирләр. Лакин шаир разылыг вермир. Достлары мәчбур олуб, шаир Осман Сарывәллинин көндәрирләр ки, кет сән чағыр, Сәмәд сәнин сөзүндән чыхмаз...

Осман Сарывәлли Сәмәд Вургунун евинә кәлиб, она ова кетмәји тәклиф еләјәндә шаир дејир:

— Јох, Осман, Вагифлә Әлибәји зинданда гојуб ова кедә билмәрәм.

• • •

1939-чу илдә Кәнчәдә «Вагиф» пјесинин мәшгләриндә шаир өзү дә иштирак едирмиш. Халг артистимиз Мәммәдрза Шејхзаманов о заман Елдар ролунда ојнамаға һазырлашырмыш. Онун Елдар ролунда чыхышына бахан шаир актјора јахынлашмыш, јарызарафат, јарычидди демишдир:

— Мәммәдрза, Елдар сәнин үчүн Кәнчә гочусу дејил ки, гылынча күч верирсән. О, бизим елләрин гәһрәман оғлудур. Отуранда даг кими, дуранда гуш кими. Бах, Елдары бу руһда ојнамага чалыш.

• • •

Көркәмли ичтимаи хадим, јазычы вә журналист Сејид Чәфәр Пишәвәри 1943-чү илдә «Вагиф» пјесинә бахаркән Сәмәд Вурғундан сорушур:

—Ағаји Сәмәд Вурғун, бу пјеси јазмаг үчүн јәгин ики ил вахт сәрф етмишсиниз?

Шаир күлүмсүнүб дејир:

— Хејир, ағаји Сејид Чәфәр, тәхминән ики һәфтәдән артыг вахта јазмышам. Анчаг бир нечә күн дә үзәриндә дүзәлиш апармышам. Билирсиниз, ше'р кәләндә өзү кәлир, әкәр кәлмәк истәмәсә, шаир илләрлә зәһмәт чәксә дә мүвәффәг ола билмәз.

• • •

«Вагиф» драмынын бир нечә тамашасындан сонра Сәмәд достларындан биринә демишдир:

— Ушаглыгдан Вагифә өзүмү борчлу билирдим. Бир поема јаздым, тутмады. Амма дејәсән бу «Вагиф» тутду.

• • •

«Вагиф»ин мәшгләриндә тез-тез иштирак едән Сәмәд Вурғун бир күн көрүр ки, мәшгләрин бириндә артист Сидги Руһулла Адил Искәндәрова јахынлашыб ондан нәсә истәјир. Буну көрән Сәмәд Вурғун:

*С. Вурғун һаггында хатирәләр Шәмистан Нәсирлинин «Вургун өмрү» (Азәрнәшр, Бакы, 1983) китабындан көтүрүлмүшдүр.

—Ајә, Адил,—дејир,—о Сидги нә истәјир?

Адил Искәндәров:

— Сәмәд, Гачар үчүн бир-ики мисра артыг сөз истәјир.

Сәмәд—бу саат,—дејиб гәләмини ишә салыр. Ораја-бураја вурнухан, һиддәтиндән көзләри һәдәгәсиндән чыхмыш Сидгинин әһвали-руһијјәсинә сон дәрәчә ујғун кәлән, елә чә дә әсәрин драматуркијасы илә сәсләнән, чох јеринә дүшән ашағыдакы мисралары јазыб Сидги Руһуллаја верир:

Хејр, фәзиләтдән дәм вурма, вәзир,
Дајан бир гул кими әмрә мүнтәзир!
Бил ки, балыг гәдәр ганым сојугдур,
Мин вә'з еләсән дә мә'насы јохдур!..
Бир бојну олсајды бәшәријјәтин,
Ону бир гылынчла вурардым јәгин!..

• • •

1926-чы илдә Сәмәд Вурғун Шушаја кәлир. Бурада онунла бир јердә Газах мүәллимләр семинаријасында охумуш досту Вәли Ахундовла растлашыр. Онлар Чыдыр дүзүнә, Вагифин гәбри үстүнә кәлирләр. Вагифин от, кичиткан басмыш мәгбәрәсини көрән Сәмәд чох мүтәәссир олур вә ону тәмизләмәјә башлајыр.

— Мән ону дирилдәчәјәм,—дејир.

Досту Сәмәдин бу сөзләринин та 1937-чи илә гәдәр баша дүшмүр. Онлар һәмин ил Бакыда икинчи дәфә көрүшдүкдә Сәмәд өз достуна Вагиф һаггында драм јаздығыны билдирир. Досту күлүр:

— Белә де, 1926-чы илдә дедијин «мән ону дирилдәчәјәм» сөзләринин мә'насы бу имиш.

— Бәли,—Сәмәд ону тәсдиг едир.

• • •

1948—1949-чу илләрдә Сәмәд Вурғун мүһарибәдән сонра республикамызда кедән бөјүк гуручулуг илләриндән бәһс едән «Муған» поемасыны јаздыгча һиссә-һиссә радиоја кәтириб, ефирә охујармыш. Бир дәфә верилишин ефирә кетмәсинә бир нечә дәгигә галмыш, шаир үзүсарыглы кәлир. Диши ағрыјырмыш. Режиссор сорушур ки, Сәмәд мүәллим, бәс нә едәјәк, әсәри ефирә ким охусун?

Сәмәд Вурғун:

— Бир чаван диктор вар, Гарадағлы, өзүнү шәхсән танымасам да, онун сәси хошума кәлир, верим әвәзимдә охусун. Мән фоједә отуруб гулаг асарам.

Белә дә едирләр. Ајдын Гарадағлы әсәри охујуб фојеjә чыханда, шаир она тәшәккүр едәрәк дејир:

— Ајә, ја мән диктор олачағам, ја да сән шаир.

• • •

1952-чи илдә Азәрбајчан Дөвләт Университетиндә «Муған» поемасынын мүзакирәси кечирилирмиш. Тәнгидчиләрдән бири чыхыш едиб дејир ки, «Мугана чејран» гошмасы [illegible] әлавә кимидир. Бу өлкүјүндә ајрыча көзәл бир гошмадыр. Поемада исә јеринә дүшмүр.

Јерсиз тәнгидә дөзмәјән Сәмәд Вурғун онун сөзүнү јарымчыг кәсиб дејир:

— Баша дүшә билмирәм ки, нијә фикирләшмәдән һагсыз данышырсыныз, нијә јаландан ағә гара дејирсиниз. Шәхсән мәним нәзәримдә, тәсәввүрүмдә «Муған» поемасы бәр-бәзәкли бир кәлиндирсә «Мугана чејран» гошмасы онун бојунбағысы, мирварисидир.

• • •

Мәрһум совет тачик шаири Мирзо Турсунзадә нағл едирди ки, 1948-чи илдә биз Александр Фадејевин башчылыг етдији совет нүмајәндә һеј'әтинин тәркибиндә Полшаја зеһни әмәк ишчиләринин сүлһ уғрунда биринчи конгресинә кедирдик.

Мән Сәмәд Вурғунун арзусу илә онунла бир купедә кедирдим. Сәмәд јол боју еләә һеј јатырды. Бир дәфә ондан сорушдум:

— Нијә белә чох јатырсан?

Күлүмсүнүб деди:

— Енержи топлајырам. Онда адамын башы јахшы ишләјир.

Минскини кечдиләр. Варшаваја јахынлашанда Александр Фадејев, Сәмәд Вурғунла Мирзо Турсунзадәнин галдығы купенин гапысыны таггылдадыб күлә-күлә дејир:

— Еј Шәрг, ојанмаг вахтыдыр...

Полшанын Вротслав шәһәриндә кечирилән конгресдә мадагаскарлы бир зәнчи күрсүјә чыхыб «Мән инсанам» дејәндә Сәмәд Вурғун онунла јанашы отуран М. Турсунзадәни дүмсүкләјиб:

— Бир бах,—дејир,—Шәрг, доғрудан да ојанмышдыр.

Зәнчинин нитги Сәмәд Вурғуна чох дәрин тә'сир едир вә елә орадача, меһманханада «Зәнчинин арзулары» поемасыны јазыр.

Мән көрүрәм! Гоча Шәргин
өвладлары ојанмышдыр.
Әлик-дешик бајрагларын рәнки
гана бојанмышдыр.

• • •

Scanned with MOBILE SCANNER

Мүталиәдән сөз дүшәндә Сәмәд Вургун һәмишә дејәрмиш:

— Охујун, бачардыгча чох охујун, чох охумагдан һәлә һеч кәс зәрәр чәкмәјиб. Мән дүнја әдәбијјатыны варагламышам, амма јадыма дүшәндә ки, бир китаб вар, ону охуја билмәмишәм, мин дәфә һејфсләнирәм. Китаблар олмасајды, мән индијәчән јаздыгларымын һеч јарысыны да јаза билмәздим.

* * *

Бир дәфә семинаријада дәрсә тәләсик кәлән мүәллим конспектини итирир. О, журналын, китабын арасыны, чибләрини нә гәдәр ахтарырса конспектини тапа билмир.

Сәмәд дејир:.

— Өмәр әфәнди, олмаја башыныз чибинизә дүшүб?..

* * *

1933-чү илдә Мир Меһди Сејидзадәнин «Нефтә доғру» әсәри чап олунур. Сәмәд Вурғунун тәшәббүсү илә ушаг китабханаларындан бириндә әсәрин мүзакирәси кечирилир. О өзү китабы тәһлил едиб, әһәмијјәти һаггында мүлаһизәләрини сөјләјир. Әсәрин нөгсанларындан данышаркән дејир:

— Мир Меһди Сејидзадә ушаглары автобусла нефт мә'дәнләринә сәјаһәтә апарыр. Мә'дәндә уста нефтин фајдасы һаггында ушаглара мә'лумат верир. Јахшы оларды ки, сәјаһәтдән гајыданда сүрүчү автобусу сахлајајды, ушаглар сүрүчүдән сорушајдылар ки, автобус нијә дајанды, сүрүчү дејәрди ки, «бензин гуртарыб она көрә кедә билмир». Белә олсајды, әјани сурәтдә ушаглар нефтин гүввәтини көрәрди. Әсәрин тә'сир гүввәси дә артарды.

Сәмәд Вурғунун бу тәнгиди гејди һәм мүәллифин, һәм дә иштиракчыларын чох хошуна кәлир.

* * *

1939-чу илин јајында Сәмәд Вурғун һансы вачиб иш үчүнсә Новханыја Сүлејман Рүстәмин бағына кетмәли олур. Газалаг ону Гумбашы дејилән јерә гәдәр кәтирир. Сонра гоча газалагчы дејир:

— Инди елә-белә багларын ичи илә кет, шаирин бағы орададыр.

Сәмәд кәлир, көрүр ки, он-он беш ушаг еһсанлыг хартут јејирләр. Сәмәдин дә хартута тамаһы дүшүр. О, ушаглара јанашыр, онларла дил тапмаға башлајыр:

— Дејәсән тут чырпырсыныз?

Ушаглар күлүшүр:

— Әми јаман онлди пә? Һәри, тут чырпырыг.

Ушаглар јенә күлүшүр.

Сәмәд тез сөһвини баша дүшүр ки, хартуту бир-бир јығырлар.

— Һә, гочаг ушаглар, мән нечә јејим?

Ушаглардан бири будағы әјир, Сәмәд ири, гара тутлары бир-бир дәрир, јејир, ағ көјнәји дә әмәлличә булашыр. Кефи көкәлән шаир ушагларла һәмсөһбәт, дост олмаг истәјир.

— Ај ушаглар, һеч шаирләримизи танмјырсыныз?

Ушаглар күлүшүрләр.

— Нијә танымырыг?!

— Һә, ким саја биләр?

— Мәммәд Раһим, Сүлејман Рүстәм елә бурада олурлар. Зејнал Хәлил, Осман Сарывәлли, Бөјүкаға Гасымзадә...

Һеч Сәмәдин адыны чәкән олмур. Шаир пәртләшир:

— Бәс, Сәмәд Вургуну танымырсыныз?

Ушаглар бир ағыздан:

— О да, һеч дә!.

— Нечә јә'ни һеч?

— О бунларын тајы дејил. О, башга, алајы шаирдир.

Сәмәд үрәкләнир, бирдән дилләнир:

— О Сәмәд Вурғун мәнәм.

Ушаглар шаири шоггуја басыр:

— Кет әлә, јекә кишисән, нијә копа басырсан! Јох. Сәмәд Вурғун, јох, бәлкә Фүзулисән?!

Узагдан көрүнән Сүлејман Рүстәм шаири вәзијјәтдән чыхарыр.

— Ај Сәмәд, ушагларла белә нә мүбаһисә едирсән?

— Сүлејман, бунлар инанмыр мән Сәмәд Вурғунам.

— Инанмазлар да, көр өзүнү нә күнә салмысан?!

* * *

1947-чи илдә Газаха кәлән Сәмәд Вургун Хылхына кәнд мәктәби илә таныш олур. Мәктәбин учуг бир бинада јерләшдијини көрүб тәәссүфләнир. Он беш күндән сонра өз һесабындан мәктәбин адына ијирми ики мин манат пул көчүртдүрүр.

Мәктәбин директору Давуд Мустафајев нагл едир ки, пулун он доггуз мини илә мәктәб бинасыны әмәллибашлы тә'мир етдик. Үч минина мәктәб үчүн аваданлыг алдыг. Вә шаирин арзусу илә мәктәбин һәјәтиндә Ленинин абидәсини учалтдыг.

МӘКТӘБЛИЛӘРИН СЕВИМЛИ ШАИРИ

Поезијамызын корифејләриндән олан дүнја шөһрәтли сәнәткарымыз Сәмәд Вургун сөзүн там мә'насында халг шаиридир. О, халгын бүтүн тәбәгәләри тәрәфиндән севилмиш, севилир вә севиләчәкдир. Сәмәд Вургун о чүмләдән ушагларын ән севимли шаирләриндән биридир. Тәәссүф ки, ону көрмәк һамымыза нәсиб [illegible] бахырыг, үзүндәки нур, бахышларындакы мудриклик онун поезијасынын үлвилији илә нечә дә һәмаһәнкдир! Буна көрә дә бөјүк шаиримизин шәкилләри евләримизин бәзәји олуб ше'рләри илә бирликдә зөвгүмүзү охшајыр.

Вахтилә Сәмәд Вургунла шәкил чәкдирәнләр дүнјанын ән [illegible]бәхтидирләр. Белә бир инсанла, белә бир сәнәткарла тәмасда олмаг сәадәт дејилми?! О, тез-тез мәктәблиләрин гонағы олар, бирликдә шәкил чәкдирмәкдән зөвг аларды. Сәмәд Вургун дејәрди: Шакирд дә инсандыр. Онун садә көрүнән ојнаг, даим хошбәхт вә азад тәбиәтиндә бөјүк инсанларын хассәләри вар. Дүшүнмәк, дујмаг, севмәк, күсүб-инҹимәк, ағламаг, күлмәк, гәзәбләнмәк, хатырламаг, хәјала далмаг, јахшылыг, һөрмәт, бүтүн инсан хассәләри ушаглыг аләминдә мөвчуддур.

Тәсадүфи дејилдир ки, Сәмәд Вурғун ушаглыг дөврүмүздән өмрүмүзүн сонунадәк гәлбимизә һаким кәсилир, һәмишә она охшамаға чалышырыг. Мәктәбдә охујаркән «Сән кимә охшамаг истәрдин?» мөвзусунда јаздығымыз иншаларда тез-тез Сәмәд Вургунун адыны чәкәрдик вә чәкирик.

Бу күн — 80 иллик јубилеји әрәфәсиндә севимли шаиримиз чисмән арамызда олмаса да мә'нән бизимләдир. О, јенә дә мәктәблиләрин гонағы вә онларын ән јахын һәмсөһбәтидир: көзәл, илһамлы сәнәт әсәрләри илә, мүдрик нәсиһәтләри илә...

* * *

Шәкилдә: Халг шаири Сәмәд Вургун мәктәблиләр арасында

V—XI синифләр үчүн әдәбијјат програмы

Изаһат вәрәгәси

ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИНИН ВӘЗИФӘЛӘРИ

«Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын әсас истигамәтләри»ндә дејилир: «Инкишаф етмиш социализми планаујгун вә һәртәрәфли тәкмилләшдирмәк, һуманист тәбиәтини даһа долгун шәкилдә ачыб көстәрмәк, инсанын јарадычы фәаллыгыны даһа да јүксәлтмәк саһәсиндә партијанын хәтти совет мәктәби гаршысында бөјүк вә мәс'ул вәзифәләр гојур» (Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһаты һаггында сәнәдләр вә материаллар топлусу. Бакы, 1984, сәһ. 42).

Бу вәзифәләрин һәјата кечирилмәсиндә, шүбһәсиз, әдәбијјат тәдрисинин үзәринә чидди вәзифә дүшүр.

Әдәбијјат инчәсәнәт нөвләриндән бири олуб һәјаты образлы шәкилдә әкс етдирән сөз сәнәти вә күчлү тәрбијә васитәсидир. Үмумтәһсил мәктәбләриндә шакирдләрин коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашдырылмасы, онларын идеја-сијаси, әхлаг вә естетик тәрбијәси ишиндә «...бөјүк идрак вә тәрбијә күчүнә малик әдәбијјатдан» (Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһаты һаггында сәнәдләр вә материаллар топлусу. Бакы, 1984, сәһ. 54) даһа јахшы истифадә олунмалыдыр.

В. И. Ленин РКГИ-нин III гурултајындакы мәшһур нитгиндә гејд едирди ки, «јалныз бәшәријјәтин һазырламыш олдугу бүтүн сәрвәтләри билмәклә өз зеһнини зәнкинләшдирдијин заман коммунист олмаг олар» (В. И. Ленин. Әсәрләри, 31-чи чилд, сәһ. 286).

Даһи рәһбәр кәнчләрә мүрачиәт едәрәк көстәрирди ки, бәшәријјәтин әсрләр боју әлдә етдији билликләри јалныз шүурлу шәкилдә мәнимсәмәклә, һәмчинин инсан зеһнинә дахил олан фактлары инкишаф етдирмәк, онлары тәкмилләшдирмәк јолу илә һәјатын инкишафына чаваб вермәк олар. «Сиз бу билликләри садәчә мәнимсәмәк дејил, елә мәнимсәмәлисиниз ки, онлара тәнгиди јанашасыныз, өз зеһнинизи кәләчәк шејләрлә долдурмајыб, ону бүтүн фактларын өјрәнилмәси илә зәнкинләшдирәсиниз, чүнки бунларсыз мүасир елмли адам ола билмәз» (В. И. Ленин. Әсәрләри, 31-чи чилд, сәһ. 286).

Үмумтәһсил мәктәбиндә тә'лим фәнни кими әдәбијјатын әсас вәзифәләриндән бири шакирдләрдә дүзкүн оху вәрдиши јаратмаг, китаба, мүталиәјә күчлү мараг ојатмаг, охудуглары бәдии әсәрләрә мүстәгил олараг мүнасибәт билдирмәк, гијмәтләндирмәк, онлардан нәтичә чыхарараг һәјата тәтбиг етмәк габилијјәтини инкишаф етдирмәкдир.

Бәдии әдәбијјат инсанын билаваситә мә'нәвијјатынын, естетик зөвгүнүн јетишләшмәсинә тә'сир көстәрир. Одур ки, әдәбијјат фәнни шакирдләрин мә'нәви аләминин камилләшмәсинә, онларда јүксәк әхлаги кејфијјәтләрин зәнкинләшмәсинә күчлү тәкан верир. Бәдии әсәрләрин охунмасы вә тәһлили заманы мәктәблиләр әдәби гәһрәманларын һәјат јолуну өјрәнир, амал уғрунда апардыглары мүбаризә илә таныш олур, онларын мүсбәт кејфијјәтләринин өзләри үчүн өрнәк сечир, епик вә лирик лөвһәләрдән тә'сирләнир, көркәмли сәнәткарларын һәјат јолундан, әмәјә вә әмәк адамларына мүнасибәтиндән әхлаги нәтичә чыхарыр. Бүтүн бунлар шакирдләрин шәхсијјәт кими формалашмасына әсаслы тә'сир көстәрир.

Орта мәктәбдә әдәбијјат тәдрисинин мүһүм вәзифәләриндән бири кәнч нәслин әмәк тәрбијәси вә пешәјөнүмү ишинә јахындан көмәк көстәрмәкдир. «Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын әсас истигамәтләри»ндә дејилир: «Үмумтәһсил мәктәбиндә әмәк тәрбијәсинин, тә'лимин вә пешәјөнүмүнүн тәшкилини көкүндән јахшылашдырмаг... бунунла да кәнчләрин әмәк тә'лими вә пешәјөнүмү үчүн әсас јаратмаг...» (Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһаты һаггында сәнәдләр вә материаллар топлусу. Азәрнәшр, Бакы, 1984, сәһ. 50). Бу мүһүм вәзифәнин һәјата кечирилмәси ишиндә әдәбијјат тәдриси мүәјјән имканлара маликдир. Белә ки, әдәбијјатымызда әмәјин шәрәф вә шөһрәт иши олдугуну дәрк етдирән әсәрләр чохдур. Үмумиләшмиш әмәкчи образлары васитәсилә шакирдләрдә әмәксеверлик һиссини күчләндирмәк әдәбијјат тә'лиминин гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрдәндир.

Өлкәмизин һазыркы инкишаф сәвијјәсиндә бөјүмәкдә олан нәслин естетик тәрбијәси вә мә'нәви зәнкинлији хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Мәктәб ислаһатынын әсас истигамәтләриндә бу саһәдә гаршыја мүһүм вәзифәләр гојулур: «...идеја-сијаси тәрбијәнин, әмәк тәрбијәсинин вә мә'нәви тәрбијәнин, естетик вә физики инкишафын јахшылашмасыны тә'мин етмәк...» (Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһаты һаггында сәнәдләр вә материаллар топлусу. Азәрнәшр, Бакы, 1984, сәһ. 45—46).

Програма дахил олан бүтүн әсәрләр гејд олунан мәгсәд бахымындан әһәмијјәтлидир. Тәдрис просесиндә мүәллимин гаршысында дуран вәзифә әсәрләрдән бири тә'лим едилән, јахуд шакирдләр тәрәфиндән мүстәгил охунан әсәрләрдән мә'нәви-естетик тәрбијә бахымындан нәтичә чыхарыб үмумиләшдирмәкдән ибарәтдир.

Әдәбијјат тәдрисинин гаршысына гојулан вачиб мәсәләләрдән бири дә шакирдләрин нитгинин инкишаф етдирилмәсидир. Әлбәттә, нитг инкишафы Азәрбајчан дили вә әдәбијјатын шәрикли објектидир. Бу мүһүм саһәдә әдәбијјат шакирдләрдә бәдии нитгин инкишафына хидмәт етмәли вә онларда бәдии сөзүн күчүндән мөгамында истифадә етмәк бачарыгыны инкишаф етдирмәк үчүн шәраит јаратмалыдыр. Одур ки, бәдии әсәрләрин дили, үслубу [illegible] хүсуси диггәт јетирилмәли, мәчазлылыгын, тәсвир вә ифадә васитәләринин, аталар сөзү вә мәсәлләрин истифадәсинин нитгә кәтирдији бәдиилик шакирдләрин нәзәринә чатдырылмалы, онлардан јерли-јериндә дүзкүн истифадә бачарыгыны инкишаф етдирмәк диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр.

Нитг инкишафы үзрә ишин ики истигамәтдә апарылмасы нәзәрдә тутулур: шифаһи вә јазылы нитг. Шакирдләр һәр һансы әсәр, һадисә һаггында фикирләрини, дүшүнчәләрини, һисс вә һәјәчанларыны шифаһи олараг бәдии шәкилдә ифадә етмәји бачармагла јанашы, лазым олдугда јазылы шәкилдә билдирмәк вәрдиши дә газанмалыдырлар. Бу саһә үзрә апарылачаг ишдә әдәбијјат тәдрисинин имканы кенишдир. Истәр орта синифләрдә, истәрсә дә јухары синифләрдә шакирдләрин јазылы нитги үзәриндә ардычыл иш апармаг диггәт мәркәзиндә сахланылмалы, бу ишдә садәдән мүрәккәбә принсипи әсас тутулмалыдыр. Белә ки, шакирдләр әввәл садә јазы нөвләри (мәсәлән, ифадә [illegible]) дә ишләдикләрән тәдричән јазынын мүрәккәб нөвү (инша), мүстәгил әдәби јазы (кичик һекајә) саһәсиндә чалышдырылмалыдырлар. Инша јаздырыларкән һәм әдәби мөвзулардан, һәм дә сәрбәст мөвзулардан истифадә зәрури сајылмалыдыр.

Үмумтәһсил мәктәби програмларына совет әдәбијјатынын, еләчә дә классик әдәбијјатын ән јахшы нүмунәләри дахил едилмишдир. Тәдрис заманы шакирдләрә ајдын чатдырылмалыдыр ки, һәлә гәдим заманлардан көркәмли сөз сәнәткарлары өз әсәрләриндә бүтүн бәшәријјәти марагландыран проблемләр галдырмыш вә онларын бәдии һәллинә чалышмышлар. Белә әсәрләр бу күн дә өз актуаллыгы илә диггәти чәлб едир. Одур ки, классикләрин әсәрләри тәкчә тарихилик бахымындан дејил, ејни заманда мүасирлик нөгтеји-нәзәриндән дә гијмәтли сәнәт нүмунәсидир.

Әдәбијјат тарихи илә танышлыг заманы шакирдләрә ајдын олмалыдыр ки, совет әдәбијјаты өз көкләри илә классик әдәбијјата бағлыдыр, формача милли олан бу әдәбијјат социалист мәзмуну кәсб едир. Мәктәблиләр билмәлидирләр ки, совет әдәбијјаты лајигәтли варис олмагла јанашы, јени кејфијјәтләр газанмышдыр. Совет әдәбијјатынын тәрәннүм објектиндә, әсасән, јени социалист чәмијјәти, совет адамы, онлара мәхсус мә'нәви, әхлаги кејфијјәтләр дурур. Тарихи мөвзулара мүрачиәт заманы да бу күнүн тәләбиндән ирәли кәлән [illegible] өн плана чәкилир.

Совет әдәбијјатынын әсас јарадычылыг методу социалист реализмидир. Бу метод јазычыдан варлыгын дүзкүн, тарихән конкрет, ингилаби инкишафында тәсвирини тәләб едир. Һәмин методун әсас чәһәтләрини В. И. Ленин 1905-чи илдә јаздыгы «Партија тәшкилаты вә партија әдәбијјаты» адлы әсәриндә мүәјјәнләшдирмишдир.

Совет әдәбијјатынын јаранмасы, идејача сағлам, дүзкүн истигамәтдә инкишафы Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын ады илә бағлыдыр. Партијанын әдәбијјат вә инчәсәнәт саһәсиндә сијасәти, партијалылыг вә халгилик ленинизм принсипләринә әсасланыр. В. И. Ленин һәмин принсипләрә јухарыда ады чәкилән әсәриндә белә гејд едир: «Бу, азад әдәбијјат олачагдыр, чүнки ону сыраларына тамаһ вә мәнсәбпәрәстлик дејил, социализм идејасы вә зәһмәткешләрә рәғбәт јени-јени гүввәләр топлајачагдыр. Бу, азад әдәбијјат олачагдыр, чүнки о һәр шеј үрәјини вурмуш гәһрәмана вә пиј бағламагдан дарыхан вә «јухары он минләрә» дејил, өлкәнин ән јахшы һиссәсини, онун гүввәтини тәшкил едән милјонларла вә он милјонларла зәһмәткешә хидмәт едәчәкдир» (В. И. Ленин. Әсәрләри, дөрдүнчү нәшри, 10-чу чилд, сәһ. 36).

Шакирдләр совет әдәбијјатындан нүмунәләри өјрәнәркән практик сурәтдә баша дүшмәлидирләр ки, әдәбијјатда халгилик коммунизм уғрунда мүбаризә апаран инсанларын һәјатынын вә мүбаризәсинин партијалы мөвгедән тәсвир олунмасыдыр.

Програмда верилмиш әсәрләр әсасында шакирдләрә Вәтәнә мәһәббәт, дүшмәнә нифрәт, ичтимаи әхлаг, гәһрәманлыг вә [illegible] кими бир сыра әхлаги кејфијјәтләр ашыланмалыдыр. Сов.ИКП Програмында (јени редаксија) дејилир: «Һәрби вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси, социалист Вәтәнин мүдафиәсинә һазыр олмаг, вар гүввәсини, лазым кәлдикдә һәтта һәјатыны Вәтәнә вермәк кејфијјә-

тинин формалашдырылмасы партијанын идеја тәрбијәси ишинин мүһүм вәзифәсидир» (Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын Програмы (Јени редаксија). Азәрнәшр, Бакы, 1986, сәһ. 62).

V—VIII СИНИФ ПРОГРАМЛАРЫНЫН МӘЗМУНУ ВӘ ГУРУЛУШУ

V—VIII синифләрдә әдәбијјат курсунун әсасыны ајры-ајры әдәби әсәрләрин охусу вә мәзмунунун өјрәнилмәси тәшкил едир. Бу мәгсәдлә програма шакирдләрин јаш вә билик сәвијјәсинә ујғун олараг, онларын марксизм-ленинизм идеолокијасы бахымындан тә'лимини, тәрбијәсини тә'мин едәчәк муасир, еләчә дә классик Азәрбајчан, ССРИ халглары, харичи өлкәләр әдәбијјатынын, һәмчинин шифаһи халг јарадычылығынын ән јахшы нүмунәләри дахил едилмишдир.

V—VIII синиф програмларынын тәртиби принсипләри мүхтәлифдир. Мәктәблиләрин јаш хүсусијјәтләри вә билик сәвијјәләри нәзәрә алынараг V синиф програмына шифаһи халг јарадычылығы нүмунәләри, фолклор руһлу бәдии парчалар, вәтәнин көзәлликләрини, азадлыг уғрунда мүбаризәни әкс етдирән кичик һәчмли әсәрләр дахил едилмишдир. Һәмин әсәрләр мөвзу бахымындан груплашдырылмышдыр. Бу синифдә програма дахил едилән бүтүн әсәрләрин һамысы үзрә тәһлил апармаг зәрури сајылмыр: онларын бә'зиләрини синифдә шакирдләрә охутдуруб мүзакирә етмәк, бә'зиләри үзәриндә исә ифадәли охуну апармаг төвсијә олунур.

VI — VIII синифләрдә һәм классик әдәбијјатдан, һәм дә совет әдәбијјатындан (Азәрбајчан, еләчә дә башга халгларын әдәбијјатындан) нүмунәләр өјрәдилир. Лакин һәмин синифләрин програмына дахил едилән әдәби-бәдии материалларын верилмәси системиндә хроноложи ардычыллыг көзләнилмир. Совет әдәбијјатындан сечилән нүмунәләрин даһа чох тәрбијәви әһәмијјәт кәсб етмәси вә онларын дил, үслуб садәлији нәзәрә алынараг өн плана чәкилир. Бу синифләрдә бир чәһәт дә диггәт мәркәзиндә сахланылыр: VI синифдә совет әдәбијјаты нүмунәләри өјрәдилдикдән сонра классик әдәбијјат нүмунәләри верилир, нөвбәти синифдә—VII синифдә тәдрис классик әдәбијјат нүмунәләри үзәриндә ишлә башлајыр, Совет әдәбијјаты илә тамамланыр; VIII синифдә јенә дә Совет әдәбијјатындан сечилән материаллар өјрәдилдикдән сонра классик әдәбијјат нүмунәләри верилир (Гејд: Орта синифләрдә әдәби-бәдии материалларын бу системлә верилмәсиндә ССРИ ПЕА-нын төвсијә етдији биртипли програм (1985) әсас көтүрүлмүшдүр). Бу чәһәт IX синифдә әдәбијјатын мүхтәсәр тарихи курс шәклиндә өјрәдилмәсинә әлверишли зәмин јарадыр.

Әдәбијјат тәдрисинин бу мәрһәләсиндә шакирдләрә әдәбијјат нәзәријјәсиндән мүвафиг мә'луматларын верилмәси нәзәрдә тутулур. Бу практик мәгсәд дашыјыр вә ајры-ајры әсәрләрин тәдриси заманы һәјата кечирилир. VIII синифдә әдәбијјат нәзәријјәсиндән верилән билији системә салмаг үчүн мүәјјән саат мигдарында әлавә вахт ајрылыр.

Програма синифдәнхарич оху үчүн төвсијә олунан әдәбијјатын сијаһысы да дахил едилмишдир. Бу чүр оху материалы шакирдләри тәдрис едилән әсәрдәки мөвзу, јахуд мүәллифин јарадычылығы илә даһа кениш таныш етмәк үчүн нәзәрдә тутулмушдур.

Програма V—VIII синифләрдә әдәбијјат дәрсләриндә истифадәси мәсләһәт көрүлән екран васитәләринин, тәдрис вал јазыларынын сијаһысы дахил едилмишдир. Техники васитәләрин имканларындан дүзкүн вә сәмәрәли истифадә олунмасы тә'лим просесинин интенсивлијинин вә мәзмун зәнкинлијинин тә'мин едилмәсиндә мүһүм әһәмијјәтә маликдир.

IX—XI СИНИФ ПРОГРАМЫНЫН МӘЗМУНУ ВӘ ГУРУЛУШУ

IX — XI синифләрдә әдәбијјат курсу тарихи-әдәби принсип әсасында гурулур. Бу курсун програмына дахил олан материаллары үч група ајырмаг олар.

Б и р и н ч и група тәдрисинә програмда вахт ајрылмыш вә синифдә өјрәнилмәк үчүн нәзәрдә тутулан очеркләр вә ичмал мөвзулары дахилдир. Бунлар ајрыча башлыглар алтында верилир вә орада һәр бир мөвзунун тәдрисинин әсас истигамәтләри гејд олунур.

И к и н ч и група дахил олан әсәрләр синифдәнхарич оху үчүн нәзәрдә тутулур вә һәр мөвзудан сонра онларын сијаһысы верилир. Синифдәнхарич оху материалы, әсасән, тәдрис едилән әдибин јарадычылығына даир мә'луматы даһа да дәринләшдирмәк мәгсәди дашыјыр. Бу әсәрләрин охунмасы зәруридир, јери кәлдикчә, мүәллим ону тә'лим материалы илә әлагәләндирмәли, буну шакирдләрдән дә тәләб етмәлидир.

Мүстәгил охунан китабларын мүзакирәсини кечирмәк, беләликлә, шакирдләрин әдәбијјат дәрсләриндә газандыглары билик вә бачарығы синифдәнхарич мәшғәләләр заманы даһа да инкишаф етдирмәк лазымдыр.

Ү ч ү н ч ү група IX—X синифләрдә совет әдәбијјаты нүмунәләри үзрә апарылачаг сөһбәтләрә даир материаллар дахилдир. Һәмин сөһбәтләр үчүн мүвафиг саатлар ајрылыр (IX синифдә һәр рүбдә бир саат, X синифдә исә һәр рүбдә ики саат верилмәклә сөһбәтләрин тәшкили төвсијә олунур). Һәмин сөһбәтләрдә мәгсәд IX вә X синиф шакирдләринин совет әдәбијјатына даир мә'лу-

мат алмаг мүддәтиндә фасилә јаранмасына јол вермәмәкдир. Бу саатларда совет әдәбијјатынын бир сыра мөвзулар үзрә ән дәјәрли нүмунәләри өјрәнилир. Програмда, үзәриндә сөһбәт апарылачаг әсәрләрин тәхмини сијаһысы верилир. Мүәллим сөһбәтләри гејд олунан бүтүн әсәрләр үзрә дејил, мәгсәдәујғун билдији әсәрләр үзрә апара биләр. Һәмчинин, мүәллим бу сијаһыја актуал мөвзулара һәср олунмуш башга әсәрләри дә дахил едә биләр.

IX синифдә ән гәдим дөврдән башламыш XIX әсрә гәдәрки, X синифдә XIX әср вә XX әсрин әввәлләринә (Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулана гәдәр) гәдәрки әдәбијјат, XI синифдә совет дөврү әдәбијјаты өјрәнилир. Бу синифдә шакирдләр мүвафиг олараг дүнја, о чүмләдән, ССРИ халглары әдәбијјатынын бә'зи ән бөјүк нүмајәндәләринин һәјат вә јарадычылығы илә таныш едилирләр.

IX—XI синиф әдәбијјат курсу, әсасән, әдәби сималарын һәјат вә јарадычылығына даир очеркләр шәклиндә гурулур. Бу мәрһәләдә дөврүнүн ән мүтәрәгги идејаларыны өз әсәрләриндә јүксәк сәнәткарлыгла әкс етдирмиш, хүсусилә әдәби мәктәб јаратмыш вә өзүндән сонра кәлән сәнәткарлара күчлү тә'сир көстәрмиш олан шәхсијјәтләрин өјрәдилмәси нәзәрдә тутулур. Бунунла јанашы, өјрәдилән јазычынын кәнч нәслин коммунист тәрбијәсиндә нә кими рол ојнајачағы да нәзәрә алынмышдыр. Үмумијјәтлә, програмларын тәртибиндә методолоји, елми-нәзәри вә педагожи-психоложи тәләбләр комплекс шәкилдә әсас көтүрүлмүшдүр.

Бәдии әдәбијјатын тарихи инкишафда өјрәдилмәси (мәнимсәдилмәси) мәгсәдилә мүхтәлиф тарихи мәрһәләләр үзрә ичмал мөвзулары верилир. Бу заман Азәрбајчан әдәбијјаты инкишафынын әсас чәһәтләри тәдрис едилән әдибләрин јарадычылыг хүсусијјәтләри илә әлагәдә өјрәдилир.

Әдибләрин һәјат вә јарадычылыг јолунун, хүсусилә онларын ајры-ајры әсәрләринин тәдриси заманы хырда тәфәррүата вармамалы, икинчи дәрәчәли мәсәләләрин өн плана чәкилмәсинә јол верилмәмәлидир.

IX—XI синифләрин әдәбијјат курсунда классик ирсә, милли мәдәнијјәтә ленинизм принсипләри әсасында јанашылдығы шакирдләрә ајдын олмалыдыр.

XI синфин әдәбијјат курсунда шакирдләрин диггәти башлыча олараг совет әдәбијјатынын партијалылыг вә халгилик кими әсас принсипләринин маһијјәтинин дәрк олунмасына чәлб едилмәли, бәдии әсәрләрин марксизм-ленинизм методолокијасы бахымындан гијмәтләндириләрәк елми чәһәтдән дүзкүн арашдырылмасы, нәтичә чыхарылмасы кими бачарыг вә вәрдишләрин ашыланмасына, формалашдырылмасына јөнәлдилмәлидир.

Шакирдләр әдәбијјат нәзәријјәсинә даир биликләри бәдии әсәрләрин охусу вә тәһлили, конкрет материаллары арашдырмаг, мүшаһидә апармаг, тәтбиг етмәк просесиндә алырлар.

Әдәбијјат нәзәријјәсиндән биликләр әдәбијјатын үмуми инкишаф јолуна ујғун шәкилдә верилир вә һәмчинин шакирдләрин V—VIII синифләрдә өјрәндикләри материалларын сәвијјәси вә характери нәзәрә алыныр (мәсәлән, IX синифдә классик әдәбијјатын жанр вә нөвләри, онларын хүсусијјәтләри, әруз, һечә вәзнләри вә с. һаггында, X синифдә тәнгиди реализм, ашыг ше'ри, сатира, драм вә с. һаггында, XI синифдә бәдии әдәбијјатын партијалылығы, социалист реализми вә с. һаггында мә'луматлар).

IX—XI синифләрдә әдәбијјат нәзәријјәсинә даир даһа мүрәккәб анлајышлар өјрәдилир вә һәмчинин ашағы синифләрдә шакирдләрин әлдә етдикләри нәзәри билији дәринләшдирмәк вә мөһкәмләндирмәк мәгсәди дә дашыјыр.

Мүәллим програмда гејд олунан нәзәри мә'луматларла мәһдудлашмамалыдыр, еһтијач олдуғу тәгдирдә башга нәзәри анлајышлары да шакирдләрә изаһ етмәлидир.

Һәр бир синифдә әдәбијјат нәзәријјәсиндән верилән билијин мөһкәмләндирилмәси вә системә салынмасы үчүн вахт ајрылыр. Һәмин саатлардан рүбләр үзрә истифадә етмәк мәсләһәт көрүлүр. Бу заман, хүсусилә, шакирдләрин фәаллығы тә'мин олунмалыдыр.

Әдәбијјат нәзәријјәсиндән мүхтәлиф анлајышларын, дикәр нәзәри, тарихи биликләрин әлдә едилмәси просесиндә шакирдләрин елми данышыг мәдәнијјәти инкишаф едир, луғәт еһтијаты зәнкинләшир. Дәрслик, әдәби-тәнгиди материаллар үзрә ишләјәркән, В. И. Ленинин мәгаләләрини конспектләшдирәркән, мә'рузәләр һазырлајаркән әдәби, јахуд публисистик мөвзуда иншa јазаркән шакирдләрин нитги даһа да инкишаф едир, формалашыр.

Нитг инкишафына даир јухарыда дејилән просесдә шакирдләрин мүстәгиллији, фәаллығы, шәхси тәшәббүскарлығы тә'мин едилмәлидир.

ПРОГРАМ МАТЕРИАЛЛАРЫНЫН ӨЈРӘДИЛМӘСИНДӘ ИСТИФАДӘ ОЛУНАН ӘСАС ТӘ'ЛИМ ҮСУЛЛАРЫНА ДАИР

Програма дахил едилән әдәби-бәдии материалын шакирдләрә мәнимсәдилмәси һәмин материалын өјрәдилмәси просесиндә истифадә олунан тә'лим үсулундан чох асылыдыр. Әдәбијјатдан тә'лим материалы нөвүнә, жанрына, һәчминә, мөвзусуна көрә мүхтәлифдир. Һеч шүбһәсиз, програма дахил едилән бүтүн әдәби-бәдии фактлары шакирдләрә ејни үсулла чатдырмаг мүмкүн дејил. Һәр

материалын шакирдләрә мәнимсәдилмәси үчүн даhа оптимал иш үсулу мүәјјәнләшдирмәк, шакирдләри материал үзәриндә сәмәрәли ишләтмәк вәзифәси мүәллимин үзәринә дүшүр. Бу, мүәллимдән бөјүк ахтарычылыг бачарығы тәләб едир.

Әдәби-бәдии материалын өјрәдилмәсиндә төкчә ән'әнәви тә'лим үсуллары илә кифајәтләнмәк олмаз. Бу заман мәктәб тәчрүбәсиндә сүбут олунмуш сәмәрәли метод вә приjомлардан истифадә едилмәси мәгсәдәуjғундур. Бу вә ја дикәр тә'лим методундан истифадәнин зәрурилиjи өјрәдилән материалын мәзмунундан, тә'лимдә гаршыја гојулан мәгсәддән, онун тәрбијәви әhәмиjjәтиндән асылыдыр. Әдәбиjјат програмынын мәзмунуна дахил олан елә мөвзулар вар ки, онлары шакирдләрә мүhазирә методу илә даhа jахшы чатдырмаг мүмкүндүр. Лакин елә мөвзулар да вар ки, онларын өјрәдилмәсиндә гаршыја гојулан мәгсәдә мүәллимин мүhазирәси илә чатмаг мүмкүн олур. Белә hалда даhа оптимал үсул вә приjома мүрачиәт етмәк лазым кәлир. Һәр hансы бир синфин програмына дахил олан материалын характеринә ујғун тә'лим үсулунун сечилиб, ондан истифадә олунмасы дәрсин еффектлилиjи үчүн зәмин јарадан амилләрдән бири вә башлычасыдыр. Әдәби-бәдии материалын өјрәдилмәсиндә мүсаhибә, мүгајисә, ифадәли оху, фәнләрарасы вә фәндахили әлагә, тә'лимдә техники васитәләрдән истифадә, мәтн үзәриндә мүстәгил иш, проблемли вәзиjјәт јаратмаг вә с. кими үсул, приjом вә принсипләрдән истифадә олунмалыдыр.

V СИНИФ (102 саат)

Кириш (1 саат)

Әтраф мүhитин дәрк олунмасында вә инсанын дәрк едилмәсиндә китабын ролу. Әдәбиjјат тә'лим фәнни кими.

I

Шифаhи халг јарадычылығы. Ибтидаи синифләрдә өјрәдилмиш нағыл, тапмача, аталар сөзләри үзрә мүсаhибә вә онун үмумиләшдирилмәси.

Халг нағыллары. «Аг атлы оглан», «Газанылмыш манат» (5 саат)

«Аг атлы оглан». Нағылын мәзмуну вә ондан чыхарылан нәтичә. Нәрбала садә адамларын мүдафиәчиси кими, ону гардашларындан фәргләндирән чәhәтләр. Халгын Нәрбалаја мүнасибәти.

«Газанылмыш манат». Нағылда тәнбәллиjин тәнгиди, әмәjин тәблиғи. Инсан зәhмәтинин гиjмәтләндирилмәси.

Аталар сөзләри вә тапмачалар (3 саат).

Аталар сөзләри. Аталар сөзләриндә халгын зәнкин hәјат тәчрүбәсинин, hәјат hәгигәтләринин әкси. Аталар сөзләринин гурулушу: јығчамлыг, образлылыг. Онларын тәрбијәви әhәмиjjәти.

Тапмачалар. Тапмачада халг hикмәти, мүшаhидә вә үмумиләшдирмә. Јарадычы тәхәjjүлүн инкишафында тапмачанын әhәмиjjәти. Тапмачанын гурулушу.

Прометеj haггында гәдим јунан әсатири. (Синифдә охунуб мүзакирә етмәк үчүн) (2 саат).

Әсатир—гәдим халгларын гәhрәманлар haггында поетик рәвајәтидир. Антик әсатир гәhрәманы Прометеjин hүнәринин бөјүклүјү. Прометеj инсанлара мәhәббәтин, әдаләт вә азадлығын мүдафиәчисинин символу кими.

Әдәбиjјат нәзәриjјәси. Мүбалиғә нағылларда даhа чох ишләнән тәсвир васитәси кими.

II

М. Рзагулузадә. «Ана үрәjи, даг чичәjи» («Китаби-Дәдә Горгуд» дастаны әсасында ишләнмишдир) (3 саат).

«Ана үрәjи, даг чичәjи». Әсәрдә вәтән мәhәббәти, халг адәт-ән'әнәсинин тәсвири. Буғачын игидлиjи. Ана мәhәббәтинин бәдии ифадәси.

Н. Кәнчәви. «Шаhын достлуғу», «Фитнә», «Бәрдәнин тә'рифи» (5 саат).

«Шаhын достлуғу». Мәнзум hекајәнин мәзмуну. Шаhын адамларла рәфтары, гәддарлығы, чәза тәдбири. Шаирин шаhа вә садә әмәк адамларына мүнасибәти. Әсәрдән чыхан нәтичә.

«Фитнә». Фитнәнин тәдбирли, ағыллы бир гыз олмасы. Онун гәләбәси. Шаирин мәгсәди.

«Бәрдәнин тә'рифи». Ше'рдә вәтән көзәлликләринин тәрәннүмү. Шаирин вәтәнпәрвәрлик hиссинин поетик ифадәси.

М. Һүсеjн. «Одлу гылынч» (2 саат)

«Одлу гылынч». Азәрбајчанын гәhрәман кечмишини әкс етдирән бир әсәр кими. Һекајәдә ишғалчылара гаршы мүбаризәнин тәсвири. Чәваhир хатун, Вараз, Чаваншир сурәтләри.

М. Рзагулузадә. «Бабәкин анды» (2 саат)

«Бабәкин анды» hекајәсиндә азадлыг уғрунда кедән мүбаризәнин тәсвири. Бабәк халг гәhрәманы кими.

М. Чәлал. «Ики рәссам» (синифдә охунуб мүзакирә едилмәк үчүн) (1 саат).

«Ики рәссам» hекајәсиндә сәнәтә вә сәнәткарлыға верилән јүксәк гиjмәт.

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Кечмишдә Азәрбајчан мәдәниjјәтинин инкишафы. Тәсвири инчәсәнәт. Низами әсәрләринә чәкилмиш рәсмләр әсасында әдәбиjјатла рәссамлығын әлагәси haггында мә'лумат.

И. А. Крылов. «Кәндли вә гојун», «Пишик вә бүлбүл» (2 саат).

Тәмсилләрдә халг руhу вә халг мүдриклиjинин тәсвири. Аллегорија вә онун үмумиләшдиричи мә'насы. Ичтимаи еjбәчәрликләрин тәнгиди.

Ь. Зија. «Гарышгаја баш әјән фил» (1 саат)

Тәмсилдә гарышга зәhмәтсеверлиjинин үмумиләшмиш нүмунәси кими. Әсәрдә зәhмәтин јүксәк гиjмәтләндирилмәси.

Классик ән'әнәләрин совет шаирләринин јарадычылығында әкси.

Әдәбиjјат нәзәриjјәси. Епитет haггында анлајыш.

III

А. Сәhhәт. «Јај сәhәри» (1 саат)

«Јај сәhәри» ше'риндә тәбиәт көзәллиjинин реал тәсвири. Тәбиәти дујмағын вә севмәjин әhәмиjјәти. Ше'рдә образлылыг јарадан васитәләр.

Әдәбиjјат нәзәриjјәси. Епитет haггында анлајыш.

А. Шаиг. «Көч» (ихтисарла) (3саат).

«Көч» hекајәсинин мәзмуну. Әсәрдә Азәрбајчан тәбиәтинин, садә зәhмәт адамларынын — малдарларын hәјатынын тәсвири. Јазычынын hәјаты мүшаhидә бачарығы вә зәhмәткеш адамлара мүнасибәти. Әсәрдәки образлылыг.

И. Әфәндиjев. «Шәhәрдән кәлән овчу» (1 саат)

Һекајәдә шәhәрдән кәлән овчунун тәбиәтин көзәлликләринә вурғунлуғу вә гајғыкешлиjи. Онун садәлиjи, сәмимилиjи вә сәхавәтлилиjи.

С. Вурғун. «Чеjран» (2 саат).

Ше'рдә Вәтәнимизин тәбии көзәллиjинин тәрәннүмү вә реалист тәсвири. Чеjран бу көзәллиjин рәмзи кими.

Әдәбиjјат нәзәриjјәси. Ше'р haггында илк анлајыш: мисра, бәнд, гафијә.

М. Мүшфиг. «Јағыш» (1 саат)

«Јағыш». Ше'рдә шаирин тәбиәт hадисәләрини реалистчәсинә тәсвир етмәси.

М. Раhим. «Ана вә будаг» (1 саат).

Ше'рдә ана севинчи, ана мәhәббәти. Инсанла тәбиәтин мүгајисәси. Әсәрдә тәбиәтә гајғы илә јанашмаг вә ону горумаг идејасы.

О. Сарывәлли. «Гардашлыг нәғмәләри» («Јетирин», «Говағам демә») (2 саат)

Ше'рләрдә халглар достлуғунун тәрәннүмү. Шаирин тәбиәтә мәhәббәтинин ифадәси.

IV

Ч. Чаббарлы. «Диларә» (2 саат)

Ингилабдан әввәл зәhмәткешләрин ағыр hәјаты, hекајәдә фәhлә Башир сурәти.

Әдәбиjјат нәзәриjјәси. Һекајә haггында илк анлајыш.

С. С. Ахундов. «Нә үчүн» (1 саат)

1905-чи ил 9 Јанвар Ганлы базар күнү. Чар hөкумәтинин алчаг сијасәти. Јохсул зәhмәткеш халгын күлләбаран едилмәси. Көрпә Ленанын ағыр вә ачыначаглы hәјаты. Јохсул ананын вә Ленанын фачиәли өлүмү.

Е. Ағајев. «Күнәш доғачаг», «Апрел сәhәри» (4 саат)

«Күнәш доғачаг» hекајәсинин гыса мәзмуну. В. И. Ленинин Полшанын Краков шәhәриндә олмасы. Гәзетсатан јохсул полшалы Јузефлә В. И. Ленинин сөhбәти. Даhи рәhбәрин ушаглара олан мәhәббәти. Әсәрдән чыхан нәтичә.

«Апрел сәhәри». Һекајәдә Азәрбајчанда Совет hакимиjjәти уғрунда мүбаризә илләриндә баш вермиш hадисәләрин тәсвири. Алы киши садә әмәк адамларынын нүмајәндәси кими. Онун хејирхаhлығы, хиласкар Гызыл орду. Һекајәнин «Апрел сәhәри» адландырылмасынын сәбәби.

М. Дилбази. «Дөјүш күнләри» (2 саат).

«Дөјүш күнләри» әсәриндә Бакы комиссарларынын гәhрәманлығынын бәдии тәсвири. Шаумјан вә Мәшәди бәј сурәтләри. Ше'рдә империалистләрин алчаг hәрәкәтләринин ифшасы. 26-ларын хатирәсинин әбәдиләшдирилмәси. 26-лар haггында мүсаhибә.

С. Вурғун. «Октјабр» (2 саат).

«Октјабр» ше'риндә Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын үмумдүнја тарихи әhәмиjјәти. Ше'рин ритми вә ону јарадан әсас амилләр.

Г. Илкин. «Һәдиjјә» (2 саат)

Һекајәдә Азәрбајчан халгынын даhи рәhбәр Ленинә мәhәббәтинин тәрәннүмү. В. И. Ленинин гајғыкешлиjи, сәмимиjјәти вә садәлиjи.

М. Ибраhимов «Гырмызы галстук» (2 саат)

Һекајәнин мәзмуну. Пионерләрин әхлаги сифәтләри вә нәчиб хүсусиjјәтләри. Әсәрдә јазычынын өз гәhрәманларына мүнасибәти.

Р. Рза. «Доғма, әзиз партија» (1 саат)

Ше'рдә Коммунист Партијасына үмумхалг мәhәббәтинин тәсвири. Коммунист Партијасы бүтүн гәләбәләримизин илhамчысы вә тәшкилатчысыдыр.

С. Вурғун. «Гызыл шаhинләр» (2 саат)

Scanned with MOBILE SCANNER

Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә Совет адамларынын гәһрәманлығы. Гызыл шаһинләр мәрдлик, игидлик символудур. Әсәрдә һәрби-вәтәнпәрвәрлик мотивләри. Ше'рдәки бәдии тәсвир васитәләри.

Ә. Мәммәдханлы «Буз һејкәл» (1 саат)

«Буз һејкәл» әсәриндә ана мәһәббәтинин тәсвири. Совет кәшфијјатчыларынын һуманизми. Һекајәдә бәдии тәсвир васитәләри.

В. Катајев «Алај оглу» (парчалар) (4 саат)

Повестдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси лөвһәләри. Әсәрдә алман фашизминә нифрәт һиссинин ифадәси. Совет адамларынын мәрдлији, мүбаризлији, гәһрәманлығы. Вања Солнтсев вә капитан Јенакијев сурәтләри.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Диалог һаггында мә'лумат.

Б. Ваһабзадә «Ики саат (ихтисарла) (2 саат)

Әсәрдә космосун илк фатеһи Совет вәтәндашы Јури Гагаринә үмумхалг мәһәббәтин ифадәси. Ше'рдә совет адамларынын гәһрәманлығынын тәрәннүмү. Гәһрәманлыг ән'әнәләринин давамы, әлмин тәнтәнәси. Космонавтлар аиләси.

Ә. Сәмәдов «Гарлы күндә» (синифдә охујуб мүзакирә етмәк үчүн) (2 саат)

Һекајәдә пионерләрин вәтәнпәрвәрлији вә онларын гочаглығы. Пионерләрин гочаглығынын сәрһәдчиләр тәрәфиндән гијмәтләндирилмәси.

Фәнләрарасы әлагә. Мусиги. С. Рүстәмовун Р. Рзанын «Догма, әзиз партија» ше'ринә бәстәләдији маһны вә с. Тарих. Бөјүк Октјабр социалист ингилабы вә вәтәндаш мүһарибәси һаггында һекајәләр. Совет Иттифагынын фашист ишғалчыларына гаршы Бөјүк Вәтән мүһарибәси һаггында һекајәләри.

М. Ә. Сабир «Чүтчү» (1 саат)

«Чүтчү» ше'ри ингилабдан әввәл Азәрбајчан кәндлисинин һәјатыны әкс етдирән әсәрдир. Әсәрдә намуслу әмәјә мәһәббәт.

С. Рүстәм. «Дуз-чөрәк» (1 саат)

«Дуз-чөрәк» әсәриндә доғручулуг вә дүзкүнлүјүн, әмәјә мәһәббәт һиссинин тәблиғи.

М. Чәлал «Көјләр адамы» (3 саат)

Һекајәдә Әшрәф өз сәнәтинә үрәкдән бағлы олан адамларын нүмајәндәсидир. Тәрәддүд етмәсинә бахмајараг, Меһри хала Әшрәфин тәјјарәчилик мәктәбинә кетмәсинә разылашыр. Әшрәфин тәјјарәчи олмасы, вәтән торпағыны сәмадан горумасы анасына гол-ганад верир. Ана «оғлум көјләр адамыдыр» — дејә, фәхр едир.

С. Рәһимов «Гара торпаг вә сары гызыл» (синифдә охујуб мүзакирә етмәк үчүн (2 саат)

Һекајәдә атанын ушаглара вәсијјәти—әмәјә сәвг етмәси. Гардашларын јүнкүл јол тутмасы вә бунун агибәти. Гардашларын өз сәадәтини әмәкдә тапмасы. Һекајәнин «Гара торпаг вә сары гызыл» адландырылмасынын сәбәби.

Г. Мусајев. «Бир јај кечәси» (2 саат)

Һекајәдә Семәндәр әмәксевәр кәнчләрин нүмајәндәси кими. Фәрәч әминин Гәләндәрә мәһәббәти. Јазычынын әмәјә вә әмәк адамларына мүнасибәти.

Н. Хәзри. «Поладәрпдәнләр» (2 саат)

Ше'рдә совет кәндинин инкишафынын ифадәси вә бу инкишафда техниканын ролу. Әмәк адамына дәрин мәһәббәтин тәрәннүмү.

Әсәрләрин өјрәдилмәсинә чәми:—76 саат

Шакирдләрин мүстәгил охусуна рәһбәрлик:—8 саат

Ифадәли оху вә нитг инкишафы:—18 саат

Әзбәр өјрәнмәк үчүн

А. Сәһһәт. Јај сәһәри.
С. Вурғун. Чејран,
М. Мүшфиг. Јағыш
М. Дилбази. Дөјүш күнләри. (бир парча)
С. Рүстәм. Дуз-чөрәк.
С. Вурғун. Гызыл шаһинләр.

Синифдәнхарич оху үчүн.

I

Халг нағыллары: Биличи баба; Вур, чомағым, вур!

II

Н. Кәнчәви. Чобан вә үзүк; М. Рзагулузадә. Дәниз нағылы; С. Вурғун. Ајын әфсанәси.

III

Н. Һәсәнзадә. Азәрбајчан; М. Горки. Сәһәр; Ә. Күрчајлы. Кәл, баһарым кәл!

IV

А. Твардовски. Ленин вә печчајыран; Н. Бабајев. Ленини көрән көзләр; Р. Рза. Мәктәбин илк күнү; С. Рүстәм. Дөвләт мәним дөвләтимдир; В. Һүго. Гаврош. И. Һачыјев. Вүтәв бир чөрәк

V

Һ. Аббасзадә. Вәрыт ији; О. Сарывәлли. Бу күн; Ә. Садыг. Гәрәнфил.

VI

Ә. Әскәров. Дәниз бурнунда; И. Сәфәрли. Вахыја Күр кәлир; Н. Һәсәнзадә. Набат халанын чөрәји (ихтисарла); Ә. Садыг. Бәсти; М. Рзагулузадә. Истәк; Ә. Сәмәдов. Ананын јолу илә; Г. Илкин. Јалгузаг, Ә. Мәммәдханлы. Гызыл гөнчәләр.

V СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНИН ВАЧАРЫГЛАРЫНА ВЕРИЛӘН ӘСАС ТӘЛӘБЛӘР

Шакирдләр бачармалыдырлар:

— Бәдии әсәрләрдәки һадисәләри шифаһи ифадә етмәк;
— өјрәнилән әсәрин баш гәһрәманыны онун һәрәкәтләри әсасында характеризә етмәк (мүәллимин рәһбәрлији алтында);
— мүхтәлиф гәһрәманларын охшар шәраитләрдә һәрәкәтләринин мүгајисә едиб гијмәтләндирмәк;
— мәтндән билаваситә мүәллифин гәһрәмана вердији гијмәти тапмаг,
— бәдии әсәрләри ифадәли охумағы;
— нәср әсәрини вә ја бир парчасынын планыны тәртиб етмәји;
— чох да бөјүк олмајан нәср әсәрини шифаһи вә ја јазылы (ифадә) әтрафлы, сечмә јолу илә вә ја јығчам—нәгл етмәји;
— мүстәгил охунмуш әдәби әсәр һаггында данышмағы (һадисәләрә вә гәһрәманлара өз мүнасибәтини билдирмәклә).

VI СИНИФ (68 саат)

Кириш (1 саат)

Инсан бәдии әдәбијјатын әсас објекти кими.

I

Ч. Чәббарлы. (Һәјаты һаггында очерк) «Көмүрчү аиләсиндә». «Илк һәдә». «1905-чи илдә» (I шәкил) (3 саат)

Ч. Чаббарлынын ушаглыг илләринә һәср едилән очерк. Чәфәрин аиләсинин ағыр күзәраны. Аиләнин севинчи.

Јенијетмә Чәфәрин мәрд вә чәсарәтли, мөһкәм ирадәли вә һазырчаваб олмасы.

«1905-чи илдә» (I шәкил) Аллаһверди вә Имамвердинин аиләси тимсалында Азәрбајчан вә ермәни халгларынын достлуғунун тәсвири. Гоншу олан ики халгын гәдим вә тарихи достлуғунун әсәрдә үмумиләшдирилмәси. Ингилабдан сонра Азәрбајчан вә ермәни халглары арасында достлуг мүнасибәтләринин даһа да мөһкәмләндирилмәси.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Драм әсәрләри һаггында садә мә'лумат.

С. Рүстәм «Чапајев» (2 саат)

Вәтәндаш мүһарибәсинин әфсанәви гәһрәманы Чапајев һаггында гыса мүсаһибә. Ше'рдә Чапајевин гәһрәманлығынын бәдии тәрәннүмү. Өлкәмизин дүшмәнләринә гаршы халгымызын гәзәб вә нифрәт һиссләринин үмумиләшдирилмәси. Ше'рдә бәдии тәсвир васитәләри.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Тәкрир һаггында илк мә'лумат.

М. Ибраһимов. «Пәри хала вә Ленин» (ихтисарла) (4 саат).

Ингилабдан әввәл Азәрбајчан зәһмәткешләринин ағыр вәзијјәти, бәј вә мүлкәдарларын өзбашыналығы.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гәләбәси. Зәһмәткешләрин хошбәхт һәјаты, һекајәдә Азәрбајчан халгынын даһи рәһбәри В. И. Ленинә дәрин мәһәббәтинин тәсвири. Пәри хала вә Вәли ингилабдан сонра јени һәјат гуран Азәрбајчан кәндлиләринин үмумиләшдирилмиш сурәтләри кими. Әсәрдә Ленин сурәти.

Ч. Новруз. «Ленин јени бир ерадыр» (1 саат)

Ше'рдә халг күтләләринин азадлығы уғрунда бөјүк мүбариз вә хиласкар кими В. И. Ленинин тәрәннүмү. В. И. Ленин идејаларынын бәшәрилији. Даһи рәһбәримизин ера адландырылмасынын сәбәби.

С. Вурғун. «Азәрбајчан» (3 саат).

Scanned with MOBILE SCANNER

Ше'рдә Вәтәнә мәһәббәт һиссинин ифадәси. Шаирин Азәрбајчанын тәбии гөзәлликләринә вурғунлуғу вә онун ше'рдә әкс олунмасы. Ше'рин ифадәли охусу.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Һеча вәзни һаггында анлајыш, бу вәзндә бөлкү приеми.

III

С. Рәһимов. «Медалјон» (ихтисарла) (4 саат)
Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә халгымызын фашист ишғалчыларына гаршы гәһрәман мүбаризәси. Әсәрдә Совет халгынын вәтәнпәрвәрлији, ата-анасыны итирән ушаглара бөјүк гајғы костәрилмәсинин тәсвири. Әсәрдә халглар достлуғунун ифадәси, совет дөјүшчүләринин сурәти (Әли, Аркади вә б.).

М. Чәлил. «Гушчуғаз» (1 саат).
Бөјүк татар јазычысы М. Чәлил һаггында гыса сөһбәт. Ше'рдә вәтән мәһәббәти. Шаирин вәтәнпәрвәрлији. Әсәрдән чыхан нәтичә.

М. С. Ордубади. «Сержант Иванов адына корпәләр еви» (2 саат).
Һекајәдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси лөвһәләри. Совет дөјүшчүләринин гәһрәманлығы вә һуманизми. Сержант Ивановун гајғыкешлији.

Мир Чәлал. «Силаһ гардашлары» (2 саат).
Һекајәдә ана мәһәббәти. Нәчәф вә Алјоша тимсалында халглар достлуғунун бәдии ифадәси. Әсәрин «Силаһ гардашлары» адландырылмасынын сәбәби.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Һекајә һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси.

Ә. Чәмил. «Чан нәнә, бир нағыл де» (2 саат)
Ше'рдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндәки һадисәләрин бәдии ифадәси. Нәнә вә нәвә сурәтләри.

Ә. Мәммәдханлы. «Севинч» (2 саат)
416-чы Азәрбајчан Таганрог дивизијасы һаггында гыса мә'лумат. Азәрбајчан оғулларынын Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә көстәрдикләри рәшадәт вә һекајәдә онун тәсвири. Аслан вә Идрис образлары.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Тәшбеһ һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси.

Фәнләрарасы әлагә. Мусиги. Динләмәк үчүн мусиги материалы. (Ә. Тағыјевин «Азәрбајчан» ше'ринә бәстәләдији маһны). **Тарих.** Бөјүк Октјабр социалист ингилабы вә Вәтәндаш мүһарибәси һаггында һекајәләр. **Азәрбајчан дили.** Һеча вә вурғу.

IV

М. Һүсејн. «Илк сынаг» (2 саат)
Әсәрдә нефт сәнајесинин инкишафы уғрунда апарылан мүбаризәнин тәсвири. Романдакы әсас сурәтләр: Таһир, Уста Рамазан, Чәмил вә б.
Көнчләрин фәдакарлығы. Уста Рамазанын көнчләрә аталыг гајғысы. Таһир сурәти. Онун әмәксевәрлији.

М. Мүшфиг. «Бәхтијар» (2 саат)
Әсәрдә әмәјә вә әмәк адамларына бөјүк мәһәббәт; Совет халгынын јүксәлиш уғрунда мүбаризәсинин тәрәннүмү. Ше'рин гурулушу.

М. Дилбази. «Әмәкдир мәним адым» (синифдә охујуб мүзакирә етмәк үчүн (1 саат).
Ше'рдә јарадычы әмәјин, зәһмәт адамларынын тәрәннүмү. Әмәјин тәблиғи. Вәтәнимиздә әмәк инсанлара шан вә шөһрәт кәтирир.

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Өлкәмиздә социализм гуручулуғу һаггында һекајәләр. **Азәрбајчан дили.** Нитг һиссәләри. Чүмлә үзвләри.

КЛАССИК ӘДӘБИЈЈАТ

Шифаһи халг јарадычылығы. «Достлуғун сирри» (2 саат)
«Достлуғун сирри» нағылынын мәзмуну. Нағылда һәгиги достлуғун сиррини өјрәнмәк арзусу. Әһмәд вә Мәммәдин достлуғу.

Н. Кәнчәви. «Гары вә Султан Сәнчәр» (2 саат).
Әсәрин мөвзусу, мәзмуну. Гары сурәти. Султан Сәнчәр симасында әдаләтсизлијин тәнгиди. Һекајәдәки сурәтләрә шаирин мүнасибәти.

С. Ә. Ширвани. «Газ вә дурна» (1 саат)
Ше'рдә газ вә дурна аллегорик сурәтләрдир. Шаирин мәгсәди. Һәр һансы бир сәнәтә дәриндән јијәләнмәјин тәблиғи.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Аллегорија һаггында мә'лумат.

Ч. Мәммәдгулузадә. «Почт гутусу» (2 саат)
«Почт гутусу» һекајәсиндәки Новрузәли ингилабдан әввәлки Азәрбајчан кәндлисинин типик нүмајәндәси кими. Онун характериндәки башлыча хүсусијјәтләр: сәмимилик, дүзлүк, авамлыг. Јазычынын Новрузәлијә вә хана мүнасибәти. Һекајәдәки кулүшүн характери.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Јумор һаггында илк мә'лумат

М. Ә. Сабир. «Бакы фәһләләринә» (3 саат)
Ше'рдә тәнгид һәдәфи олан капитализми алдатмаг сатира әлејһинә гурулмасы. Шаирин капитализмә вә фәһлә синфинә мүнасибәти. Ше'рин үслубу. Әсәрин ифадәли охусу үзәриндә иш (әруз вәзнинин тәләбләри әсасында).

Әдәбијјат нәзәријјәси. Әруз вәзни һаггында илкин мә'лумат. Сатира, сатирик үслуб һаггында анлајыш.

А. Шаиг. «Мәктуб јетишмәди» (2 саат)
Ингилабдан әввәл Бакы нефт мә'дәнләриндә ишләјән фәһләләрин ағыр вәзијјәти. Һекајәдәки Гурбан вә Һачы Гулу сурәтләри.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Бәдии тәсвир васитәләри; епитет һаггында верилмиш мә'луматын дәринләшдирилмәси.

М. Ј. Лермонтов. «Гафгаз» (1 саат)
Ше'рдә Гафгазын фүсункар көзәллијинин бәдии тәрәннүмү.
Шаирин Гафгаза вурғунлуғунун сәбәби. Ше'рдәки бәдии тәсвир васитәләри.

Ә. Һагвердијев. «Пир» (2 саат)
Һекајәдә пула һәрислик, фырылдагчылыг кими ијрәнч сифәтләрин ифшасы, мөвһумат вә наданлығын тәнгиди. Ата вә оғул сурәтләри.

А. Сәһһәт. «Вәтән» (2 саат)
Ше'рдә Вәтәнә мәһәббәт һиссинин тәрәннүмү. Әсәрдән чыхарылан тәрбијәви нәтичә. Ше'рин ифадәли охусу (ше'рин вәзни үзәриндә практик иш).

С. С. Ахундов. «Гарача гыз» (ихтисарла) (3 саат).
«Гарача гыз» һекајәсиндә мүлкәдар—бәј һәјаты илә јохсул бағбан вә јетим гызын һәјаты арасында фәрг. Әсәрдә бунларын мүгајисәли тәсвири.
Һекајәнин әсас сурәтләри. Пири кишинин вә Тутунун мә'нави кејфијјәтләри, онларын инсанпәрвәрлији. Пәричаһан ханым сурәти. Јазычынын бәј вә јохсул аиләләринә мүнасибәти. Бугүнкү совет ушагларынын хошбәхт һәјаты һаггында мүсаһибә.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Бәдии портрет һаггында анлајыш.

Т. Шаһбази (Симург). «Гајчы» (2 саат)
Һекајәнин мәзмуну. Ингилабдан әввәл кимсәсиз ушагларын ағыр вә мәшәггәтли һәјатынын тәсвири. Мәммәд сурәти. Онун ингилабдан сонракы һәјаты.

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Вәтәнимиз Бөјүк Октјабр социалист ингилабындан әввәл. **Тәсвири инчәсәнәт.** Тәсвири сәнәт нөвү олан рәсм әсәрләри. (Азәрбајчан халг рәссамы Ә. Әзимзадәнин М. Ә. Сабир сатираларына чәкдији рәсм нүмунәләри әсасында).

Әсәрләрин өјрәдилмәсинә чәми:—54 саат.
Шакирдләрин мүстәгил охусуна рәһбәрлик—4 саат.
Ифадәли оху вә нитг инкишафы:—10 саат.

Әзбәр өјрәнмәк үчүн

С. Рүстәм Чапајев.
Ч. Новруз. Ленин јени бир ерадыр.
С. Вурғун. Азәрбајчан (бир парча)
М. Мүшфиг. Бәхтијар (бир парча)
М. Чәлил. Гушчуғаз.
А. Сәһһәт. Вәтән.
М. Ә. Сабир. Бакы фәһләләринә.
С. Ә. Ширвани. Газ вә дурна.

Синифдәнхарич оху үчүн

Г. Илгин. Фотограф; С. Вурғун. Москва; С. Рүстәм. Гызыл мејданда; М. Раһим. Рус; Р. Рза. Ленин; С. Вурғун, С. Рүстәм, Һ. Ариф. Азәрбајчан Совет Социалист Республикасынын һимни; С. Вурғун. Пионер маршы.

II

С. Рәһимов. Пәри чынгылы; А. С. Пушкин. Булуд; Б. Бајрамов. Гоча нар; С. Вурғун. Дағлар; М. Мүшфиг. Мингәчевир һәсрәти; М. Рзагулузадә. Гу көлү; Һ. Ариф. Ше'р дејилми?

Scanned with PDF MOBILE SCANNER

III

Н. Әфәндијев. Гары дағы; Ә. Әбүлһәсән. Огуллар вә аталар.

IV

М. Ә. Сабир. Әкинчи; Б. Ваһабзадә. Әләләр. Гызыл медал.

V

Јетим Ибраһимин нағылы; Ч. Мәммәдгулузадә. Буз; И. А. Крылов. Ешшәк вә бүлбүл; В. Һүго. Козетта.

VI СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНИН БАЧАРЫГЛАРЫНА ВЕРИЛӘН ӘСАС ТӘЛӘБЛӘР.

Шакирдләр бачармалыдырлар:

— бәдии әсәрдәки һадисәләри вә тәсвирләри шифаһи ифадәдә чанландырмағы;
— өјрәнилән әсәрин баш гәһрәманынын һәрәкәтләри вә кечирдији һәјат әсасында характеризә етмәји;
— баш гәһрәманларын һәрәкәтләрини мүгајисә етмәк вә гијмәтләндирмәк, мүәллифин билаваситә гәһрәманлара вердији гијмәтләри ашкара чыхармаг (мүәллимин рәһбәрлији алтында);
— дилин тәсвири ифадә васитәләринин ролуну мүәјјәнләшдирмәји (епитет, мүгајисә, тәчәссүм);
— бәдии әсәрләри ифадәли охумағы;
— нәср әсәринин вә ја онун бир һиссәсинин планыны тәртиб етмәји;
— бөјүк олмајан нәср әсәрини шифаһи вә ја јазылы (ифадә), әтрафлы, јығчам вә ја сечмә үсулу илә нағл етмәји;
— өјрәнилән әсәрдән верилән суала әсаслы чаваб вермәји;
— мүстәгил охунмуш әдәби әсәр һаггында данышмағы (әсәрдәки һадисә вә гәһрәманлара өз мүнасибәтини билдирмәклә).

VII СИНИФ (68 саат)

Кириш (1 саат)

Бәдии әдәбијјат һәјатын образлы инʼикасы кими.

КЛАССИК ӘДӘБИЈЈАТ

Шифаһи халг јарадычылығы. «Короғлу» дастанындан парчалар: («Алы киши», «Дәмирчиоғлунун Чәнлибелә кәлмәси») (4 саат)

«Короғлу» дастаны һаггында гыса мәʼлумат. Јерли һакимләрин вә харичи дүшмәнләрин зүлмкарлығы. Халг азадлығы уғрунда мүбаризә. Короғлу халг гәһрәманыдыр.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Шифаһи халг әдәбијјаты һаггында билијин дәринләшдирилмәси. Дастан һаггында мәʼлумат, дастаны нағылдан фәргләндирән әсас чәһәтләр.

Н. Кәнчәви. «Кәрпичкәсән кишинин дастаны» (2 саат)

Шаирин јарадычылығы һаггында ашағы синифдә өјрәнилмишләрин тәкрары.

«Сирләр хәзинәси»нин гурулушу. «Кәрпичкәсән кишинин дастаны» һекајәсиндә әмәјә мәһәббәт идејасы. Әсәрдә Гоча вә чаван оғлан сурәтләри. Зәһмәтсевәр гочанын кәнчи мәзәммәт етмәси. Кәнчин пешиманлығы. Н. Кәнчәвинин әмәк адамларына мүнасибәти.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Һекајә һаггында билијин дәринләшдирилмәси. Мәнзум һекајә.

М. П. Вагиф. «Дурналар» (1 саат)

Шеʼрдә шаирин көнлүнүн әһвали-руһијјәсинин ифадәси. Гошманын дили вә бәдии тәсвир васитәләри.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Гошма һаггында мәʼлумат.

Г. Закир. «Сәдагәтли достлар һаггында» (2 саат)

Тәмсилдә јолдашлыг, достлуг, бирлик идејасынын тәблиғи. Әсәрдән чыхан тәрбијәви нәтичә.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Тәмсил һаггында мәʼлуматын дәринләшдирилмәси (шәхсләндирмә вә иттиләшдирмә)

С. Ә. Ширвани. «Оғлума нәсиһәт» (2 саат)

Шеʼрдә рус дили билмәјин әһәмијјәти вә зәрурилији һаггында. Елмә, сәнәтә вә сәнәт адамларына верилән гијмәт.

С. С. Ахундов. «Сәадәт зәһмәтдәдир» (2 саат)

Пјесдә әмәјин инсан һәјатында ролу вә мәʼнәви үстүнлүјү. Садә әмәк адамларындакы сәмимијјәт, зәһмәтсевәрлик, бирлик вә башга әхлаги кејфијјәтләр. Әсәрдән чыхарылан тәрбијәви нәтичә.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Драм әсәрләри һаггында верилмиш мәʼлуматын дәринләшдирилмәси.

Ә. Һагвердијев. «Гоча тарзән» (1 саат)

Һекајәнин мәзмуну. Әсәрдә тарзән Чәвад сурәти, сәнәтә, сәнәткара мәһәббәтин ифадәси.

А. С. Пушкин. «Гафгаз» (2 саат)

А. С. Пушкинин Гафгазла бағлылығы һаггында гыса мәʼлумат. Шаирин Гафгаза, онун тәбиәтинә мәһәббәти, шеʼрдә азадлыг идејаларынын тәрәннүмү. Әсәрин ифадәли охусу.

Т. Г. Шевченко. «Вәсијјәт» (синифдә охујуб мүзакирә етмәк үчүн) (1 саат).

Шеʼрдә Вәтәнә бағлылыг вә сонсуз мәһәббәт, ингилаби чағырыш мотивләри. Әсәрдән чыхан нәтичә — шаирин хошбәхт кәләчәјә инамы.

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Кечмишдә Азәрбајчан. Низами Кәнчәви. Мусиги. Динләмәк үчүн мусиги материаллары: Ч. Чаһанкировун М. П. Вагифин «Дурналар» шеʼринә, Т. Гулијевин С. Рүстәмин «Азәрбајчана кәлсин» шеʼринә бәстәләдији ејни адлы маһны әсасында әдәбијјатын мусиги илә әлагәсинә даир мәʼлумат.

СОВЕТ ӘДӘБИЈЈАТЫ

М. Горки. «Охумаг еһтирасы» («Өзкә гапыларында» әсәриндән) (2 саат)

Әсәрдә Пешковун симасында капитализм чәмијјәтиндә касыб ушагларынын ачыначаглы һәјатынын тәсвири. Елмә, китаба һәвәс.

Р. Рза. «Мән һансы бир инсана...» («Ленин» поемасындан бир парча) (2 саат)

Әсәрдә Ленинә үмумхалг мәһәббәтинин ифадәси. Поеманын «Мән һансы бир инсана...» парчасындакы бәдии үмумиләшдирмәләр. Шеʼрин ифадәли охусу.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Ифадә васитәләри. Бәдии суал.

Б. Ваһабзадә. «Ленинлә сөһбәт» (ихтисарла) (4 саат)

Поемада В. И. Ленинин бәдии образы. Әсәрдә кәләчәјә бөјүк инам ифадәси. Шаирин ифтихар һисси. Поеманын мәзмун вә идејасы.

Г. Илкин. «Шимал күләји» (3 саат)

Әсәрин мөвзусу. Азәрбајчан халгынын азадлыг уғрунда апардығы мүбаризә. Һәмин мүбаризәдә рус халгынын бөјүк гардашлыг көмәји вә бунун әһәмијјәти. Јетим, Һејдәр вә Нәркиз сурәтләри.

Ч. Чаббарлы. «Фирузә» (3 саат)

Һекајәнин мәзмуну. Јени совет адамы, хошбәхт аиләнин тәсвири. Фирузә сурәти. Совет һакимијјәтинин «һәјатда ингилаб, мәишәтдә ингилаб, әвсан шүурунда ингилаб» јаратмасы.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Портрет.

II

М. Һүсејн. «Нишан үзүјү» (2 саат)

Һекајәдә ана мәһәббәтинин тәсвири. Әминә хала арханын өн чәбһәјә көмәјини тәмсил едән бир сурәт кими.

И. Гасымов вә Һ. Сејидбәјли. «Узаг саһилләрдә» (ихтисарла) (4 саат)

Повест Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә совет адамларынын, о чүмләдән Азәрбајчанын гәһрәман оғулларынын вәтәндән узагларда көстәрдији игидликдән бәһс едән әсәр кими. Алман-фашист ишғалчыларына гаршы мүбаризәдә партизан һәрәкатынын әһәмијјәти. Әсәрдә мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләриндән ибарәт партизан бирләшмәләринин дүшмәнә гаршы мүбаризәсинин тәсвири. М. Һүсејнзадә, Анчелика вә Васја сурәтләри.

Ч. Ајтматов. «Әскәр оғлу» (2 саат)

Әсәрдә ана вә ушағын психоложи вәзијјәти. Әскәр оғлунун гүруру вә өмрүндә илк дәфә ағыр итки һисс етмәси. Ананын тәдбирлилији вә узагкөрәнлији.

Б. Полевој. «Әсл инсан һаггында повест» (4 саат)

Әсәрдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә совет дөјүшчүләринин көстәрдикләри әфсанәви гәһрәманлыгларын тәсвири. Алексеј Мересјевин тимсалында әсл совет адамына хас олан вәтәнпәрвәрлик, ирадәлилик, һуманизм, чәсурлуг вә с. кејфијјәтләрин тәсвири. «Әсл инсан һаггында повест» мүһарибә мөвзусунда јазылмыш ән јахшы әсәрләрдән бири кими.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Повест һаггында мә'лумат.

М. Ибраһимов. «Авад» (2 саат)

Әсәрин мөвзусу. Һекајәдә Иран Азәрбајчанында халг демократик һәрәкатынын тәсвири. Халг күтләләринин дахили дүшмәнләрә вә империализмә гаршы мүбаризәси. Авад вә Фәрдә азадлыг мүбаризләри кими.

III

С. Вургун. «Муған» поемасындан парчалар («Миникөчәрир гәһрәманы», «Гәһрәманын зәфәри», «Јени шәһәр») (4 саат)

«Муған» поемасы социализм гуручулуғундан бәһс едән бир әсәр кими. Харијәләр јарадан әмәк адамларынын, Күр үзәриндә тикинти ләвһәләринин поетик тәсвири. Сарван вә Марја сурәтләри. Јени социалист шәһәринин тәсвири. Әсәрдә әлчү мүхтәлифлији. Ше'р парчаларынын ифадәли охусу.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Мүбалиғә.

О. Сарывәлли. «Тракторчулар нәғмәси» (2 саат)

Ше'рдә әмәклә мәшғул олан кәнд зәһмәткешләринә мүнасибәт вә әмәјә мәһәббәтин тәрәннүмү. «Тракторчулар нәғмәси»ндә вәтәнпәрвәрлик һиссинин бәдии ифадәси. Ше'рин дили.

Н. Хәзри. «Күнәшлә бирә» (2 саат)

Ше'рдә социалист шәһәри Сумгајытын чошғун әмәк һәјатынын, зәһмәт адамларынын тәсвири. Әсәрин «Күнәшлә бирә» адландырылмасынын сәбәби.

С. Рүстәм. «Азәрбајчана кәлсин» (2 саат)

Ше'рдә вәтәнә, халга мәһәббәтин тәрәннүмү. Азәрбајчан халгынын гонагпәрвәрлији. Бејнәлмиләлчилик, һуманизм кими әхлаги кејфијјәтләрин тәблиғи. Ше'рин вәзни вә ифадәли охусу үзәриндә иш.

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Бөјүк Октјабр социалист ингилабы. ССРИ-дә социализмин гәләбәси вә коммунизм гуручулуғу. **Азәрбајчан дили.** Аһәнк ганунy. Саит вә самит сәсләр, ачыг вә гапалы һечалар. **Тәсвири инчәсәнәт.** Һејкәлтәрашлыг вә әдәбијјат. «Узаг саһилләрдә» әсәринин гәһрәманы Меһди Һүсејнзадәнин һејкәли вә с. нүмунәләр әсасында әдәбијјатын һејкәлтәрашлыгла әлагәси һаггында мә'лумат.

Әсәрләрин өјрәнилмәсинә чәми: — 56 саат
Шакирдләрин мүстәгил охусуна рәһбәрлик — 4 саат
Инша јазы: — 8 саат.

ӘЗБӘР ӨЈРӘНМӘК ҮЧҮН

Н. Кәнчәви. Кәрпичкәсән кишинин дастаны.
М. П. Вагиф. Дурналар.
С. Ә. Ширвани. Оғлума нәсиһәт.
А. С. Пушкин. Гафгаз (бир парча)
Р. Рза. Мән һансы бир инсана...
С. Рүстәм. Азәрбајчана кәлсин.
С. Вургун. «Муған» поемасындан «Гәһрәманын зәфәри» (бир парча) «Јени шәһәр».
О. Сарывәлли. Тракторчулар нәғмәси (бир парча).

СИНИФДӘНХАРИЧ ОХУ ҮЧҮН

М. Горки. Ушаглыг илләри.
М. Мүшфиг. 28 апрел.
М. Чәлал. Күлбәсләјән гыз Шәфәгдән галханлар.
С. Рүстәм. Бајрағымын алтында.
М. Ибраһимов. Гартал гәфәсдә.
С. Вургун. Партијамыздыр; Ананын өјүдү.
Ә. Садыг. Совет адамы.
Ә. Чәмил. Нишан үзүјү.
Е. Ағајев. Балача чекист.
К. Һүсејноғлу. Гуручу. Ана.
М. Һүсејн. Кәрәм әфсанәси.
Б. Ваһабзадә. Илләр; Јенә бир арзу галды.

VII СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНИН БАЧАРЫГЛАРЫНА ВЕРИЛӘН ӘСАС ТӘЛӘБЛӘР

Шакирдләр бачармалыдырлар:

— бәдии әсәрләрин епизодларыны шифаһи данышмағы;
— әсәрин мөвзусуну вә идејасыны мүәјјәнләшдирмәји (мүәллимин рәһбәрлији илә);
— өјрәнилмиш әсәрдәки гәһрәманлара мүәллиф мүнасибәтини мүәјјәнләшдириб ифадә етмәји вә әсасландырмағы;

— өјрәнилмиш әсәрдәки гәһрәманлары гаршылашдырараг мүгајисә етмәји (мүәллимин рәһбәрлији илә);
— әсәрдә бәдии тәсвир вә ифадә васитәләринин (епитет, тәшбеһ, портрет, пејзаж вә с.) ролуну;
— әсәрин һансы жанра дахил олдуғуну мүәјјәнләшдирмәји;
— бәдии әсәри ифадәли охумағы;
— шифаһи вә јазылы данышмаг үчүн план тәртиб етмәји;
— әсәрин, јахуд ондан көтүрүлмүш парчанын мәзмунуну тәфәррүаты илә, гыса, сечмә јолу илә шифаһи вә јазылы шәкилдә ифадә етмәји;
— өјрәнилмиш әсәр үзрә суаллара кениш чаваб вермәји вә мүһакимә характерли иншa јазмағы;
— мүстәгил охунмуш әдәби әсәр һаггында јазылы вә шифаһи рә'ј сөјләмәји (әсәрдәки һадисәјә образлара өз мүнасибәтини әсасландырылмыш шәкилдә ифадә етмәкле).

VIII СИНИФ (68 саат)

Кириш (1 саат)

Бәдии әдәбијјатда образлылыг. Әдәбијјатда һәјат һәгигәтләри вә онун бәдии тәсвири. Әдәбијјатын ичтимаи маһијјәти.

I

СОВЕТ ӘДӘБИЈЈАТЫ

С. Вургун. «26-лар» (4 саат)

26 Бакы комиссары һаггында гыса мә'лумат. «26-лар» поемасынын мәзмуну вә идејасы. Азәрбајчанда Совет һакимијјәти уғрунда кедән мүбаризә. Поемада 26 Бакы комиссарынын гәһрәманлығы, мәрдлији вә дөнмәзлијинин бәдии тәсвири. Әсәрдә гәләбәјә олан бөјүк инам.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Поема һаггында мә'лумат.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

С. Вургун. Өлүм күрсүсү. Бакынын дастаны.

В. В. Мајаковски. «Совет паспорту» (2 саат)

Совет вәтәндашлығындан доған гүрур һиссинин әсәрдә ифадәси. Ше'рдә империализмин ифшасы.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Сәрбәст ше'р һаггында мә'лумат.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

В. В. Мајаковски. 26-лар. 150 000 000.

М. Чәлал. «Бир кәнчин манифести» (парчалар) (4 саат)

«Бир кәнчин манифести» повестиндә Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гәләбәси уғрунда кедән мүбаризәнин тәсвири. Азәрбајчан халгынын јаделли ишғалчылара гаршы мүбаризәдә гәләбәјә олан мөһкәм инамы. Сона, Баһар вә Мәрдан сурәтләри. Әсәрдә зүлмә вә һагсызлыға гаршы мүбаризәнин бәдии тәсвири.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Бәдии тәсвир васитәләри һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси. Метафора.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

«Бир кәнчин манифести» әсәринин бүтөвлүкдә охусу.

А. А. Фадејев. «Кәнч гвардија» (парчалар) (6 саат)

Һәјат һәгигәти вә «Кәнч гвардија» романы. «Кәнч гвардија» Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә совет адамларынын алман-фашист ишғалчыларына гаршы гәһрәманлыг мүбаризәсини әкс етдирән ән јахшы әсәрләрдән бири кими.

Кәнч гәһрәманларын мә'нәви симасы. Матвеј Костијев вә башга коммунист сурәтләри. Кәнч гвардијачылар — аталарын ингилаби ән'әнәләринин давамчылары кими. Романда фашизмин ифшасы.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Бәдии әдәбијјатда гәһрәманын үмуми вә фәрди характери. Роман епик әсәрин бир нөвү кими.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Х. Рза. Краснодон гарталлары; Л. Космодемјанскаја. Зоја вә Шура һаггында повест.

С. Рүстәм. «Гафурун гәлби» (3 саат)

«Гафурун гәлби» әсәринин мөвзусу, мәзмуну вә идејасы. Поемада Бөјүк Вәтән мүһарибәси ләвһәләри. Халглар достлуғу гәләбәмизин һәрәкәтверичи гүввәләриндән бири кими. Гафурун мәрдлији вә инсанпәрвәрлији, фәдакарлығы. Синетскинин Гафура мүнасибәти. Шаирин Гафура, Синетскијә мәһәббәти. Поемада тәчавүзкар фашист ишғалчыларына нифрәт. Әсәрин ифадәли охусу.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Сијаси лирика һаггында илк мә'лумат.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

С. Рүстәм. Рус гардашыма; Анд; Гәһрәманын вәсијјәти; Күн о күн олсун ки...

И. Шыхлы. «Керч суларында» силсилә һекајәләри («Керч суларында». «Һәкимин нағылы», «Консерв гутулары») (3 саат)

Scanned with MOBILE SCANNER

Һәмин һекајәләрдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә халгымызын рәшадәти. Һекајәләрдә мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләринин фашизмә гаршы бирҝә мүбаризәси. Аслан, Илјас, Ања, Лиза, Павлик вә Маһмуд сурәтләри. Һекајәләрин идејасы.

Синифдәнхарич оху.

И. Шыхлы. «Керч суларында» силсиләсинә дахил олан «Сәһәри көзләјирдик» вә «Һарадасан, ај оглан?» һекајәләри.

И. Әфәндијев. «Хәнчәр» һекајәси. (3 саат)

Һекајәнин мәзмуну. Судабә вә Илдырым сурәтләри. Әсәрин идејасы.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Епик әсәрләр һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси.

Синифдәнхарич оху.

И. Әфәндијев. Маһны дағларда галды.

Н. Хәзри. «Күнәшин бачысы» (ихтисарла) (3 саат)

«Күнәшин бачысы» әсәриндә әмәк гәһрәманлығынын тәсвири. Севил Газыјева — онун гәһрәманлыгы, әмәксеврлији. Шаирин әмәк адамларына мүнасибәти. Поеманын идејасы. Севилин давамчылары.

Синифдәнхарич оху.

Н. Хәзри. «Күнәшин бачысы» поемасынын бүтөвлүкдә охусу: «Ики Хәзәр».

Б. Ваһабзадә. «Чөрәк-Вәтән», «Вәтәндаш», «Азәрбајчан оглујам (3 саат)

Шаирин әсәрләриндә Вәтән мөвзусу. Вәтәнә мәһәббәт. Вәтәнпәрвәрлик һиссинин тәрәннүмү. Вәтәндашлыг борчу.

Совет шаирләринин ше'рләриндә Вәтән мөвзусу. Вәтәнә мәһәббәт һисси, онун гәһрәманлыг тарихи.

Шифаһи халг јарадычылығы. (2 саат)

Шифаһи халг әдәбијјаты вә онун әсас хүсусијјәтләри.

Марксизм-ленинизм классикләри шифаһи халг әдәбијјаты һаггында. Шифаһи халг әдәбијјатына М. Горкинин вердији гијмәт.

Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјатынын нөвләри (нәғмәләр, лајлалар, бајатылар, аталар сөзләри, мәсәлләр, тапмачалар, нағыллар, дастанлар вә с). Онларын әсас форма, мәзмун вә бәдии хүсусијјәтләри.

Ашыг јарадычылығы шифаһи халг әдәбијјатынын ајрылмаз һиссәси кими.

«Китаби-Дәдә Горгуд» дастаны. «Газан ханын евинин јағмаланмасы» боју (4 саат)

«Китаби-Дәдә Горгуд» Азәрбајчан шифаһи халг јарадычылығынын гәдим абидәси кими. Дастанда вәтәнпәрвәрлик мотивләри. Дәдә Горгуд ел агсаггалы кими, Салур Газан, Гарача чобан, Бурла хатун вә Уруз сурәтләри. Дастанда ана мәһәббәти. Дүшмән типләри (Шөклү Мәлик, Гара Мәлик вә башгалары).

КЛАССИК ӘДӘБИЈЈАТ

Н. Ҝәнчәви. «Хејир вә Шәр» («Једди ҝөзәл» поемасында) (3 саат)

Һекајәнин мәзмуну. Хејир вә Шәр сурәтләри. Әсәрдә хејирхаһлығын тәблиғи, нағыллығын, даркөзлүјүн, шәрин писләнмәси. Әсәрин идејасы, тәрбијәви әһәмијјәти.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Һекајә (мәнзум һекајә) һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси. Мәснәви һаггында илк мә'лумат. Тәһкијә.

Синифдәнхарич оху.

Н. Ҝәнчәви. Әнуширәван вә бајгушларын сөһбәти; «Једди ҝөзәл» поемасындан нағыллар.

М. Фүзули. «Сөз» гәзәли (2 саат)

Шаирин сөз сәнәтинә вә сәнәткара вердији гијмәт. Гәзәлин ифадәли охусу вә тәһлили.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Әруз вәзни һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси. Гәзәл һаггында мә'лумат.

Синифдәнхарич оху.

М. Фүзули. Шикајәтнамә.

М. П. Вагиф. «Пәри» (1 саат)

Әсәрдә инсан ҝөзәллијинин тәрәннүмү. Әсәрин дили, форма хүсусијјәтләри.

Синифдәнхарич оху.

М. П. Вагиф. Ше'рләри (мүәллимин төвсијәси илә)

М. Ф. Ахундов. «А. С. Пушкинин өлүмү мүнасибәтилә Шәрг поемасы» (ихтисарла) (3 саат)

Поеманын мәзмуну вә идејасы. Әсәрдә Пушкинә сонсуз мәһәббәт, онун фаҹиәли өлүмүнә дәрин тәәссүф вә кәдәр һиссинин ифадәси. Поемада мүәллифин Пушкинә вердији јүксәк гијмәт.

Синифдәнхарич оху.

Ә. Һагвердијев. «Хәјалат».

Ҹ. Мәммәдгулузадә. «Гурбанәли бәј» (3 саат)

«Гурбанәли бәј» әсәриндә ингилабдан әввәлки мүлкәдар-бәј һәјатынын реал тәсвири. Һекајәдә Гурбанәли бәј тимсалында јалтаглығын тәнгиди.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Реализм һаггында илк мә'лумат.

Синифдәнхарич оху.

Ҹ. Мәммәдгулузадә. Бәлкә дә гајтардылар; Н. В. Гогол. Колјаска.

М. Ә. Сабир. Нә ишим вар!» (3 саат)

«Нә ишим вар?!» ше'риндә вәтәнин, халгын гејдинә галмајан, өз шәхси мәнфәәтини дүшүнәнләрин ифшасы. Вәзнин тәләбинә ҝөрә ше'рин ифадәли охусу.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Ингилаби сатира һаггында анлајыш. Әруз вәзниндә бөлкү принсипи.

Синифдәнхарич оху.

Н. Хәзри. Дағлар дағымдыр мәним; М. Ә. Сабир. Сатиралары (мүәллимин төвсијәси илә).

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Кечмишдә Азәрбајчан... Н. Ҝәнчәви. Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы вә Вәтәндаш мүһарибәси һаггында һекајәләр. Рәссамлыг. Низаминин, Фүзулинин, Сабирин әсәрләринә чәкилмиш рәсмләр әсасында әдәбијјатла рәссамлығын әлагәси һаггында мә'лумат. Азәрбајчан дили. Вурғу, аһәнк ганунү, ачыг вә гапалы һечалар.

ХАРИЧИ ӘДӘБИЈЈАТ

О. Һенри. «Һәдијјә» (1 саат)

Һекајәнин мәзмуну вә идејасы.

Әсәрләрин өјрәнилмәсинә ҹәми — 54 саат

Шакирдләрин мүстәгил охусуна рәһбәрлик — 4 саат

Нитг инкишафы — 10 саат

ӘЗБӘР ӨЈРӘНМӘК ҮЧҮН

С. Вурғун. 26-лар (бир парча)

В. В. Мајаковски. Совет паспорту

А. А. Фадејев. «Ҝәнҹ гвардија» романындан ҝәнҹ гвардијачыларын анды һиссәси (36-чы фәсил)

С. Рүстәм. Гафурун гәлби (бир парча)

Н. Хәзри. Күнәшин бачысы (бир парча)

Б. Ваһабзадә. Азәрбајчан оглујам.

Н. Ҝәнҹәви. Хејир вә Шәр (бир парча)

М. Фүзули. Сөз

М. П. Вагиф. Пәри

М. Ф. Ахундов. Шәрг поемасы (бир парча)

М. Ә. Сабир. Нә ишим вар?!

VIII СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНИН БАҸАРЫГЛАРЫНА ВЕРИЛӘН ӘСАС ТӘЛӘБЛӘР

Шакирдләр баҹармалыдырлар:

— бәдии әсәрин епизодларыны нагл етмәји;

— гәһрәманлары мүгајисә етмәји, әсәрин персонажларынын груплашдырылмасыны мүәјјәнләшдирмәји;

— әсәрин мөвзусу вә идејасыны мүәјјәнләшдирмәји (мүәллимин рәһбәрлији илә);

— тәсвир олунан һадисәјә мүәллифин мүнасибәтини ајдынлашдырмағы;

— өјрәнилән әсәрә өз мүнасибәтини билдирмәји вә әсасландырмағы;

— өјрәнилән әсәрин сүжетинин идеја-бәдии ролуну, дилинин тәсвир вә ифадә васитәләрини мүәјјәнләшдирмәји;

— бәдии әсәри ифадәли охумағы;

— бәдии әсәрин мәзмунуну данышмаг үчүн план тәртиб етмәји;

— епик әсәри вә ја ондан парчалары шифаһи вә јазылы (ифадә), әтрафлы, јығчам вә ја сечмә јолу илә нагл етмәји;

— проблемли суала һәртәрәфли ҹаваб вермәји вә өјрәнилән мөвзуја аид иншa јазмағы;

— мүстәгил охунмуш әдәби әсәрә шифаһи рә'ј вермәји (өз фикрини әсасландырмагла).

IX СИНИФ (68 саат)

Ҝириш (1 саат)

Бәдии әдәбијјат һаггында анлајыш: Бәдии әдәбијјатын сөз сәнәти олмасы, һәјаты бәдии сурәтдә әкс етдирмәси вә әһәмијјәти. Әдәбијјатшүнаслыг елми вә онун әкс етдирдији саһәләр: әдәбијјат тарихи, әдәбијјат нәзәријјәси вә әдәби тәнгид.

В. И. Ленин әдәби ирс һаггында (В. И. Ленин «Л. Н. Толстој» мәгаләси)

Әдәбијјатын синфи характери. Ҹәмијјәтин инкишафында әдәбијјатын ролу.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Әдәбијјатын образлылығы һаггында анлајышын дәринләшдирилмәси.

XIII ӘСРӘ ГӘДӘРКИ АЗӘРБАЈҸАН ӘДӘБИЈЈАТЫ ҺАГГЫНДА ҮМУМИ МӘ'ЛУМАТ (2 саат)

Азәрбајҹан халгынын гәдим мәдәнијјәти. XI-XII әсрләрдә Азәрбајҹан әдәбијјаты. Мәһсәти ханым, Хагани Ширвани.

Scanned with ... SCANNER

Н. Кәнчәви. «Хосров вә Ширин» (12 саат)

Низаминин дөврү, һәјаты вә јарадычылығы. Шаирин лирикасы. Низами лирикасында ичтимаи мотивләр. Мәһәббәтин тәрәннүмү. «Хәмсә» һаггында үмуми мә'лумат. Низами бөјүк сөз устасы кими, онун сөзә, сәнәтә вердији гијмәт. «Хосров вә Ширин» әсәринин мөвзусу. Шаирин бу мөвзуја мүрачиәт етмәсинин сәбәби. Әсәрин гыса мәзмуну. Поемадан парчалар: «Китабын тәртиби вә ешг һаггында бир нечә сөз», «Хосров вә Ширин» дастанынын башланмасы», «Хосровун шикар заманы бир кәндлинин евинә кетмәси», «Шапурун Ширинин тә'рифи вә Хосровун она ашиг олмасы» (ихтисарла), «Мәһин Бануну Ширинә өјүд вермәси», «Фәрһад вә Ширин» дастаны, «Хосровун Фәрһадла дејишмәси», «Ширинин Бисутун дағына — Фәрһадын көрүшүнә кетмәси», «Ширинин Хосрова билик кәсб етмәк үчүн өјүд вермәси» (ихтисарла)», «Хосровун өлдүрүлмәси», «Хосровун мәгбәрәсиндә Ширинин өзүнү өлдүрмәси».

Ширин, Хосров вә Фәрһад сурәтләринин тәһлили. Ширин Шәрг әдәбијјатында илк мүсбәт гадын образы кими. Онун әмәјә вә әмәк адамларына вердији јүксәк гијмәт. Фәрһад әмәк вә сәнәт адамы кими. Фәрһадын шәхсиндә јарадычылыг әмәк адамларына дәрин рәғбәти. Поеманын идејасы. Әсәрин композисијасы, сүжет хәтти.

Низами јарадычылығынын әсас хүсусијјәтләри: онун һуманизми вә вәтәнпәрвәрлији. Низами јарадычылығында мүтәрәгги идејалар. Низами вә Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјаты.

Шаирин јарадычылығынын бәдии хүсусијјәтләри: инсан портретләри, сурәтләрин характеринин вә психоложи һалларыны јаратмагда мәһарәти.

Азәрбајчан әдәбијјатында, еләчә дә дүнја әдәбијјатында Низаминин мөвгеји. Низаминин зәнкин ирсинин мүасир дөврдә әһәмијјәти.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Бәдии әсәрдә нөв вә жанр анлајышы. Епик нөв. Классик ше'рин новләри: рүбаи, мәснәви, фәхријјә, мәдһијјә һаггында мә'лумат.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Н. Кәнчәви. Једди көзәл. Искәндәрнамә; Һ. Араслы. Шаирин һәјаты; Н. Һәсәнзадә. Атабәјләр.

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Азәрбајчан халгынын јаранмасы просесинин баша чатмасы. Мәдәнијјәтин инкишафы. Азәрбајчан дили. Азәрбајчанын мәдәни әлагәләри. Әдәбијјат. Хагани, Низами Кәнчәви. Инчәсәнәт вә ме'марлыг. Мусиги. Ү. Һачыбәјовун «Сәнсиз», «Севкили чанан» романслары.

XIII-XVI ӘСРЛӘРДӘ АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ ҺАГГЫНДА ГЫСА МӘ'ЛУМАТ (2 саат)

Дөврүн сијаси вә мәдәни вәзијјәти. Бу дөврдә Низами әдәби ән'әнәләрини давам етдирән шаирләр (Әссар Тәбризи, Ариф Әрдәбили вә башгалары). Ашыг ше'ри тә'сири алтында јазан халг шаири Гурбани, Һәсәноғлу вә Хәтаи. Онларын Азәрбајчан әдәбијјатынын, әдәби дилинин инкишафында ролу. Сәфәви дөвләтинин тәшәккүлү. Азәрбајчан дөвләтинин јаранмасында, Азәрбајчан әдәби дилинин инкишафында Хәтаинин ролу.

И. Нәсими. «Мәндә сығар ики чаһан...», «Ағрымаз», «Дилбәра, мән сәндән ајру...» (6 саат)

Нәсиминин дөврү, һәјаты вә јарадычылығы. Лирикасы. Нәсими јарадычылығында мүтәрәгги ичтимаи мотивләр.

«Мәндә сығар ики чаһан...» Ше'рдә ифадә олунан сосиал-сијаси фикир. Шаирин мәғрурлуғу. Инсана вердији јүксәк гијмәт. Ше'рдә бәдии ифадә васитәләри.

«Ағрымаз». Гәзәлин шаирин һәјаты илә бағлылығы. Ше'рдә лирик гәһрәманлара мәхсус мәрдлик, мүбаризлик, идеја мәтинлији. Ше'рин дили вә вәзни.

«Дилбәра, мән сәндән ајру...» ше'ри шаирин ашиганә әсәрләриндән бири кими. Ше'рин бәдии хүсусијјәтләри.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Шаирин 5-6 ше'ринин охусу (шакирдләрин арзусу илә). Габил. Нәсими.

М. Фүзули. «Мәни чандан усандырды...» гәзәли, «Падшаһи-мүлк...» гит'әси, «Лејли вә Мәчнун» поемасы (12 саат)

М. Фүзулинин һәјат вә јарадычылығы, лирикасы. Фүзули лирикасынын әсас хүсусијјәтләри. Мәһәббәт лирикасы.

«Мәни чандан усандырды...» гәзәли. Гәзәлдә саф вә јүксәк инсани мәһәббәтин тәрәннүмү. Шаирин гәзәлләриндәки лирик гәһрәман.

Фүзули лирикасында ичтимаи мотивләр. «Падшаһи-мүлк» гит'әси. Шаирин әдаләтсиз мүһарибәләрә, феодал дүнјасына гаршы е'тиразы. Онун ше'р вә сәнәт адамларына вердији јүксәк гијмәт. Фүзулинин нәсри. «Шикајәтнамә».

«Лејли вә Мәчнун» поемасындан: «Сагинамә» («Арајиши сөһбәт ејлә, саги»), «Мәчнунун анадан олмасы вә ушаглығы», «Мәчнунун Лејлини мәктәбдә көрмәси», «Анасынын Лејлијә нәсиһәти», «Лејлинин анасына чавабы», «Мәчнунун Лејлијә сәһрада раст кәлмәси» (ихтисарла), «Лејлинин Ибн-Сәлама никаһ едилмәсинин Мәчнуна хәбәр верилмәси», «Лејлинин Мәчнуна чаваб мәктубу»ндан бир парча, «Лејлинин өлүмү», «Лејлинин вәфатындан Мәчнунун хәбәрдар олмасы вә севкилиси јолунда өлмәси».

Поемада Низами ән'әнәләринин давам етдирилмәси. Әсәрин мөвзусу, мәзмуну вә идејасы. Поеманын «Сагинамә» һиссәсиндә ирәли сүрүлән әсас фикир, дөврдән шикајәтин ичтимаи сәбәбләри. Әсас сурәтләр. Лејлинин симасында XVI әср Азәрбајчан гадынларынын ағыр, һүгугсуз, көлә вәзијјәтинин тәсвири. Фүзулинин гадын әсарәтинә гаршы е'тиразы.

Мәчнун сурәти. Онун азад севијә, гаршылыглы вә тәмиз мәһәббәтә, азадлыға имкан вермәјән мүһитлә мүбаризәдә тәк галмасы вә күчсүзлүјү.

Фүзулинин өз гәһрәманларына мүнасибәти. Поеманын бәдии вә сәнәткарлыг хүсусијјәтләри: гурулушу, сүжет хәтти. Әсәрдә ишләдилән бәдии тәсвир вә ифадә васитәләри.

Азәрбајчан әдәбијјаты вә әдәби дил тарихиндә Фүзулинин ролу. Фүзули јарадычылығынын тә'сир даирәси.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Әруз вәзни һаггында верилмиш мә'луматын кенишләндирилмәси вә дәринләшдирилмәси; Әруз вәзнинин бәһрләри (Фүзулинин ән чох ишләтдији бәһрләр; һәзәч, рәмәл бәһрләри һаггында мә'лумат).

Классик ше'рин нөвләри һаггында верилмиш мә'луматын кенишләндирилмәси вә дәринләшдирилмәси (гәзәл, гит'ә һаггында мә'лумат, гәзәлин мөвзусу вә һәчми, мәтлә, мәгтә, дахили гафијә, лирик гәһрәман).

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

М. Фүзулинин лирикасы (8-10 гәзәл вә гит'ә. Шакирдләрин арзусу илә). Б. Ваһабзадә. «Шәби-һичран».

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Азәрбајчан XIV-XVI әсрләрдә. Сәфәвиләр дөвләтинин јаранмасы... Дөвләт гурулушу... Кәндлиләрин вә сәнәткарларын вәзијјәти. Әдәбијјат. Имадәддин Нәсими. Мәһәммәд Фүзули. Мусиги. Ү. Һачыбәјовун «Лејли вә Мәчнун» операсы, Ч. Чаһанкировун «Фүзули» кантатасы. Азәрбајчан дили. Чүмләнин интонасијаја көрә нөвләри.

XVII-XVIII ӘСРЛӘРДӘ АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ (2 саат)

Дөврүн сосиал-сијаси вәзијјәти һаггында мә'лумат. Бу дөврдә әдәбијјат вә мәдәнијјәт. Фүзули әдәби мәктәбинин давамчылары — Мәсиһи, Саиб Тәбризи һаггында гыса мә'лумат.

Шифаһи халг әдәбијјатынын чанланмасы. «Короғлу», «Әсли вә Кәрәм» вә башга дастанларын јаранмасы.

Халг ше'риндә вә јазылы әдәбијјатда ичтимаи вә реалист мотивләрин күчләнмәси. Туфарганлы Аббас, Сары Ашыг, Хәстә Гасым, М. В. Видади.

«Короғлу» дастаны. («Һәмзәнин Гыраты апармасы» голу) (3 саат).

«Короғлу» дастаны XVI әсрин сону XVII әсрин әввәлләриндә харичи ишғалчылара вә јерли феодаллара гаршы халг үсјанларынын бәдии ин'икасы кими.

Короғлу вә онун гәһрәманлығы. Күтләләрә архаланмасы. Дастанда халг күтләләринин ролу. Әсас сурәтләр: Короғлу, Никар, Ејваз, Дәмирчиоғлу вә б. Дастанын бәдии хүсусијјәтләри.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Дастан һаггында верилмиш билијин дәринләшдирилмәси, дастанларда композисија вә сүжет.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

«Короғлу» дастаны (бүтөвлүкдә)

М. П. Вагиф. «Бајыф ки, јохдур», «Көрмәдим» мүхәммәси, «Видадинин Вагифлә дејишмәси» (5 саат).

М. П. Вагифин һәјат вә јарадычылығы, сосиал вә сијаси фәалијјәти. Онун Русија вә Күрчүстанла достлуг әлагәләри јаратмаг тәшәббүсләри. Азәрбајчан халгынын јаделли ишғалчылара гаршы апардығы мүбаризәдә Вагифин ролу. М. П. Вагиф реал шаир кими. Вагиф лирикасынын әсас хүсусијјәтләри: дилинин садәлији, тәбиилији, шифаһи халг әдәбијјатына јахынлығы.

«Бајыф ки, јохдур». Ше'рдә Азәрбајчанын тәбии көзәлликләринин, инсан көзәллијинин реал тәсвири. Азәрбајчан кәндинин керидә галмасындан доған тәәссүф һиссләри. Ше'рин вәзни, бәдии ифадә васитәләри.

Вагифин сон дөвр јарадычылығында ичтимаи мотивләрин гүввәтләнмәси. «Көрмәдим» мүхәммәси. Әсәрдә феодал үсули-идарәсинин кәскин тәнгиди. Әсәрин дили.

«Видадинин Вагифлә дејишмәси». Ше'рдә Вагифин оптимизми вә һәјата чағырышын ифадәси.

М. П. Вагифин Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә мөвгеји.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Һечә вәзни, гошма һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси. Мүхәммәс вә онун хүсусијјәтләри һаггында мә'лумат. Әдәбијјатда реализм.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

М. П. Вагиф. Ше'рләри: Ј. В. Чәмәнзәминли. Ган ичиндә.

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. XVII әсрин әввәлләриндә Иран-Түркијә мүһарибәси вә Азәрбајчан. Иран феодалларынын зүлмү. Азәрбајчан халг күтләләринин түрк вә Иран әсарәтинә вә јаделли феодаллара гаршы мүбаризәси. Короғлу. Аға Мәһәммәд Шаһ Гачарын Азәрбајчана јүрүшү. Шушанын мүдафиәси. XVIII әсрин ахырларында Азәрбајчан. Мусиги. Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» операсы, Р. Мустафајевин «Вагиф» операсы.

А. С. Пушкин. «Јевкени Онекин» (4 саат)

А. С. Пушкинин һәјат вә јарадычылығы [illegible] мә'лумат. Рус әдәбијјаты тарихиндә А. С. Пушкинин мөвгеји. Шаирин лирикасында азадлыг, вәтәнә мәһәббәт мотивләри.

«Јевкени Онекин» романы. Әсәрин мәзмуну вә идејасы. «Јевкени Онекин рус һәјатынын енсиклопедијасыдыр». (В. Г. Белински). Әсәрдә задәкан чәмијјәтинин тәнгиди. Онекин вә Татјана сурәтләри. Онекинин фачиәси вә онун сәбәбләри. Татјананын характериндәки садәлик. Онун мә'нәви аләминин зәнкинлији вә кәзәллији.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Мәнзум роман һаггында мә'лумат.

Синифдәнхарич оху.

А. С. Пушкин. Чаадајевә, Сибирә мәктуб, Капитан гызы.

ДҮНЈА ӘДӘБИЈЈАТЫ

Ә. Фирдовси. «Шаһнамә»дән «Рүстәм вә Сөһраб» дастаны. (3 саат).

Ә. Фирдовсинин дөврү, һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. «Шаһнамә» әсәриндә Иранын гәдим дөвр тарихинин бәдии тәсвири».

«Рүстәм вә Сөһраб» дастанындан парчалар. («Рүстәм вә Кејкавус», «Рүстәм вә Сөһрабын үчүнчү мүһарибәси вә Сөһрабын өлүмү»).

«Рүстәм вә Сөһраб» дастаны әсәрин ән гүввәтли голларындан бири кими. Дастанда Иран вә Туран мүһарибәләринин тәсвири. Рүстәм вә Сөһраб сурәтләринин тәһлили.

«Шаһнамә» әсәринин Фирдовсидән сонра кәлән Јахын Шәрг шаирләринә тә'сири.

СОВЕТ ӘДӘБИЈЈАТЫ ҮЗРӘ СӨҺБӘТЛӘР (6 саат) Гејд: Кәстәрилән мөвзуларда јени чап олунмуш әсәрләри әһатә етмәклә).

I. АЗӘРБАЈЧАН ШАИР ВӘ ЈАЗЫЧЫЛАРЫНЫН СОН ИЛЛӘРДӘКИ ӘСӘРЛӘРИНДӘ ЛЕНИН МӨВЗУСУ (2 саат)

Н. Хәзри. Ленин; М. Ибраһимов. Ленин булагы; Ә. Вәлијев. Ленинин көмәји; Б. Ваһабзадә. Ленинлә сөһбәт.

II. АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫНДА ӘМӘК АДАМЛАРЫНЫН ТӘРӘННҮМҮ (2 саат)

И. Әфәндијев. Дағлар архасында үч дост; Н.Хәзри. Ики Хәзәр; Һ. Ариф. Сибир төһфәләри.

III. ССРИ ХАЛГЛАРЫ ӘДӘБИЈЈАТЫНДАН НҮМУНӘЛӘР (2 саат)

Н. Тихонов. Ше'рләри; К. Симонов. Ше'рләри; М. Турсунзадә. Ше'рләри; Ч. Ајтматов. Чәмилә, Әлвида Күлсары; Н. Думбадзе. Мән, нәнәм, Илико вә Илларион.

Програм материалларынын өјрәнилмәсинә чәми — 58 саат
Нитг инкишафы — 8 саат
Әдәбијјат нәзәријјәсиндән верилән билијин
тәкрары вә системә салынмасы — 2 саат

ӘЗБӘР ӨЈРӘНМӘК ҮЧҮН

Н.Кәнчәви. Гәзәлләри: «Сәнсиз...», өјрәдилән әсәрләриндән парчалар (мүәллимин төвсијәси илә).

И. Нәсими. Ағрымаз, Мәндә сығар ики чаһан... (бир парча). Дилбәра, мән сәндән ајру...

М. Фүзули. Өјрәнилән гәзәлләр вә гит'ә, «Лејли вә Мәчнун» поемасындан парчалар (мүәллимин төвсијәси илә).

М. П. Вагиф. Һајыф ки, јохдур. Кәрмәдим (бир парча). Видади илә Вагифин дејишмәси (бир парча).

IX СИНИФДӘ ӘДӘБИЈЈАТ ҮЗРӘ ШИФАҺИ ВӘ ЈАЗЫЛЫ ИШ НӨВЛӘРИ

Бәдии әсәрләрин, јахуд онлардан верилмиш парчаларын (мүәллимин кәстәриши илә) ифадәли охусу.

Әдәби гәһрәманларын (фәрди, груп һалында вә мүгајисәли) сәчијјәсинә даир мүрәккәб план тәртиби.

Мә'рузә, мә'лумат вә еләчә дә әдәби тәнгиди мәгалә үчүн мүрәккәб план тәртиб етмәк.

Бәдии әсәрләрин әсас епизодларыны сечмәк вә јығчам ифадә (шифаһи) етмәк, мүәјјән мәсәләләри үмумиләшдирмәк, нәтичәләр чыхармаг.

Бүтөв әсәр, јахуд ајры-ајры епизодлар әсасында үмумиләшдирилмиш нәтичәләр чыхармагла мүһакимә характерли иншa (шифаһи вә јазылы) һазырламаг, өјрәнилмиш әсәрләрин гәһрәманларынын (фәрди, груп һалында, мүгајисәли) сәчијјәсини (үмумиләшдирилмиш нәтичәләрлә) вермәк.

Әдәби гәһрәманын, тәбиәтин, гәһрәманлары әһатә едән мүһитин (өјрәнилмиш әсәрләр әсасында) харичи көрүнүшүнә аид иншa (тәсвири) јазмаг.

Әдәби мөвзуда мүәјјән бир мәнбәјә әсасән мә'рузә вә реферат һазырламаг. Охунмуш китаба, бахылмыш сәһнә әсәринә рә'ј јазмаг.

IX СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНИН ӘДӘБИЈЈАТДАН БИЛИК ВӘ БАЧАРЫГЛАРЫНА ВЕРИЛӘН ТӘЛӘБЛӘР

Шакирдләр билмәлидирләр:

— В. И. Ленинин әдәбијјат һаггында мәгаләләрини, партија вә дөвләт сәнәдләриндә әдәбијјат мәсәләләрини;

— шифаһи халг јарадычылығынын хүсусијјәтләрини, халг јарадычылығынын кениш јајылмыш нөвләрини вә онларын хүсусијјәтләрини;

— әдәбијјат тарихиндә дөврләшмәни, һәмин дөврләри сәчијјәләндирмәји;

— програма дахил олан сәнәткарларын (шаир, јазычы. Мәсәлән, Н. Кәнчәвинин, И. Нәсиминин, М. Фүзулинин, М. П. Вагифин) һәјатынын, јарадычылығынын әсас хүсусијјәтләрини;

— бәдии әсәрдә әкс олунан дөврүн сәчијјәви хүсусијјәтләрини;

— өјрәнилән әсәрин (епик, лирик, драматик) мөвзусуну;

— өјрәнилән әсәрин әсас епизодларыны вә лирик һиссијјәләрин мәзмунуну, онларын идеја бәдии әһәмијјәтини;

— өјрәнилән әсәрин гәһрәманларыны вә әсәрдә онларын јеринин вә ролунун нәдән ибарәт олдуғуну;

— өјрәнилән әсәрдә образларын характерини, онларын конкрет, тарихи-сосиал маһијјәтини;

— бәдии әсәрин сүжетини, композисија хүсусијјәтләрини, образларын тәсвир олунан һадисәләрлә бағлылығыны;

— өјрәнилән әсәрләрин жанр хүсусијјәтләрини;

— өјрәнилән әсәрләрин үслуб хүсусијјәтләрини; бу вә ја башга әсәрдәки сәчијјәви бәдии тәсвир вә ифадә васитәләрини вә әсәрин идејасы илә онларын әлагәси;

— Азәрбајчан классик әдәбијјатында кениш јајылан ше'р шәкилләри вә онларын хүсусијјәтләрини;

— бу вә ја башга сәнәткарын даһа чох мүрачиәт етдији әдәби нөв, жанр вә онун сәбәбләрини;

— програм материаллары илә әлагәдар изаһ олунан әдәбијјатшүнаслыг анлајышларыны;

— програмда әзбәрләнмәси төвсијә олунан мәтнләри.

Шакирдләр бачармалыдырлар:

— бәдии әсәри вә ондан сечилмиш парчалары, еләчә заманда әзбәрләнмиш һиссәләри ифадәли охумағы;

— өјрәнилмиш әсәрләри (јахуд онлардан ајры-ајры епизодлары) тәһлил етмәк, гаршылашдырма әсасында онларын идеја бәдии әһәмијјәти вә јазычы тәрәфиндән галдырылан проблем һаггында нәтичә чыхармағы;

— әсәрдә әдәби гәһрәманын һадисәләрлә бағлылығыны, онун характер чәһәтләрини мүәјјәнләшдирмәји;

— әсәрдә тәсвир олунан һәјат һадисәләринин, сосиал мүһитин әдәби гәһрәманынын характеринә, онун дүнјакөрүшүнә кәстәрдији тә'сири изаһ етмәји;

— әсәрин тәһлили просесиндә сәчијјәви материал әсасында гәһрәманын типиклији һаггында инандырычы фикир сөјләмәји;

— әсәрин композисијасыны, сүжет хәттини, онун инкишаф мәрһәләләрини, дилин бәдии тәсвир вә ифадә васитәләрини, әсәрин идејасы илә онлары әлагәләндирмәји;

— тәсвир васитәләринин әмәлә кәлмә принсипләрини изаһ етмәји, мәчазларла ифадә олунан фикри ачмағы;

— Азәрбајчан әдәбијјатынын Низами Кәнчәви, Мәһәммәд Фүзули кими сәнәткарларынын јарадычылыг тә'сирини әдәби фактларла әсасландырмағы;

— Азәрбајчан әдәбијјатынын классик сәнәткарларынын јарадычылығындакы реализм вә романтизм елементләрини фактларла изаһ етмәји.

— өјрәнилмиш әсәрләрин мәзмунуну ифадә етмәји вә иншa јазмаг мәгсәдилә мүрәккәб план тутмағы;

— бәдии әсәрин мәзмунуну (бүтөвлүкдә, јахуд ајры-ајры епизодларыны) шифаһи вә јазылы шәкилдә ифадә етмәји;

— өјрәнилән әсәр әсасында мүһакимә характерли (мүәјјән проблем гојуб һәлл етмәклә) иншa јазмағы;

— әдәби гәһрәманын харичи көрүнүшүнә, һәрәкәтләринә аид тәсвири иншa јазмағы;

— әдәби мөвзуда мүәјјән мәнбәләрә әсасән мә'рузә һазырламағы; реферат јазмағы;

— охунмуш китаб һаггында рә'ј јазмағы;

— әдәби-тәнгиди мәгаләләри конспектләшдирмәји.

Scanned with MOBILE SCANNER

X СИНИФ (102 саат)

XIX ӘСРИН БИРИНЧИ ЈАРЫСЫНДА АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ. ДӨВРҮН МӘДӘНИ ВӘ ӘДӘБИ ХҮЛАСӘСИ (4 саат)

Азәрбајчанын Русија илә бирләшмәсинин Азәрбајчан-рус әдәби әлагәләринин инкишафында ролу. Азәрбајчан әдәбијјатынын реалист истигамәтдә инкишафы. Бу дөврдә габагчыл идејаларын даһа да күчләнмәси. Ашыг ше'ри вә јазылы әдәбијјат. Азәрбајчан ше'риндә тәнгид вә сатиранын инкишафы.

Азәрбајчан ше'риндә маарифчилик вә онун әсас хүсусијјәтләри. А. Бакыханов, И. Гутгашынлы, М. Ш. Вазеһ, Нәбати Азәрбајчан маарифчи реалист әдәбијјатынын әсас нүмајәндәләри кими.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

А. Бакыхановун бәдии әсәрләри, И. Гутгашынлы «Рәшид бәј вә Сәадәт ханым», М. Ш. Вазеһ. Ше'рләри, Нәбати. Ше'рләри.

Г. Закир. «Дурналар», «Кечди нөвбәти-зимистан», «Хәбәр алсан бу виланын әһвалын» (6 саат).

Г. Закирин һәјат вә јарадычылығы һаггында гыса мә'лумат. Классик вә шифаһи халг ше'ри үслубунда јаздығы лирик ше'рләр. Гәзәл, мүхәммәс, гошма вә гәрајлылар. Гошмалардакы никбинлик. Мәнзум һекајә вә тәмсилләри. Бунларын ичтимаи вә тәрбијәви әһәмијјәти.

«Дурналар» вә «Кечди нөвбәти-зимистан» әсәрләринин тәһлили. Бу ше'рләрдә мүәллифин чанлы данышыг дилиндән, аталар сөзләриндән, еләчә дә тәзад, мүбалигә, чинас, тәкрир вә саир кими бәдии тәсвир васитәләриндән истифадә етмәк бачарығы.

«Хәбәр алсан бу виланын әһвалын» сатирасынын тәһлили. Әсәрдә рүшвәтхор вә әдаләтсиз чар һакимләринин, зүлмкар бәјләрин, икиүзлү руһанләрин ифшасы.

Г. Закирин сатираларынын әсас хүсусијјәтләри. Г. Закирин Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә тутдуғу мөвге.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Бәдии тәсвир вә ифадә васитәләринә даир верилмиш билијин дәринләшдирилмәси.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Г. Закирин ше'рләри (мүәллимин көстәриши илә).

XIX ӘСРИН ИКИНЧИ ЈАРЫСЫНДА АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ. ДӨВРҮН МӘДӘНИ ВӘ ӘДӘБИ ХҮЛАСӘСИ (3 саат)

50-60-чы илләрдә игтисади инкишафла әлагәдар олараг Азәрбајчан мәдәнијјәтинин бүтүн саһәләриндә бөјүк чанланма јаранмасы. Азәрбајчан-рус әдәби әлагәләринин кетдикчә артмасы, рус классикләринин әсәрләриндән тәрчүмәләрин чохалмасы, милли театр вә мәтбуатын јаранмасы. «Әкинчи», «Зија» вә «Кәшкүл» мәчмуәләри. Әдәбијјатда тәнгиди реализмин күчләнмәси. Комедија, драм, фачиә вә с. әдәби нөвләрин јаранмасы. М. Ф. Ахундов вә Һ. Зәрдаби тәрәфиндән Азәрбајчан маарифчилик идејаларынын даһа да инкишаф етдирилмәси.

XIX әсрин икинчи јарысында Азәрбајчан поезијасы. Бу поезијанын классик вә ашыг ше'ри үзрә инкишафы. Әдәби мәчлисләрин тәшкили. С. Ә. Ширвани, Натәван, Нәвваб вә башгалары әдәби мәчлисләр дөврүнүн танынмыш шаирләри кими.

М. Ф. Ахундов, С. Ә. Ширвани, Н. Вәзиров XIX әсрин икинчи јарысында инкишаф едән реалист-демократик әдәби һәрәкатын әсас нүмајәндәләри кими.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Х. Натәванын ше'рләри.

М. Ф. Ахундов. «Сәркүзәшти-мәрди-хәсис вә ја Һачы Гара», «Алданмыш кәвакиб», (11 саат).

М. Ф. Ахундовун һәјат вә јарадычылығы. М. Ф. Ахундов Азәрбајчан драматургијасынын вә реалист нәсринин баниси, материалист философ, әдәбијјатшүнас вә тәнгидчи кими. М. Ф. Ахундовун јени әлифба уғрунда мүбаризәси.

«Сәркүзәшти мәрди-хәсис вә ја «Һачы Гара» комедијасы. Һачы Гара үмумиләшдирилмиш хәсис тачир образы кими. Һејдәр бәј сурәти. Сона ханым вә Түкәз ағыллы Азәрбајчан гадынларынын үмумиләшдирилмиш сурәтләри кими. Мкртыч вә Аракел сурәтләриндә зәһмәтин јүксәк гијмәтләндирилмәси вә халглар достлуғунун ифадәси. Комедијада һаким вә мә'мурларын тәнгиди.

Комедијанын композисијасы, сүжети, конфликти. «Һачы Гара»нын Азәрбајчан драматургијасы тарихиндәки мөвгеји вә әһәмијјәти. Комедијада сөз сәнәткарлығы: типләрин дилиндәки тәбиилик, диалогларын јығчамлығы вә халг данышыг дили илә сых бағлылығы.

«Алданмыш кәвакиб». Әсәрин мөвзусу. Шаһ Аббас вә Јусиф Сәррач сурәтләринин мүгајисәли тәһлили. Сарај мүһитинин реал тәсвири. Повестдә Шәрг деспотизминин тәнгиди вә ифшасы. Әсәрин композисијасы вә дили. Мүәллифин әсәрдә ирәли сүрдүјү идеја.

Әдәби тәнгид. Ф. Кочәрли «Мирзә Фәтәли Ахундов» (мәгаләси)

Әдәбијјат нәзәријјәси. Реализм һаггында верилмиш билијин дәринләшдирилмәси, тәнгиди реализм. Комедија һаггында билијин дәринләшдирилмәси (персонажларын дили, драматик конфликт).

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

М. Ф. Ахундовун комедијалары.

Ашыг Әләскәр. «Дүнјдү», «Дағлар», «Чыхмады» (4 саат)

Ашыг Әләскәр ашыг сәнәтинин ән бөјүк нүмајәндәси кими. Ашыг Әләскәрин һәјат вә јарадычылығы. Ше'рләриндә поетик форма зәнкинлији. Шаирин јарадычылығында мәһәббәт лирикасы. «Дүнјдү» гошмасы. Тәбиәт көзәлликләринин тәрәннүмү. «Дағлар» ше'ри. Ашыг Әләскәрин ичтимаи мәзмунлу ше'рләри. «Чыхмады».

Әдәбијјат нәзәријјәси. Ашыг сәнәти вә ашыг ше'ринин әсас хүсусијјәтләри һаггында мә'лумат. Гәрајлы, тәҹнис, додагдәјмәз.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Ашыг Әләскәрин ше'рләри. I-II чилд.

С. Ә. Ширвани. «Көнүл, та вар әлиндә...», «Аллаһа рүшвәт», «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» (7 саат).

С. Ә. Ширванинин һәјат вә јарадычылығы. Сејид Әзим лирикасында Фүзули ән'әнәләринин давам етдирилмәси. Бу әсәрләрдә дүнјәви мотивләр. Һәјат еşги, көзәллијин вә мәһәббәтин тәрәннүмү. «Көнүл, та вар әлиндә...» гәзәли.

Дини еһкам әлејһинә јазылмыш әсәрләри. «Аллаһа рүшвәт» сатирасы. Әсәрин мәзмуну вә идејасы.

С. Ә. Ширванинин јарадычылығында маарифчилик идејалары. «Гафгаз мүсәлманларына хитаб». Әсәрдә елмин, маарифин тәблиғи, керилијин тәнгиди.

С. Ә. Ширвани јарадычылығынын тәрбијәви әһәмијјәти.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Әруз вәзни вә классик ше'р шәкилләри һаггында билијин дәринләшдирилмәси. Нәзирә.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

С. Ә. Ширванинин әсәрләри (мүәллимин төвсијәси илә).

Н. Вәзиров. «Мүсибәти-Фәхрәддин» (6 саат).

Н. Вәзировун һәјат вә јарадычылығы. Драматургијасы һаггында үмуми мә'лумат.

«Мүсибәти-Фәхрәддин» Азәрбајчан драматургијасы тарихиндә фачиә кими. Әсәрин сүжети вә әсас сурәтләри. Рүстәм бәј ган интигамына сусајан бәјләрин типик нүмајәндәси кими. Фәхрәддин XIX әср Азәрбајчан әдәбијјатында зијалы мүлкәдарларын нүмајәндәси кими. Онун маарифчи дүнјакөрүшүндәки зиддијјәтләрин тарихи көкләри. Фәхрәддинин көһнә һәјатла мүбаризәдә көстәрдији ачизлик вә онун мағлубијјәтинин сәбәбләри.

Әсәрдә ағыллы вә бачарыглы гадын сурәтләри. Сәадәт. Күлбаһар. Һүрү нәнә.

«Мүсибәти-Фәхрәддин» фачиәси Н. Вәзиров јарадычылығынын зирвәси кими. Фачиәнин гурулушу. конфликтинин инкишаф хәтти. финалы вә дили.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Драматик әсәр һаггында верилмиш билијин дәринләшдирилмәси. Фачиә вә фачиәвилик.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Н. Вәзиров. Сечилмиш әсәрләри (мүәллимин төвсијәси илә).

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. XIX әсрин икинчи јарысында капиталист мүнасибәтләринин инкишафы. Азәрбајчан мәдәнијјәти. Маариф. Мәтбуат. Һ. Зәрдаби. Елм. Ичтимаи фикир. М. Ф. Ахундовун фәлсәфи әсәрләри. Әдәбијјат. Франсада 1848-чи ил ингилабы.

Н. В. Гогол. «Мүфәттиш» (4 саат).

Н. В. Гоголун һәјат вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. «Мүфәттиш» комедијасынын мөвзусу вә идејасы. Әсәрдәки әсас сурәтләр. Үмумиләшдирилмиш характерләрин јарадылмасында јазычынын усталығы вә маһарәти. Комедијада сосиал вә әхлаги ејибләрин ифшасы. Әсәрин композисијасы, сүжети, драматик конфликтин инкишафы вә финалы.

Азәрбајчан әдәбијјатынын инкишафына Гоголун тә'сири.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Н. В. Гогол. «Тарас Булба».

XX ӘСР АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ (1900-1917-ЧИ ИЛЛӘР). ДӨВРҮН МӘДӘНИ ВӘ ӘДӘБИ ХҮЛАСӘСИ (3 саат)

Сосиал-сијаси шәраит, мәдәни һәјат, әдәби мүбаризәләр вә дөврүн мүтәрәгги јазычылары һаггында мә'лумат.

1905-чи ил ингилабынын Азәрбајчан ичтимаи һәјатына вә әдәбијјатына тә'сири.

Азәрбајчан сосиал фикриндә маарифчи демократизмдән ингилаби демократизмә вә ингилаби демократизмдән сосиалист идејаларына доғру инкишаф.

Бәдии әдәбијјатда тәнгиди реализмин гүввәтләнмәси. Тәнгиди реализм дөврүнүн ән мүтәрәгги әдәби чәрәјаны кими. Ч. Мәммәдгулузадә, М. Ә. Сабир, Н. Нәриманов, Ә. Һагвердијев, XX әср реализминин ән көркәмли нүмајәндәләри кими. Әдәбијјатшүнаслығын инкишафында Фирудин бәј Көчәрлинин ролу.

Әдәбијјатда мүтәрәгги романтизм. Мүтәрәгги [illegible] ... чә һәтләри. Һ. Чавид, М. Һади XX әср Азәрбајчан романтизминин көркәмли нү мајәндәләри кими.

Дөври мәтбуат. Мәтбуатда әдәби-мәфкурәви мүбаризәләр. «Молла Нәсрәддин» журналы вә молланәсрәддинчиләр әдәби мәктәби. Дөврүн мүтәрәгги әдәбијјат вә инчәсәнәтиндә азадлыг вә демократија уғрунда мүбаризә идејаларынын ин'икасы.

Ч. Мәммәдгулузадә. «Данабаш кәндинин әһвалатлары», «Өлүләр» (10 саат).

Ч. Мәммәдгулузадәнин һәјаты вә јарадычылығы. Ч. Мәммәдгулузадә бөјүк сатирик, ингилабчы демократ-журналист, молланәсрәддинчиләр әдәби мәктәбинин башчысы кими. Әдибин Азәрбајчан драматургијасына, нәсринә, әдәби сијаси публисистикасына вә мәтбуата кәтирдији јенилик.

«Данабаш кәндинин әһвалатлары»нда феодал һәјат шәраитинә, сијаси режимә, зәһмәткешләрин һүгугларынын тапдаланмасына, гадын һүгугсузлуғуна вә мәдәни кериликә гаршы ичтимаи е'тираз. Мәммәдһәсән әми, Худајар бәј вә Зејнәб сурәтләри. Әсәрдә сатирик вә јумористик күлүш.

«Өлүләр» дүнја драматургијасынын ән јахшы нүмунәләриндән бири кими. Чәмијјәтдәки һәр чүр мә'нәви дургунлуға, мөвһумата, фанатизмә, гадын һүгугсузлуғуна гаршы нифрәтин комедијада парлаг бәдии ифадәси.

Искәндәр сурәтинин ифшаедичи гүввәси вә шәхси мә'нәви бөһранлары. Шејх Нәсруллаһ вә Һачы Һәсән сурәтләри. Назлы һүгугсуз Азәрбајчан гызларынын типик нүмајәндәси кими. Комедијанын бәдии хүсусијјәтләри. Фачиәви вәзијјәтләрлә комик вәзијјәтләрин паралел верилмәси.

Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи вә сосиал фикринин инкишафында Чәлил Мәммәдгулузадәнин ролу.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Сатира вә јумор һаггында верилмиш биликләрин дәринләшдирилмәси. Јазычы үслубу һаггында мә'лумат. Әдәбијјат вә инчәсәнәтдә комизм вә фачиәвилик.

Синифдәнхарич оху.

Ч. Мәммәдгулузадә. «Дәли јығынчағы», «Анамын китабы», һекајә вә фелјетонлары (мүәллимин тәвсијәси илә).

М. Ә. Сабир. «Бејнәлмилал», «Фәһлә», «Әкинчи», «Сәбр ејлә», «Нә јазым?» (12 саат)

М. Ә. Сабирин һәјат вә јарадычылығы. Шаирин јарадычылығы Азәрбајчан әдәбијјатында јени бир мәрһәлә кими.

«Бејнәлмилал» ше'ринин тәһлили. Азадлыг, демократија, халглар достлуғу, фикир, сөз, һүгуг азадлығы уғрунда мүбаризә идејалары.

«Фәһлә» вә «Әкинчи» ше'рләриндә ичтимаи әдаләтсизлик вә истисмарын тәнгиди: мүлкәдар-буржуа әхлагынын ифшасы.

«Сәбр ејлә» вә «Нә јазым?» сатираларынын тәһлили. Бу әсәрләрдә көһнә е'тигадларын — зүлмә дөзүмлүлүк, сијаси күтлүк вә эталәтин тәнгиди. Шаирин вәтәндашлыг борчу.

Сабир јарадычылығында ингилаба чағырыш мотивләри.

Сабир јарадычылығында халгилик. Сабир бөјүк сатирик вә новатор шаир кими. Јахын вә Орта Шәрг халгларынын ше'ринә Сабир јарадычылығынын тә'сири.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Ингилаби сатира һаггында мә'лумат. Сәнәтдә халгилик, ән'әнә вә новаторлуг һаггында анлајыш.

Синифдәнхарич оху.

М. Ә. Сабир. «Һопһопнамә» (мүәллимин тәвсијәси илә).

Н. Нәриманов. «Баһадыр вә Сона» (6 саат).

Н. Нәримановун һәјаты вә јарадычылығы. Сосиал-сијаси фәалијјәти һаггында мә'лумат. Азәрбајчан әдәбијјаты вә сосиал фикринин инкишафында Н. Нәримановун ролу.

«Баһадыр вә Сона» Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә илк реалист роман кими. Әсәрдә халглар достлуғу идејасы. Баһадыр, Сона вә Јусиф сурәтләри. Романын сәнәткарлыг хүсусијјәтләри: композисијасы, дили, үслубу, бәдии тәсвир васитәләри. Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә «Баһадыр вә Сона» романынын әһәмијјәти.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Епик нөв һаггында верилмиш билијин дәринләшдирилмәси. Роман.

Синифдәнхарич оху.

Н. Нәриманов. «Надир шаһ», «Наданлыг», «Пир».

Н. Вәзиров. Сечилмиш әсәрләри (мүәллимин тәвсијәси илә).

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Азәрбајчан ингилаби бөһранын јетишдији дөврдә. Чаризм вә буржуазијанын милләтләр арасында тәфригәчилијинә гаршы Азәрбајчан болшевикләринин мүбаризәси.

XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан мәдәнијјәти. Азәрбајчанда маариф вә мәдәнијјәт саһәсиндә чаризмин мүртәче сијасәти. Габагчыл мәдәнијјәт хадимләринин халг күтләләринин маарифләндирилмәси уғрунда мүбаризәси. Елм. Әдәбијјат вә мәтбуат (Ч. Мәммәдгулузадә, М. Ә. Сабир). «Молла Нәсрәддин» журналы.

В. Шекспир. «Һамлет» (4 саат)

В. Шекспирин һәјат вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. Драматургун јаратдығы ән јахшы инсан сурәтләринин үмумбәшәри маһијјәти, типиклији.

«Һамлет» фачиәсинин тәһлили. Һамлет сурәти. Һәмин дөврдә сарај зиддијјәтләринин тәсвири.

К. Маркс вә Ф. Енкелс В. Шекспир јарадычылығы һаггында. В. Шекспир вә Азәрбајчан театры.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Фачиә һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси. Фачиәнин башлыча хүсусијјәтләри. В. Г. Белински фачиә һаггында.

Синифдәнхарич оху.

В. Шекспир. «Отелло».

СОВЕТ ӘДӘБИЈЈАТЫ ҺАГГЫНДА СӨҺБӘТЛӘР (2 саат)

I. АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫНДА ЛЕНИН ОБРАЗЫ (2 саат)

М. С. Ордубади. «Ленинә»; С. Вурғун. «Ленинин китабы»; Р. Рза. «Бакы адасында Ленинлә көрүш»; М. Рәһим. «Ленин Бакыда»; М. Чәлал. «Мәтбәә»; Ә. Мәммәдханлы. «Гаралмаз күнәш» вә с.

II. СОН ДӨВР АЗӘРБАЈЧАН ШЕ'Р ВӘ НӘСРИНДӘ ЛЕНИН ҺӘЈАТ ГУРУЧУЛУҒУНУН ТӘРӘННҮМҮ (2 саат)

Н. Хәзри. «Сон илләрин нәғмәләри»; Һ. Ариф. Әсәрләри (2 чилддә); И. Шыхлы. «Мәним рәгибим».

III. СОН ДӨВР АЗӘРБАЈЧАН ДРАМАТУРКИЈАСЫНДА МҮАСИР СОВЕТ АДАМЛАРЫНЫН ОБРАЗЫ (2 саат)

И. Әфәндијев. «Сән һәмишә мәнимләсән»; Б. Ваһабзадә. «Јағышдан сонра»; Н. Хәзри. «Сән јанмасан»; «Әкс сәда»; И. Гасымов. «Нағыл башланаркән».

IV. ССРИ ХАЛГЛАРЫ ӘДӘБИЈЈАТЫНДАН НҮМУНӘЛӘР (2 саат)

Р. Рождественски. «Реквијем»; Е. Межелајтис. «Инсан»; Р. Һәмзәтов. «Мәним Дағыстаным»; Ч. Ајтматов. «Көшәк көзү», «Ағ кәми». Этафија. Ше'рләр; М. Турсунзадә. «Асијанын сәси».

Програм материалларынын өјрәнилмәсинә — 88 саат
Нитг инкишафына — 10 саат
Әдәбијјат нәзәријјәсиндән верилән билијин
тәкрары вә системә салынмасы — 4 саат

X СИНИФДӘ ӘДӘБИЈЈАТ ҮЗРӘ ШИФАҺИ ВӘ ЈАЗЫЛЫ ИШ НӨВЛӘРИ

Бәдии әсәрләри вә онларын мүәјјән һиссәсинин ифадәли охусу (мүәллимин көстәриши, јахуд шакирдләрин сечмәси илә).

Әдәби гәһрәманларын фәрди, груп һалында, мүгајисәли сәчијјәләндирилмәси үчүн мүрәккәб план тәртиби.

Проблем характерли иншалара мүрәккәб план тәртиби.

Охунмуш әдәби-тәнгиди мәгаләләр үзрә мә'рузә, тезис, мә'лумат һазырламаг үчүн мүрәккәб план тәртиби.

Бәдии әсәрләрин епизодларынын данышылмасы, онларын мүәјјән проблем үзрә үмумиләшдирмәк јолу илә ифадәси (шифаһи вә јазылы).

Бир, јахуд бир нечә әсәр әсасында јазылы вә шифаһи инша. (Охунмуш әсәрләрин гәһрәманларыны фәрди, груп һалында вә мүгајисәли сәчијјәләндирмәклә).

Охунмуш әсәрләр әсасында проблем характерли иншаларын јазылмасы.

Әдәби гәһрәманын харичи көркәмини, ону әһатә едән мүһити, әсәрин идејасынын ачылмасында онларын әһәмијјәтини әкс етдирән тәсвири инша (охунмуш әсәрләр үзрә).

Бир вә ја бир нечә әдәби мәнбәјә әсасланан мә'рузә, реферат һазырламаг.

Охунмуш китаблара, бахылмыш сәһнә әсәрләринә, кинофилмләрә, телевизија верилишләринә рә'ј јазмаг.

Сосиал-сијаси, әдәби-тәнгиди мәгаләләр үзрә конспект һазырламаг.

X СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНИН ӘДӘБИЈЈАТДАН БИЛИК ВӘ БАЧАРЫГЛАРЫНА ВЕРИЛӘН ТӘЛӘБЛӘР

Шакирдләр билмәлидирләр:

— В. И. Ленинин әдәбијјат һаггында мәгаләләрини («Кертсенин хатирәси», «Русијада фәһлә мәтбуатынын кечмишиндән»), партија вә дөвләт сәнәдләриндә әдәбијјатын гијмәтләндирилмәси;

— XIX әсрин биринчи вә икинчи јарысында өзүнү көстәрән сосиал-әдәби инкишафы;

Scanned with MOBILE SCANNER

— Азәрбајчанын Русија илә бирләшмәсинин маһијјәтини вә онун Азәр-
бајчан-рус әдәби әлагәләринин инкишафына көстәрдији мүсбәт тә'сири;
— әсрин биринчи јарысында јазыб-јарадан сәнәткарларын тәрчүмеји-һалы
һаггында әсас мә'луматлары;
— дөврүн хүсусијјәтләринин бәдии әсәрләрдә нечә әкс олундугуну;
— дөврүн хүсусијјәтләринин бәдии Азәрбајчан әдәбијјатында нәзәрә чарпан ин-
— әсрин икинчи јарысында Азәрбајчан М. Ф. Ахундов јарадычылығында јүк-
кишафы, тәнгиди реализмин күчләнәрәк
сәк зирвәјә галхдығыны;
— М. Ф. Ахундов тәрәфиндән Азәрбајчан әдәбијјатында драматуркија-
нын әсасынын гојулдугуну;
— Азәрбајчанда милли мәтбуатын вә театрын јаранмасыны;
— Азәрбајчан ашыг ше'ринин даһа да инкишаф етдијини;
— М. Ф. Ахундов тәрәфиндән әсасы гојулан драматуркијанын сонракы ин-
кишафы вә онун нүмајәндәләрини;
— XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан әдәбијјатында демократик идејала-
— XX әсрин әввәлләриндә өзүнү көстәрән әдәби мүбаризәләри;
рын даһа да күчләнмәсини, бу дөврдә «Молла Нәсрәддин» журналы әтрафын-
демократик фикирли јазычыларын
да бирләшдијини; Молланәсрәддинчиләрин идеја истигамәтини вә тәнгид һә-
дәфләрини;
— өјрәшилмиш әсәрләрин идеја мәзмунуну, жанр хүсусијјәтләрини, әдәбиј-
јатымызда һәр бир жанрын мөвгејини;
— ајры-ајры јазычыларын (М. Ф. Ахундов, Ч. Мәммәдгулузадә, М. Ә. Са-
бир вә б.) фәрди үслуб хүсусијјәтләрини;
— халгын маарифләнмәси јолунда јазычыларын апардығы мүбаризәни;
— Азәрбајчан јазычыларынын рус дилинә вә әдәбијјатына вердикләри
јүксәк гијмәти;
— ајры-ајры јазычыларын әсәрләри илә әлагәдар өјрәдилән әдәбијјатшү-
наслыг анлајышларынын (типиклик, халгилик, нөв, жанр вә с.) әсас әламәтлә-
рини;
— бәдии әдәбијјатын сосиал маһијјәтини;
— програмда әзбәр өјрәнилмәси төвсијә олунан әсәрләри;

Шакирдләр бачармалыдырлар:

бәдии әсәрләр, онлардан верилмиш парчаны, жанрын (нәзм әсәрләринин вәзнини, гәлибини) тәләбинә ујғун олараг ифадәли охумағы, еләчә дә әзбәр сөјләмәји (мүәллимин көстәриши илә);

— өјрәнилмиш әсәрин идеја мәзмунуну ачмағы;

— өјрәнилмиш әсәрдә образлар силсиләсиндә әсас гәһрәманын ролуну вә јерини мүәјјәнләшдирмәји;

— өјрәнилмиш әсәрдә сүжетин идеја-бәдии әһәмијјәтини ачмағы, һәмин әсәрин композисијасыны шәрһ етмәји;

— әсәрдә ишләдилән тәсвир вә ифадә васитәләринин әсәрин идејасы илә бағлылығыны изаһ етмәји;

— охунмуш нәзм әсәринин вәзнини, гәлбини, бөлкүсүнү, гафијә гурулушуну мүәјјәшләшдирмәји;

— сәрбәст охудуглары әсәрин һансы нөвә дахил олдуғуну мүәјјәнләшдирмәји.

—охунмуш бир вә ја бир нечә әсәрин гәһрәманынын фәрди, груп һалында вә мүгајисәли сәчијјәләндирилмәсинә даир мүрәккәб план тәртиб етмәји;

— верилмиш проблем характерли инша мөвзусуна даир мүрәккәб план тәртиб етмәји;

— мә'рузә, мә'лумат үчүн, еләчә дә әдәби-тәнгиди мәгаләләр үчүн план тутмағы;

— бәдии әсәр үзрә мүәјјән проблем гојуб һәлл етмәклә мөвзуну сечмәк јолу илә данышмағы вә ондан үмумиләшдирилмиш нәтичәләр чыхармағы;

— проблем шәклиндә верилмиш мөвзуда мүһакимә характерли инша јазмағы;

— әдәби гәһрәманлары мүгајисә јолу илә сәчијјәләндирмәји (үмумиләшдирилмиш нәтичәләрлә);

— диспутларла өз фикирләрини мүәјјән дәлилләрлә әсасландырараг чыхыш етмәји;

— охунмуш әсәрдәки сурәтин (гәһрәманын) харичи көркәмини, әшјаны, тәбиәти шифаһи вә јазылы шәкилдә тәсвир етмәји, әсас идеја илә онларын бағлылығыны ашкара чыхармағы;

— бир вә ја бир нечә мәнбә үзрә әдәби мөвзуларда мә'рузә һазырламағы;

— охунмуш бир вә ја бир нечә китаба (үмумиләшдирилмиш шәкилдә) рә'ј јазмағы;

— сосиал-сијаси вә әдәби-тәнгиди мәгаләләр үзрә конспект тутмағы.

XI СИНИФ (102 саат)
АЗӘРБАЈЧАН СОВЕТ ӘДӘБИЈЈАТЫ

Кириш (3 саат)

Русијада азадлыг һәрәкатынын үчүнчү пролетар ингилабы дөврү. Сосиалист реализм әдәбијјатынын јаранмасы. М. Горкинин башчылығы илә мүтәрәгги јазычыларын әдәбијјатда декадент-модернист ахына гаршы мүбаризәси.

В. И. Ленин әдәбијјатын партијалылығы вә классик ирсә мүнасибәти һаггында. В. И. Ленинин «Партија тәшкилаты вә партија әдәбијјаты», «Пролетар мәдәнијјәти һаггында» әсәрләри.

Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы вә әдәбијјатда синфи гүввәләрин мөвгеји. Совет әдәбијјатынын илк јарадычылары: М. Горки, Ј. К. Купала, П. Тычина, Г. Табидзе, Һ. Һакопјан, М. С. Ордубади, Ч. Чаббарлы, С. Рүстәм.

Совет әдәбијјаты формача милли, мәзмунча сосиалист әдәбијјатдыр. Партијанын әдәбијјат вә инчәсәнәт саһәсиндәки сијасәти. Сов.ИКП Програмы (јени редаксија). Сов.ИКП XXVII гурултајы вә партијанын сон пленумлары чохмилләтли совет әдәбијјатынын кәләчәк инкишафы һаггында.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Әдәбијјатын синфилији, партијалылығы, халгилији һаггында анлајыш.

1917-1931-чи ИЛЛӘРДӘ АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ (2 саат)

Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы вә Азәрбајчанда Совет һакимијјәти уғрунда мүбаризә. Ингилабын әдәбијјата тә'сири. Ингилаби мәтбуатын вә реалист әдәбијјатын гүввәтләнмәси.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гурулмасы вә мүтәрәгги јазычыларын јени гурулушу рәғбәтлә гаршыламалары.

Коммунист Партијасынын әдәбијјата вә јазычылара гајғыкеш мүнасибәти; РК(б)П Мәркәзи Комитәсинин «Бәдии әдәбијјат саһәсиндә партијанын сијасәти һаггында» 1925-чи ил гәтнамәси вә онун тарихи әһәмијјәти.

С. С. Ахундов, Ә. Һагвердијев, Ч. Мәммәдгулузадә, М. С. Ордубади, Ч. Чаббарлы, А. Шаиг кими јазычыларын фәаллашмасы вә совет һәјатыны әкс етдирән әсәрләрин јарадылмасы.

Кәнч јазычыларын јетишмәси, «Гызыл гәләмләр» иттифагы әсасында Азәрбајчан Пролетар Јазычылары Чәмијјәтинин јаранмасы. Кәнч совет јазычыларынын (С. Рүстәм, С. Вургун, Ә. Әбүлһәсән, М. Һүсејн, М. Раһим, М. Мүшфиг, Р. Рза вә башгаларынын) илк әсәрләринин мејдана чыхмасы.

Ч. Чаббарлы. «Алмаз», «1905-чи илдә» (12 саат)

Ч. Чаббарлынын һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. Ингилабдан әввәлки јарадычылығы: ше'р, һекајә вә пјесләри. Илк әсәрләриндә буржуа әхлагынын тәнгиди. «Ајдын» вә «Огтај Елоғлу» пјесләриндә бу тәнгидин күчләнмәси. «Од кәлини» әсәриндә тарихи һадисәләрә мүнасибәт. Феодализмин вә динләрин тәнгиди. Әсәрдәки мүасирлик.

Ч. Чаббарлы јарадычылығында гадын азадлығы мәсәләси вә «Севил» пјеси. «Јашар» пјесиндә коллективләшмә дөврүнүн кәркин сосиал вәзијјәтинин тәсвири.

«Алмаз» пјесиндә јени гурулуш уғрунда мүбаризә мәсәләләри. Сосиал зиддијјәтләрин кәскинлији, синфи мәнафеләрин тоггушмасы, мүлкәдар-голчомаг образлары (Һачы Әһмәд, Ибад вә б.) Алмазда јени совет адамына хас олан хүсусијјәтләрин тәчәссүмү. Мирзә Сәмәндәр, Шәриф образларында мешшанлығын, икиүзлүлүјүн тәнгиди.

«Алмаз» пјеси сосиалист реализми принсипләри әсасында јазылан әсәр кими.

«1905-чи илдә» драмында биринчи рус ингилабы дөврүндә Азәрбајчанда мејдана чыхан кәскин сијаси зиддијјәтләрин реалистчәсинә тәсвири. Чаризмин һаким милләтчилик сијасәтини тәмсил едән кенерал-губернатор образы. Саламов вә Ағамјан образларында Бакы капиталистләринин әксингилаби фәалијјәтинин ифшасы. Ејваз вә Володин ингилабчы синфин нүмајәндәси кими. Әсәрдә халглар достлуғунун тәсвири. Аллаһверди вә Имамвердинин аиләси тимсалында Азәрбајчан вә ермәни халгларынын тарихи достлуғунун ифадәси.

Нитг васитәсилә типләрин сәчијјәләндирилмәси. Ч. Чаббарлынын јумору.

Әдәби тәнгид. Мәммәд Ариф Дадашзадә (Чәфәр Чаббарлынын јарадычылыг јолу).

Әдәбијјат нәзәријјәси. Драм әсәрләриндә конфликт һаггында верилмиш мә'луматы дәринләшдирмәк вә кенишләндирмәк. Образларын фәрди дил вә ифадә хүсусијјәтләри.

С и н и ф д ә н х а р и ч о х у.

Ч. Чаббарлы. Әсәрләри. (Үч чилддә.)

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Азәрбајчанда сосиалист ингилабынын инкишафы уғрунда мүбаризә, Азәрбајчанда кәнд тәсәррүфатынын коллективләшдирилмәси уғрунда мүбаризәнин башланмасы. Голчомагларын үзәринә һүчумун гүввәтләнмәси. Кәнддә синфи мүбаризәнин башланмасы.

1932-1940-чы ИЛЛӘРДӘ АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ (2 саат)

Өлкәмиздә сосиализмин гәләбәси, совет әдәбијјатынын наилијјәтләри. «Әдәби-бәдии тәшкилатларын јенидән гурулмасы һаггында» ҮИК(б)П МК-нын 1932-чи ил тарихли гәрары вә онун совет әдәбијјатынын инкишафында ролу.

Совет јазычыларынын I Үмумиттифаг гурултајы.

Азәрбајчан совет әдәбијјатында јени мәрһәлә. Вәтәндаш мүһарибәси. Совет һакимијјәти уғрунда мүбаризәјә, фәһлә синфинә вә коллективләшмәјә һәср едилмиш романлар.

Scanned with Mobile Scanner

Јени совет адамынын тәсвири. Әдәбиjјатда совет вәтәнпәрвәрлији вә социализм гуручулугу мотивләринин гүввәтләнмәси. Халгын тарихи кечмишинә марағын артмасы. Драматуркијада Ч. Чаббарлы ән'әнәләринин давамы вә инкишафы. «Һәјат», «Вагиф», «Гачаг Нәби» драмлары.

Һ. Чавид. «Сәјавуш» (5 саат)

Шаирин һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. «Хәјјам», «Шејда», «Мәс'уд вә Шәфигә», «Шејх Сән'ан», «Азәр» әсәрләри һаггында мә'лумат. Чавид јарадычылығынын мүтәрәгги хүсусијјәтләри. Совет дөврү јарадычылығы.

«Сәјавуш» пјеси. Әсәрин мөвзусу вә идејасы. Сарај һәјатында баш верән рәзаләтин, зиддијјәтләрин, әдаләтсизлијин тәсвири вә тәнгиди. Халг күтләләринин ағыр һәјатынын әкси. Сәјавуш образы. Әсәрин бәдии хүсусијјәтләри.

Һ. Чавид Азәрбајҹан әдәбијјатында мүтәрәгги романтизмин ән бөјүк нүмајәндәси кими.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Мәнзум драм һаггында мә'лумат.

С и н и ф д ә н х а р и ч   о х у.

Һ. Чавид. Сечилмиш әсәрләри.

М. С. Ордубади. «Думанлы Тәбриз» (6 саат).

Романда 1907-1917-чи илләрдә Иран Азәрбајҹанында баш вермиш азадлыг һәрәкатынын тәсвири. Ингилаби һәрәкатда иштирак едән гүввәләрин мүрәккәб тәркиби. Романда әсас гәһрәман Сәттар ханын гүввәтли вә зәиф ҹәһәтләри. Мисс Ҹанна вә Әбүлһәсән бәј сурәтләри. Романын гурулушу. Әсәрдә мәҹәрачылыг үнсүрләри.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Роман һаггында верилмиш билијин дәринләшдирилмәси. Тарихи роман. Диалокија вә трилокија һаггында анлајыш.

С и н и ф д ә н х а р и ч   о х у.

М. С. Ордубади. Гылынч вә гәләм. Думанлы Тәбриз. Дөјүшән шәһәр.

БӨЈҮК ВӘТӘН МҮҺАРИБӘСИ ДӨВРҮ ВӘ МҮҺАРИБӘДӘН СОНРАКЫ ИЛЛӘРДӘ АЗӘРБАЈҸАН ӘДӘБИЈЈАТЫ (4 саат)

Азәрбајҹан Совет әдәбијјаты Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә. Бу дөврдә һәрби вәтәнпәрвәрлик мөвзусунун өн плана кечмәси. Совет халгынын фашизмә гаршы апардығы гәһрәманлыг мүбаризәсинин бәдии әдәбијјатда әкси.

а) чағырыш руһлу ше'рләр; б) билаваситә дөјүшләрин кедишини әскәрләрин гәһрәманлығыны кәстәрән ше'рләр; в) халгымызын галибијјәт руһуну тәрәннүм едән ше'рләр (С. Вурғун, С. Рүстәм, Р. Рза, О. Сарывәлли, М. Раһим вә башгаларынын ше'рләри).

НӘСРИМИЗ БӨЈҮК ВӘТӘН МҮҺАРИБӘСИ ИЛЛӘРИНДӘ. (М. Һүсејн, Ә. Әбүлһәсән, Ә. Мәммәдханлы, М. С. Ордубади, М. Ҹәлал, С. Рәһимов вә башгалары).

Һәрби вәтәнпәрвәрлик драматуркијада (Р. Рзанын «Вәфа», С. Вурғунун «Инсан», «Фәрһад вә Ширин», М. Һүсејн «Низами», «Ҹаваншир», А. Шаиг «Вәтән», «Нушабә» вә с.)

Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндән сонракы илләрдә Азәрбајҹан әдәбијјатынын хүсусијјәтләри: мүһарибә, сүлһ, социализм гуручулугу мөвзулары. С. Вурғун, С. Рүстәм, Р. Рза, Б. Ваһабзадә, Әбүлһәсән, С. Вәлијев, И. Һүсејнов, Һ. Аббасзадә вә башгаларынын әсәрләриндә һәрби вәтәнпәрвәрлик мөвзусу.

С. Рүстәм «Әләмдән нәш'әјә», «Ана вә почталјон», «Тәбризим» (6 саат)

Азәрбајҹан совет поезијасынын јаранмасында С. Рүстәмин ролу. Илк лирик ше'рләриндә јени һәјатын, јени һисс вә фикирләрин тәрәннүмү. С. Рүстәмин әсәрләриндә социалист ингилабы, вәтәндаш мүһарибәси, комсомол мөвзусу. Лирикасында социал-сијаси кәскинлик вә муасирлик. Шаирин Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә јарадычылығы. С. Рүстәмин драматуркијасы. С. Рүстәмин ше'ринин идеја-бәдии хүсусијјәтләри, мөвзу актуаллығы вә с. Шаирин совет әдәбијјатында јери.

«Әләмдән нәш'әјә» ше'ринин тәһлили. Социалист ингилабынын гәләбәси илә әлагәдар олараг ше'рдә муасирлик вә никбинлик әһвал-руһијјәсинин гүввәтләнмәси. Јени һәјатын кәтирдији севинч.

«Ана вә почталјон» Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүнү әкс етдирән сәҹијјәви әсәр кими. Ана вә почталјон сурәтләри. Ананын јүксәк мә'нәви аләминин бәдии ифадәси. Әсәрин гурулушу.

«Ана вә почталјон» әсәри сүжетли лириканын ән јахшы нүмунәси кими.

«Тәбризим» ше'риндә Вәтән мәһәббәти. Ше'рдәки дәрин лиризм, сәмимијјәт вә садәлик.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Лирика вә онун нөвләри. Сијаси лирика һаггында верилмиш мә'луматы дәринләшдирмәк.

С и н и ф д ә н х а р и ч   о х у.

С. Рүстәм. Сечилмиш әсәрләри (4 ҹилддә, мүәллимин төвсијәси илә).

С. Вурғун. «Вагиф», «Муған», «Зәнҹинин арзулары» (11 саат). Шаирин һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. Лирик ше'рләри, поемалары, драм әсәрләри. Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә јарадычылығы.

С. Вурғун Азәрбајҹан совет поезијасынын көркәмли нүмајәндәләриндәндир.

«Вагиф» драмында XVIII әсрдә Азәрбајҹанда баш верән мүһүм социал-сијаси һадисәләрин тәсвири. Вагиф — шаир, дипломат, халг гәһрәманы кими. Шаир вә сарај мүһити. Драмда хариҹи ишғалчылара гаршы мүбаризәнин бәдии ин'икасы. Ибраһим хан вә Гаҹар сурәтләринин сәҹијјәси. Халг һәрәкатынын тәсвири (Елдар, Күрд Муса вә башгалары). Әсәрдә халглар достлугу идејасы. «Вагиф» драмынын әсас хүсусијјәтләри (социал вә шәхси әһтирасларын вәһдәти, драматик конфликтин әсасыны тәшкил едән идејаларын тоггушмасы). Әсәрин композисијасы, бәдии хүсусијјәтләри вә дили.

«Муған» поемасында гуручулуг ишләринин, әмәк адамларынын тәрәннүмү. Әмәк вә Вәтән мәһәббәтинин поемада бәдии ифадәси. Сарван вә Иманјар сурәтләри.

«Зәнҹинин арзулары». Поеманын јаранма сәбәбләри. Зәнҹи рәссам азадлыг уғрунда мүбаризә апаран адамларын үмумиләшмиш сурәти кими. Поемада сијаси кәскинлик вә империализмин ифшасы. Әсәрин бәдии хүсусијјәтләри вә тәрбијәви әһәмијјәти.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Тарихи драм һаггында мә'луматы дәринләшдирмәк. Поема һаггында верилмиш билийләрин кенишләндирилмәси. Һадисәләрин епик-лирик тәсвири.

С и н и ф д ә н х а р и ч   о х у.

С. Вурғун. Әсәрләри 7 ҹилддә (мүәллимин төвсијәси илә)

С. Рәһимов. «Меһман» (5 саат)

Јазычынын һәјат вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. Роман вә повестләри («Шамо», «Сачлы», «Ајналы» вә с.) һаггында мә'лумат. Бу әсәрләрдә бејнәлмиләлчилик вә вәтәнпәрвәрлик идејалары. С. Рәһимов јарадычылығында кәнд һәјатынын кениш епик тәсвири.

«Меһман». Повестин мөвзусу вә идејасы. Әсәрдәки әсас сурәтләр. Меһманын симасында әсл совет адамына хас олан дуалтүјүн, мә'нәви тәмизлијин тәблиғи. Әсәрин композисијасы.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Јазычынын тәһкијә дили, фәрди үслуб.

С и н и ф д ә н х а р и ч   о х у.

С. Рәһимов. «Шамо» романы, «Медалјон» вә «Ајналы» повестләри.

М. Раһим. «Ленинград көјләриндә» (4 саат)

М. Раһимин һәјаты вә јарадычылыг јолу һаггында мә'лумат. Лирик ше'рләриндә һәјат көзәлликләринин тәрәннүмү. Поемаларында социал-сијаси һадисәләрин тәсвири. Шаирин Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндәки јарадычылығы.

«Ленинград көјләриндә» поемасы. Бөјүк Вәтән мүһарибәси мөвзусунда јазылмыш ән дәјәрли әсәрләрдән бири кими. Поемада дөјүш лөвһәләринин тәсвири. Әсәрдә совет халгынын вәтәнпәрвәрлији, халглар достлугу гәләбәјә апаран амилләрдән бири кими. Һүсејнбала Әлијев вә Алексеј образлары. Поеманын бәдии хүсусијјәтләри (шаирин һадисәләрә мүдахиләси, сурәтләрин тәсвириндәки приjомлар, дөјүшләрдә мөһкәмләнән инсан характерләринин тәсвири вә с.).

М. Һүсејн «Абшерон» (6 саат)

М. Һүсејнин һәјат вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. Илк әсәрләриндә ингилаби һәрәкатын ин'икасы. Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврү јарадычылығы. Әсас һекајәләри, романлары вә пјесләри.

«Абшерон» романы. Әсәрдә јени нефт јатагларынын истисмары уғрунда кедән мүбаризәнин ин'икасы. Әсәрдә фәһлә һәјатынын кениш тәсвири. Кәнҹ нефтчи кадрларын јетишмәсинә јанлы, тәҹрүбәли нәслин гајғысы. Уста Рамазан вә Таһир образлары. Кәнҹ нефтчиләр нәслинин мүсбәт кејфијјәтләри.

Романын совет нәсринин инкишафында әһәмијјәти.

Әдәбијјат нәзәријјәси. Һекајә, повест, роман епик нөвүн жанрлары кими. Совет әдәбијјатында мүсбәт гәһрәман.

С и н и ф д ә н х а р и ч   о х у.

М. Һүсејн. «Гара дашлар».

Фәнләрарасы әлагә. Тарих. Совет Иттифагынын Бөјүк Вәтән мүһарибәси. Азәрбајҹан зәһмәткешләринин халг тәсәррүфатыны бәрпа вә даһа да инкишаф етдирмәк уғрунда мүбаризәси. Илк дәниз нефт мә'дәнләри. Азәрбајҹанда мәдәни гуручулуғун јени наилијјәтләри.

1950-1980-ЧИ ИЛЛӘРДӘ АЗӘРБАЈҸАН ӘДӘБИЈЈАТЫ (4 саат)

Сов.ИКП муасир дөврдә совет әдәбијјатынын вәзифәләри һаггында. Сов.ИКП МК-нын әдәби-бәдии тәнгид һаггында 1972-чи ил гәрары.

Халгын һәјат тәрзинин инкишафында вә адамларын мә'нәви-әхлаги ҹәһәтдән формалашмасында совет әдәбијјатынын ролу. Совет әдәбијјатында социал тарихи вә әхлаги проблемләрин бәдии һәлли. Әмәк, гуручулуг, сүлһ уғрунда мүбаризә халглар достлугу проблемләри 50-80-чи илләр әдәбијјатынын әсас мөвзусу кими. 1950-1980-чи илләр Азәрбајҹан әдәбијјатында нәзәрә чарпан инкишаф. Бу дөврдә јаранан вә бөјүк мараг доғуран әсәрләр. М. Һүсејн «Гара дашлар», И. Гасымов «Инсан мәскән салыр», И. Шыхлы «Дәли Күр», Б. Бајрамов «Фәһлә гардаш», Ә. Ҹәмил «Бахтында кәлмишик бу дүнјаја» ше'рләр китабы. Н. Хәзри «Дәниз зирвәдән башланыр» ше'рләр

китабы, Н. Һәсәнзадә «Нәриман» поемасы, Һ. Ариф ... поемасы вә сон шe'рләри, Б. Ваһабзадә «Муғам», Габил Имамвердијев «Несими» поемасы, Ә. Күрчајлы «Бүтөвлүк» шe'рләр китабы, А. Рзајев «Кечән илин сон кечәси» әсәри.

Р. Рза. «Ленин» (6 саат)

Р. Рзанын һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. Р. Рза јарадычылығынын әсас хүсусијјәтләри: һуманизм, һәрби вәтәнпәрвәрлик мотивләри. Шаирин сосиал-сијаси лирикасы. Поемалары вә пјесләри һаггында мә'лумат.

«Ленин» поемасы. Әсәрдә В. И. Ленин образы. Ленин фикринин вә ишинин өлмәзлији. Халгын партија вә рәһбәрлә бирлији идејасы. Поеманын гурулушу. Әсәрдә лирик-епик үнсүрләр. Поеманын дили вә бәдии хүсусијјәтләри (фикир долғунлуғу, сөздән бачарыгла истифадә, образлылыг вә с.).

Әдәбијјат нәзәријјәси. Әдәбијјатда ән'әнә вә новаторлуг. Сәрбәст шe'р.

Синифдәнхарич оху.

Р. Рза. Сечилмиш әсәрләри. 4 чилддә. (мүәллимин төвсијәси илә).

М. Ибраһимов. «Бөјүк дајаг» (6 саат)

Әдибин һәјаты вә јарадычылығы.

М. Ибраһимов Азәрбајҹан совет әдәбијјатынын көркәмли нүмајәндәси вә ичтимаи хадим кими. Һекајәләри, пјесләри вә романлары.

«Бөјүк дајаг». Әсәрин мөвзусу. Романда коллектив рәһбәрлик мәсәләләринин гојулушу вә һәлли. Романда аилә-мәишәт мүнасибәтләри. Әсәрдәки әсас образлар: Рүстәм киши, Сәкинә, Гараш, Маја, Пәришан, Јасты Салман вә б.

Синифдәнхарич оху.

М. Ибраһимов. Кәләчәк күн.

ССРИ ХАЛГЛАРЫ ӘДӘБИЈЈАТЫ (2 саат)

Совет әдәбијјаты чохмилләтли әдәбијјатдыр. Совет әдәбијјатынын ән көркәмли нүмајәндәләри — В. Мајаковски, М. Шолохов, А. Корнејчук, М. Ауезов, М. Турсунзадә, М. Шејхзадә, Б. Кербабајев, Ч. Ајтматов, А. Исаакјан, Г. Табидзе, Р. Һәмзәтов, Е. Межелајтис вә б.

М. Горки. «Ана» (5 саат)

Пролетар әдәбијјатынын јаранмасында вә инкишафында М. Горкинин ролу. Әдибин һәјат вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. Илк һекајәләри, роман вә повестләри. Драм әсәрләри.

«Ана» романында 1905-чи ил ингилабы дөврүндә баш верән әсас сосиал-сијаси һадисәләрин тәсвири. Инсан характерләринин ингилаби мүбаризәдә формалашмасы мәсәләси. Павел Власов сурәти.

Ананын — Пелакеја Ниловнанын мә'нәви инкишаф јолу. Романда фәһлә һәрәкатынын бәдии ин'икасы.

В. И. Ленин «Ана» романы һаггында. «Ана» романы сосиалист реализминин классик нүмунәсидир. Совет әдәбијјатынын инкишафына «Ана» романынын тә'сири. М. Горки вә Азәрбајҹан.

Синифдәнхарич оху.

М. Горки. «В. И. Ленин» очерки, һекајәләри вә пјесләри (мүәллимин төвсијәси илә).

МУАСИР ХАРИЧИ ӘДӘБИЈЈАТ (2 саат)

Муасир харичи әдәбијјат һаггында гыса мә'лумат. Харичи өлкәләрин әдәбијјатында тәнгиди реализмин инкишафы. (Т. Драјзерин «Америка фачиәси» романы, Ә. Несинин һекајәләри вә б.).

Мүтәрәгги јазычыларын сосиалист реализми методуна кечмәси. Б. Брехтин «Кураж ана» драмы, Н. Һикмәтин «Гәрибә адам» пјеси вә б. Харичи јазычыларын сүлһ вә демократија уғрунда мүбаризәси. (Америка јазычысы Е. Һемингуејин «Әлвида, силаһ!» романы).

Сосиалист өлкәләри әдәбијјатынын наилијјәтләри.

Програм материалларынын өјрәнилмәси — 91 саат
Нитг инкишафы — 8 саат
Әдәбијјат нәзәријјәсиндән билијин
системә салынмасы — 3 саат

XI СИНИФДӘ ӘДӘБИЈЈАТ ҮЗРӘ ШИФАҺИ ВӘ ЈАЗЫЛЫ ИШ НӨВЛӘРИ

Бәдии әсәрин, јахуд онун мүәјјән һиссәсинин ифадәли охусу (мүәллимин көстәриши вә шакирдләрин сечмәси үзрә), еләчә дә әзбәр сөјләнмәси.

Мүхтәлиф әдәби нөвләр үзрә шифаһи вә јазылы иш үчүн мүрәккәб план тәртиби.

Бәдии әсәрин мәзмунуна аид мүәјјән проблем гојмаг вә һәлл етмәк јолу илә ајры-ајры епизодларын јазылы, јахуд шифаһи ифадәси (үмумиләшдирилмиш нәтичәләрлә).

Мүәјјән бир проблемә һәср олунмуш бир нечә әсәрин мәзмуну үзрә иншанын апарылмасы (шифаһи вә јазылы).

Өјрәнилмиш әсәрләрин гәһрәманларынын фәрди, груп һалында, мүгајисәли сәчијјәләндирилмәси (үмумиләшдирилмиш нәтичәләрлә).

Сәрбәст охунмуш әсәрләр үзрә проблем характерли иншаларын апарылмасы.

Синифдә өјрәнилмиш вә мүстәгил охунмуш әсәрләрдәки образын харичи көркәми илә ону әһатә едән мүһитин — тәбиәтин тәсвири арасындакы әлагә вә онларын әһәмијјәтинин ашкара чыхарылмасы (шифаһи вә јазылы).

Бир вә ја бир нечә мәнбә үзрә әдәби мөвзуда реферат вә мә'рузә һазырламаг.

Охунмуш бир нечә китабын, бахылмыш кинофилмләрин телевизија верилишләринин аннотасијасынын верилмәси вә онлара рә'ј јазылмагы.

В. И. Ленинин әдәбијјата даир мәгаләләринә вә әдәбијјат мәсәләләринә аид олан партија сәнәдләринә тезис вә конспект һазырламаг.

XI СИНИФ ШАКИРДЛӘРИНИН ӘДӘБИЈЈАТДАН БИЛИК ВӘ БАЧАРЫГЛАРЫНА ВЕРИЛӘН ТӘЛӘБЛӘР

Шакирдләр билмәлидирләр:

— В. И. Ленинин әдәбијјат һаггында мәгаләләринин («Л. Н. Толстој», «Кертсенин хатирәси», «Русијада фәһлә мәтбуатынын кечмишиндән», «Пролетар мәдәнијјәти һаггында», «Партија тәшкилаты вә партија әдәбијјаты») әсас мүддәаларыны, партија сәнәдләриндә әдәбијјат һаггында ирәли сүрүлән фикирләри;

— пролетар ингилабы дөврүнүн хүсусијјәтләрини;

— сосиалист реализми әдәбијјатынын јаранмасыны;

— халг азадлыг һәрәкатынын әдәбијјатда әкс олунмасыны;

— чохмилләтли совет әдәбијјатынын әмәлә кәлмәсини, бу дөврдә јазыб-јарадан сәнәткарларын јарадычылығында ингилаби мүбаризә мөвзусунун нечә ишләндијини;

— Азәрбајҹан Пролетар Јазычылар Чәмијјәтинин јаранмасыны, кәнч Азәрбајҹан јазычылары дәстәсинин мејдана кәлмәсини вә онларын јарадычылыг нүмунәләрини;

— бу дөврдә јазыб-јарадан јазычыларын һәјат вә јарадычылыг јолуну;

— өјрәнилән әсәрләрин идеја мөвзусу әсасыны;

— ајры-ајры дөврләрдә плана кечән һадисәнин Азәрбајҹан совет әдәбијјатында әкс олунмасыны;

— Азәрбајҹан совет әдәбијјатында нәзәрә чарпан мөвзу дајрәсинин кенишлијини, жанр рәнкарәнклијини;

— өјрәнилмиш әсәрин әсас гәһрәманларыны вә тәсвир олунан һадисәләрлә онларын әлагәсини;

— өјрәнилмиш әсәрин жанр вә үслуб хүсусијјәтләрини;

— ССРИ халглары арасында әдәби әлагәләрин кетдикчә мөһкәмләндијини;

— Совет әдәбијјатынын мәзмунча сосиалист, формача милли әдәбијјат олмасыны;

— совет әдәбијјатынын үмумдүнја әһәмијјәтини;

— ајры-ајры сәнәткарларын јарадычылыг нүмунәләринин өјрәдилмәси илә әлагәдар изаһ олунан әдәбијјатшүнаслыг анлајышларынын (совет әдәбијјатынын партијалылығы, хәлгилији, сосиалист реализми, ән'әнә вә новаторлуг, совет әдәбијјатында мүсбәт гәһрәман вә с.) маһијјәтини;

— програмда әзбәрләнмәси төвсијә олунан әсәрләри, јахуд әсәрләрдән мүәјјән парчалары әзбәр сөјләмәји.

Шакирдләр бачармалыдырлар:

— бәдии әсәри, јахуд әсәрдән сечилмиш һиссәни (мүәллимин көстәриши вә ја шакирдин сечмәси үзрә) ифадәли охумағы;

— өјрәнилмиш әсәрин идеја мөвзусу әсасыны ачмағы;

— әсәрдәки образлар системиндә гәһрәманын ролуну вә јерини, јашадығы мүһитә мүнасибәтини мүәјјәнләшдирмәји;

— өјрәнилмиш әсәрдә мүәллифин идеја-әхлаги консепсијасыны ашкара чыхармаг мәгсәдилә образлары гаршылашдырмағы;

— һәрби-вәтәнпәрвәрликдән бәһс едән әсәрләрдә фәдакар, гәһрәман образлары гаршылашдырмағы вә тәрбијәви нәтичә чыхармағы;

— Азәрбајҹан совет әдәбијјатында мүхтәлиф жанрлара мәхсус әсәрләрин гәһрәманларыны мүәјјән проблематикаја көрә гаршылашдырмағы;

— өјрәнилмиш әсәрләрдә сүжетин идеја-бәдии әһәмијјәтини, бәдии әсәрин композисијасыны, дилини, тәсвир вә ифадә васитәләрини вә онларын вәһдәтини мүәјјәнләшдирмәји;

— мүстәгил охунмуш әсәрләрин һансы әдәби нөвә дахил олдуғуну әсасландырылмыш шәкилдә мүәјјәнләшдирмәји;

— мүстәгил охунмуш әсәрләри мәзмунла форманын вәһдәти бахымындан тәһлил етмәји;

Scanned with MOBILE SCANNER

— диспутларда өз фикрини әсәрдән кәтирилән дәлилләр вә фактларла әсасландырараг ифадә етмәји, шакирдләр, јахуд әһали гаршысында әдәби мөвзуда мә'рузә илә чыхыш етмәји.

— бүтүн шифаһи вә јазылы иш нөвләринә мүрәккәб план тәртиб етмәји;

— бәдии әсәрин әсас епизодларыны мүәллиф проблем гојуб һәлл етмәклә үмумиләшдирилмиш нәтичәләрлә ифадә етмәји;

— өјрәнилмиш вә мүстәгил охунмуш әсәрләр әсасында проблем характерли инша һазырламагы;

— образын харичи көркәминә, тәбиәт тәсвиринә, сурәтләри әһатә едән шәраитә аид тәсвири инша јазмагы (өјрәнилмиш вә мүстәгил охунмуш әсәрләр әсасында);

— бир вә ја бир нечә мәнбәјә истинад едәрәк әдәби мөвзуда мә'рузәләр, рефератлар һазырламагы;

— аудиторија гаршысында әввәлчәдән һазырланмыш мә'рузә вә рефератла чыхыш етмәји, еләчә дә мүбаһисә заманы өз фикрини сәрбәст сөјләмәји;

— охунмуш бир вә ја бир нечә китаба аннотасија вә рә'ј јазмагы;

— В. И. Ленинин әдәбијјат һаггында әсәрләриндә вә партија сәнәдләриндә әдәбијјат мәсәләләринин гојулушунун тезис, јахуд конспектини һазырламагы.

Әлавә № 1

АЗӘРБАЈЧАН ҮМУМТӘҺСИЛ МӘКТӘБЛӘРИНИН IX — XI СИНИФЛӘРИНИН ӘДӘБИЈЈАТ ДӘРСЛӘРИНДӘ В. И. ЛЕНИН ӘСӘРЛӘРИНДӘН ИСТИФАДӘЈӘ ДАИР

Мәктәблиләр әдәбијјатын тәдриси процесиндә Ленинин әдәбијјат вә инчәсәнәтә даир әсәрләрини өјрәнирләр. Бунларын сајәсиндә онлар рәһбәри көркәмли марксист философ, әдәбијјатшүнас алим кими танымагла бәрабәр, бәдии јарадычылыгда партијалылыг принсипи, әдәбијјат вә инчәсәнәтә партија рәһбәрлији мәсәләләри үзрә дә мүвафиг биликләри мәнимсәјирләр. Рәһбәрин әсәрләри ејни заманда коммунизм гуручулуғунда вә буржуа идеолокијасына гаршы мүбаризәдә әдәбијјатын ролуну мүәјјәнләшдирмәкдә онлара көмәк едир.

В. И. Ленинин әсәрләри илә танышлыг фрагментләр шәклиндә V синифдән башланыр.

Хүсусилә рәһбәр һаггында бәдии әсәрләр өјрәдиләркән мүәллим һәмчинин Владимир Иличин Азәрбајчанла әлагәдар фикирләринә мүрачиәт едә биләр.

V синифдә хүсусилә ики мөвзунун — Г. Илкинин «Һәдијјә» вә Е. Ағајевин «Апрел сәһәри» һекајәләринин тәдриси шакирдләри В. И. Ленинин нәзәри ирси илә таныш етмәк имканы верир. Белә ки, шакирдләр Е. Ағајевин «Апрел сәһәри» һекајәсини өјрәнәркән мүәллим әсәрдәки һадисәләри изаһ едир. Шакирдләрә сөјләмәлидир ки, халгымыз сәадәтә говушдуғу күндән ону илкин тәбрик едән В. И. Ленин олмушдур.

V синифдә Г. Илкинин «Һәдијјә» һекајәси өјрәдиләркән дә шакирдләри В. И. Ленинин әсәрләриндән фрагментләрлә таныш етмәк олар вә лазымдыр. Һекајәдән В. И. Ленинин «...бундан сонра шакирдләрә демәк лазымдыр ки, Ленин Азәрбајчаны халглар достлуғунун сарсылмаз галасына чевриләчәјинә бөјүк инам бәсләјирди. Бу фикри даһа да мөһкәмләндирмәк мәгсәди илә мүәллим Ленинин 1921-чи ил апрелин 14-дә «Азәрбајчан, Күрчүстан, Ермәнистан, Дағыстан вә Дағлылар республикасындакы коммунист јолдашлара» мәктубундан ашағыдакы парчалары шакирдләрин нәзәринә чатдыра биләр: «Гафгаз Совет республикаларыны һәрарәтлә тәбрик едәрәк чәсарәтлә үмид едирәм ки, онларын сых иттифагы буржуазија заманы мисли көрүнмәмиш вә буржуа гурулушунда мүмкүн олмајан милли сүлһ нүмунәси јарадачагдыр.

...Гафгаз Совет республикаларынын фәһлә вә кәндлиләринә бир даһа ән сәмими саламлар көндәрир вә ән јахшы мүвәффәгијјәтләр арзу едирәм» (В. И. Ленин Азәрбајчан һаггында, Азәрнәшр, Бакы, 1970, сәһ. 220, 231.).

VI синифдә М. Ибраһимовун «Пәри хала вә Ленин» һекајәсинин тәдриси заманы да шакирдләри В. И. Ленинин әсәрләриндән нүмунәләрлә таныш етмәк имканы вардыр. Белә ки, мүәллим Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулдуғу күнүн сәһәри В. И. Ленинин бу гәләбәнин әһәмијјәтини хүсуси гејд етдијини сөјләмәли, В. И. Ленинин «1920-чи ил апрелин 20-дә шүшә-чини истеһсалы фәһләләринин Үмумрусија гурултајында нитгиндән бу сәтирләри шакирдләрин нәзәринә чатдырмалыдыр: «...Јенә дүнән Бакыдан алдығымыз бир хәбәр көстәрир ки, Совет Русијасынын вәзијјәти јахшылашмагдадыр, сәнајемиз јаначагсыз галдығы бизә мә'лумдур, инди исә хәбәр алмышыг ки, Бакы пролетариаты һакимијјәти өз әлинә алмыш вә Азәрбајчан һөкумәтини јыхмышдыр. Бу о демәкдир ки, инди бизим бүтүн сәнајемизи чанландыра биләчәк бир игтисади базамыз вардыр» (В. И. Ленин Азәрбајчан һаггында, Азәрнәшр, Бакы, 1970, сәһ. 168).

VII синифдә Г. Илкинин «Шимал күләји» әсәри тәдрис едиләркән мүәллим В. И. Ленинин Азәрбајчан һаггында фикирләринә халгымызын ағыр дөнгәләриндә Иличин өнә аталыг гајғысы көстәрмәси фактларына да мүрачиәт етмәлидир. Хүсусилә В. И. Ленинин Гафгаз Әмәк ордусу шурасына телеграмындан бир парчанын охунмасы шакирдләрә рәһбәрин республикамызын јүксәлиши үчүн көстәрдији гајғыны әјани сүбут едәчәкдир. Һәмин телеграмда дејилир: «Халг Әрзаг Комиссарлығы нүмајәндәсинин вердији мә'луматдан көрүнүр ки, мај ајында Бакы үчүн Петровска, апрелдән-мајын әввәлләриндә көндәрилән 309 вагон јүкү кәлмишдир, бундан 273 вагон Бакыја чатдырылмышдыр; ијунун биринчи доггуз күнү әрзиндә Бакыја 265 вагон тахыл јүкү кәлмишдир. Бундан башга Кеоркијевскидән дә Петровска бир нечә гатар кечиб кетмишдир. Бундан әлавә 9 ијун тарихли диспетчер мә'луматы мүәјјән едир ки, Халг Әрзаг Комиссарлығынын Петровска вердији нөвбәдәнхарич нарјад үзрә мүхтәлиф стансијаларла Бакы үчүн 337 вагон јүкләнмишдир; мајын 25-дән ијунун 9-дәк Петровска 116 вагон кәлмиш, 201 вагон да јолдадыр (сонунчу мә'лумат натамамдыр).

Бу рәгәмләрдән көрүнүр ки, Халг Әрзаг Комиссарлығынын Гафгаз Әмәк Ордусу Шурасы јанындакы нүмајәндәлији нефтчи фәһләләри әрзагла тә'мин етмәк үчүн кифајәт гәдәр тәдбир көрмүш вә көрмәкдәдир» (В. И. Ленин Азәрбајчан һаггында, Азәрнәшр, Бакы, 1970, сәһ. 172).

VIII синифдә С. Вурғунун «26-лар» поемасынын тәдриси заманы мүәллим гәһрәман Бакы комиссарларынын мәрдлијиндән сөһбәт ачыр, онларын Бакыны мүдафиә етмәк үчүн инкилисләрин дә'вәт едилмәси илә әлагәдар сағ партијанын тәклифинә гәти е'тираз етмәләриндән бәһс едәркән, В. И. Ленинин Бакы комиссарларынын иш мөвгејини тәгдир етдијини вә бу мәсәләјә өз мүнасибәтини билдирдијинин дә шакирдләрин нәзәринә чатдырылмасы фајдалыдыр. Бунунла әлагәдар В. И. Ленинин «1918-чи ил ијулун 29-да Москва Советинин, Москва фабрик-завод комитәләри вә һәмкарлар иттифагларынын биркә ичласы»ндакы нитгиндән ајры-ајры парчалары синифдә охумаг вә изаһ етмәк мәгсәдә мүвафигдир. Һәмин нитгиндә В. И. Ленин демишдир: «Биз дејә биләрик ки, империалистләри дә'вәт етмәјән вә онларла сојғунчулуг иттифагы бағламајан вә јалныз тәчавүзкарлар һүчум етдикләри заман онлардан кери чәкилән јеканә партија, белә бир партија болшевикләр-коммунистләр партијасы олмушдур. Биз билирик ки, Гафгазда бизим коммунист јолдашларымызын вәзијјәти хүсусилә чәтин олмушдур.

Бакылы јолдашларымызын вәзијјәти нә гәдәр чәтин олса да, белә бир сүлһ бағламагдан имтина етмәклә сөздә дејил, ишдә социалист оланлара лајиг јеканә бир аддым атмышлар. Инкилис-франсыз империалистләри илә һәр чүр сазишдән гәти сурәтдә имтина етмәк — бакылы јолдашларын бу аддымы јеканә, дүзкүн аддымдыр. Чүнки инкилис-франсыз империалистләрини дә'вәт етмәк мүстәгил социалист һакимијјәтини, — олагәси кәсилмиш бир әразидә јерләшсә дә империалист мүһарибәси көләсинә чевирмәк демәкдир...» (В. И. Ленин Азәрбајчан һаггында. Азәрнәшр. Бакы, 1970, сәһ. 142 — 143).

Бу гајда илә V — VIII синифләрдә ајры-ајры бәдии әсәрләрин тәдриси заманы В. И. Ленинин нәзәри ирсинә мүрачиәт едилмәси јухары синифләрдә рәһбәрин даһа ири һәчмли әсәрләринин өјрәдилмәсинә һазырлајырлар.

IX синифдән е'тибарән мәктәблиләр әдәбијјат дәрсләриндә билаваситә рәһбәрин әдәбијјат вә инчәсәнәтә аид әсәрләрини өјрәнирләр.

В. И. Ленин әсәрләринин орта мәктәбдә өјрәнилмәси системи мәктәблиләрә рәһбәрин нәзәри ирсиндән ајры-ајры фрагментләри өјрәтмәк ишиндән тәдричән бүтөв әсәрләрин тәдрис едилмәсинә кечмәји тәләб етдијиндән, програмда IX синифдә рәһбәрин «Л. Н. Толстој», «Кертсенин хатирәси» мәгаләләри илә танышлыг вә онлардан ајры-ајры парчаларын өјрәнилмәси нәзәрдә тутулмушдур. IX — XI синифләрдә исә В. И. Ленинин үч әсәри — «Русијада фәһлә мәтбуатынын кечмишиндән», «Партија тәшкилаты вә партија әдәбијјаты», «Пролетар мәдәнијјәти һаггында» әсәрләринин өјрәдилмәси тәләб олунур. Һәмин әсәрләрин тәдриси методикасы (IX — XI синифләрдә онларын өјрәдилмәси ардычыллығы нәзәрә алынмагла) тәхминән ашағыдакы кими ола биләр:

«Л. Н. Толстој» мәгаләси илә шакирдләр IX синифдә, дәрс илинин әввәлиндә «Кириш» мөвзусуну өјрәнәркән таныш олурлар. Мәктәблиләрә һәмин мәгаләдән ики биткин парча өјрәдилмәлидир. Бири мәгаләнин әввәлиндәки икинчи абзас («В. И. Ленинин әсәрләри мәчмуәси». Кәнчлик. Бакы, 1981, сәһ. 68) (сонунчу чүмләдән башга), о бири исә мәгаләнин сонунчу абзасы (јенә орада).

Нәзәрдә тутулмуш парчалар охундугдан сонра синифдә тәгрибән ашағыдакы кими план тутулур:

1. Русија Толстој јарадычылығында.
2. Толстојун әсәрләринин дүнја әдәбијјатында шөһрәтләндирән амилләр.
3. Толстој әдәби ирсини кәләчәк үчүн дә әһәмијјәтли едән сәбәбләр.
4. Толстој ирсинә Русија пролетариатынын мүнасибәти.
5. Толстој әдәби ирсини зәһмәткеш күтләләрә өјрәтмәкдә башлыча мәгсәд.

Һәмин план әсасында мәгаләнин мәзмуну синифдә дәриндән өјрәдилир. Бундан сонра мүәллим шакирдләрин Толстој јарадычылығына В. И. Ленинин вердији гијмәтә аид әлдә етдикләри билији јекунлашдырыр вә сөјләјир ки, вахтилә Ленин «Л. Н. Толстој» адлы мәгаләсиндә јазырды: «Онун бөјүк әсәрләрини һәгигәтән һамынын малы етмәк үчүн, милјонлары вә он милјонлары

чәһаләтә, мәзлумлуға, чох ағыр әмәјә вә диләнчилијә мәһкум етмиш олан бир ичтимаи гурулуша гаршы мүбаризә, даим мүбаризә апарылмасы лазымдыр, социалист чеврилиши лазымдыр («В. И. Ленинин әсәрләри мәчмуәси», Кәнчлик, Бакы, 1981, сәһ. 71-72).

Артыг В. И. Ленинин узагкөрәнликлә дедији бу сөзләр һәгигәт олмушдур. Бөјүк Октјабр социалист ингилабындан сонра Л. Н. Толстојун әдәби ирси халгын малына чеврилмиш, јазычынын әсәрләри дәфәләрлә вә бөјүк тиражларла нәшр едилиб охучулара чатдырылмышдыр.

Дәрсин сонунда ушаглара тапшырмаг лазымдыр ки, синифдә үзәриндә кениш дајанылмыш ики абзасы евдә әдәбијјат дәфтәрләринә көчүрсүнләр вә өјрәнсинләр.

IX синифдә һәм дә рәһбәрин «Кертсенин хатирәси» мәгаләси өјрәдилир. Бу мәгаләнин тәдрисинә ашағыдакы кириш сөзү илә башламаг фајдалыдыр. В. И. Ленин рус классикләринин, о чүмләдән А. И. Кертсенин јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирир вә онун шәхсијјәтинә дәрин һөрмәт бәсләјирди. Н. К. Крупскаја хатырлајырды ки, Иличин албомунда бир сыра көркәмли шәхсијјәтләрин, һәмчинин Кертсенин шәкли вар иди.

Мүәллим сөјләмәлидир ки, «Кертсенин хатирәси» мәгаләсини В. И. Ленин 1912-чи илдә, јә'ни јени ингилаби јүксәлиш әрәфәсиндә јазмышдыр. Мәгалә бөјүк рус јазычысынын јүз иллијинә һәср едилмиш, «Социал-демократ» гәзетинин 8 мај (25 апрел) 1912-чи ил тарихли 26-чы нөмрәсиндә дәрч олунмушдур. Сонра мүәллим шакирдләри әсәрдән ајры-ајры фрагментләрлә таныш етмәли, бу мәгсәдлә әввәлчәдән мүәјјәнләшдирдији ситатлары охумалыдыр. Мәтн үзәриндә иш заманы, хүсусилә, рус ингилабында иштирак етмиш үч нәсил һаггында кениш изаһат верилмәлидир. Әсәрин мәзмунуну мөһкәмләтмәк мәгсәдилә дәрсин сонунда синифдә шакирдләрин иштиракы илә ашағыдакы шәкилдә план тәртиб етмәк лазымдыр:

1. «Онларын иши өлмәздир». (Рус ингилабынын биринчи нәсли)
2. «Колочок фыртынанын кәнч штурманлары» (Рус ингилабынын икинчи нәсли).
3. «Фыртына күтләләрин өзүнүн һәрәкатыдыр» (Рус ингилабынын үчүнчү нәсли)

Мүәллим евдә һәмин плана мүвафиг оларааг, «Кертсенин хатирәси» мәгаләсиндән синифдә охунан һиссәләри дәфтәрә көчүрмәји вә өјрәнмәји тапшырмалыдыр.

«Русијада фәһлә мәтбуатынын кечмишиндән» мәгаләси X синифдә тәдрис едилир. Һәмин мәгалә В. И. Ленинин әдәбијјат дәрсиндә бүтөвлүкдә өјрәдилән илк әсәридир. «Русијада фәһлә мәтбуатынын кечмишиндән» әсәри 1914-чү илин апрелиндә I дүнја мүһарибәси әрәфәсиндә јазылмышдыр. Бу заман пролетар ингилабы һәрәкаты гаршысында дуран ән мүһүм мәсәләләрдән бири хырда буржуа оппортунизминә гаршы мүбаризә иди. Һәмин мәгаләдә В. И. Ленин Русијада марксизмин јаранмасы вә пролетар һәрәкаты инкишафына мәтбуатын демократик вә ингилаби ән'әнәләринин тә'сирини характеризә едир.

Мүәллим мәгаләдә мүвафиг парчалары охујуб изаһ етмәли вә шакирдләрин иштиракы илә онлара башлыглар вермәлидир. Бу тәхминән ашағыдакы сәпкидә олмалыдыр: «Русијада фәһлә мәтбуаты тарихинин демократик вә социалист һәрәкаты тарихи илә бағлы олмасы», «Русијада азадлыг һәрәкатынын башлыча мәрһәләләри», «Задәкан дөврүнүн көркәмли нүмајәндәләри вә үмумдемократик сензурасыз мәтбуатын јаранмасы», «Разночинләрин ојанмасында Кертсенин вә Белинскинин ролу», «Разночинләрин һаким мәсләки олан халгчылыг вә халгчы бахышларыны инкишаф етдирмәкдә Чернышевскинин ролу», «Халгчылыг ахыны ичәрисиндә пролетар-демократик чәрәјанын јаранмасы», «Русијада социал-демократијанын әсасынын гојулмасы вә фәһлә мәтбуатынын јаранмасы үчүн тәшәббүс көстәрилмәси», «Фәһлә һәрәкатынын башланмасы, фәһлә мәтбуатынын мејдана чыхмасы, бу ишдә габагчыл фәһләләрин ролу», «Сензурасыз фәһлә гәзетләринин мејдана чыхмасы», «Күтләви фәһлә һәрәкатында, фәһлә вәрәгәләриндә вә фәһлә мәтбуатында марксист вә оппортунист мәсләкләр», «Русијада фәһлә мәтбуатынын инкишафында «Искра»нын 1901-1903-чү илләрдәки фәалијјәтинин ролу», «Ачыг фәһлә мәтбуатынын мејдана чыхмасында 1905-1907-чи илләр ингилабынын ролу» вә и. а.

Дәрсин сонунда мүәллим әсәрин мәзмунунун мөһкәмләндирилмәси мәгсәдилә суал-чаваб апармалыдыр, сонра шакирдләрә синифдә тутулмуш план әсасында әсәри евдә конспектләшдирмәји вә мәзмунуну өјрәнмәји тапшырмалыдыр.

«Партија тәшкилаты вә партија әдәбијјаты». Бу әсәрин өјрәдилмәси методикасы, тәхминән, ашағыдакы сәпкидә олмалыдыр: мүәллим кириш мүсаһибәси апарараг, В. И. Ленинин әдәбијјаты, онун көркәмли нүмајәндәләринин јарадычылығына даир фикирләри илә әлагәдар шакирдләрин биликләрини тәкрарлатдырыр, системә салыр, хүсусилә шакирдләрә IX — X синифләрдә В. И. Ленинин мәгаләләрини өјрәнәркән рус азадлыг һәрәкатынын мәрһәләләринә даир газандыглары биликләри хатырладыр. Даһа сонра әсәрин јазылдығы тарихи шәраитлә шакирдләри таныш едир вә сөјләјир ки, «Партија тәшкилаты вә партија әдәбијјаты» мәгаләси 1905-чи илин нојабрында

В. И. Ленин мүһачирәтдән Петербурга гајытдығдан сонра «Новаја жизн» легал болшевик гәзетинин 12-чи нөмрәсиндә чап едилмишдир.

Бу мә'луматдан сонра мүәллимин рәһбәрлији илә мәгалә әввәлчә бүтөвлүкдә, сонра исә ајры-ајры биткин парчалар шәклиндә охунмалы, мәзмуну тезис шәклиндә ифадә олунараг јазы тахтасында јазылмалыдыр.

Әсәрин планы, тәхминән, ашағыдакы мәзмунда ола биләр:

1. Партија әдәбијјаты мәсәләсини ән плана чәкән тарихи шәраит.
2. 12 октјабр 1905-чи ил «Манифест»индә Русијада мәтбуат:
   а) гејри-легал мәтбуат; б) легал мәтбуат.
3. В. И. Ленинин партијалы әдәбијјат принсипини ирәли сүрмәси сәбәбләри.
4. Социалист пролетариаты партијалы әдәбијјат принсипини ирәли сүрмәлидир.
5. Әдәбијјат ишинин үмумпролетар иши илә бағлылығы.
6. Партијалы әдәбијјат принсипи илә әлагәдар Ленинин ирәли сүрдүјү мүддәалар вә партија мәтбуаты гаршысында гојдуғу тәләбләр.
7. Мүтләг азадлыг һаггында буржуа фәрдијјәтчиләри ријакарлығынын алт-үст едилмәси.
8. Буржуа чәмијјәтиндә мүтәрәгги сәнәткарын вәзијјәти.
9. Һәгиги азад әдәбијјат һаггында дүшүнчәләр.

Даһа сонра мүәллим јени дәрси јекунлашдырмалы вә демәлидир ки, В. И. Ленинин һәлә 1905-чи илдә әдәбијјатын партијалылығы һаггында һазырладығы өлмәз принсип бу күн дә кәскин идеја силаһымыздыр. Сонра мүәллим шакирдләрә евдә әдәбијјат дәфтәрләринә «Партија тәшкилаты вә партија әдәбијјаты» мәгаләсиндән партијалы әдәбијјат принсипинә даир В. И. Ленинин дедији сөзләри көчүрмәји вә әзбәрләмәји, синифдә тәртиб едилмиш план әсасында мәгаләни өјрәнмәји тапшырыр.

«Пролетар мәдәнијјәти һаггында». Әсәрин тәдрисинә дә мүәллим кириш сөзү илә башламалы вә шакирдләрдә һәмин сәнәдин мејдана кәлдији тарихи шәраит барәдә тәсәввүр јаратмалыдыр. Бундан сонра пролетар мәдәнијјәти һаггында гәтнамә лајиһәси синифдә охунмалыдыр. Әсәрин мәзмуну мәнимсәдилдикдән сонра мүәллим демәлидир ки, В. И. Ленинин һазырладығы лајиһә 1920-чи ил октјабрын 9-да вә 12-дә РК(б)П МК Сијаси бүросунун ичласында Пролетар мәдәнијјәти тәшкилаты мәсәләсинин мүзакирәси үчүн әсас олмушду. Октјабрын 12-дә Пролетар мәдәнијјәти гурултајы В. И. Ленинин билаваситә көстәришләри руһунда тәртиб едилмиш гәтнамәни јекдилликлә гәбул етмишдир. Бу, совет мәдәнијјәти, әдәбијјат вә инчәсәнәтинин јараныб инкишаф етдији илк дөврдә Ленинин она көстәрдији бөјүк гајғынын тәзаһүрүдүр. Әдәбијјатын партија уғрунда мүбаризәсинин јени шәраитдә давам етдирмәси иди.

Рәһбәрин әдәбијјат вә инчәсәнәтә даир фикирләри бу күн дә өз әһәмијјәтини сахлајыр. Һазырда дүнја мигјасында кәскин идеоложи мүбаризә кетдији бир вахтда Совет Иттифагы Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти әдәбијјат вә инчәсәнәтә аид ајры-ајры гәрарларында сәнәткарлара, бәдии јарадычылыг ишинә диггәтлә јанашыр, дөврүн мүрәккәб әдәби-сијаси һадисәләрини лајигинчә гијмәтләндирмәклә, јарадычы зијалыларын фәалијјәтинә даһа кениш мејдан верир, онларын үмумпартија, үмумхалг иши олан коммунизм чәмијјәти гурмагда даһа фәал көмәк едир. Бу ишдә ән дүзкүн јол көстәрәнимиз ленинизм идејаларыдыр.

Дәрс, тәхминән, бу чүр јекунлашдырылдыгдан сонра мүәллим шакирдләрә евдә «Пролетар мәдәнијјәти һаггында» гәтнамә лајиһәсинин I вә VI бәндләрини әдәбијјат дәфтәрләринә көчүрүб әзбәрләмәји, һабелә «Мәдәни ирсә мүнасибәт һаггында Ленин тә'лими вә јени социалист әдәбијјатынын формалашмасында онун әһәмијјәти» мөвзусунда реферат јазмағы тапшырмалыдыр.

Әлавә № 2

ӘДӘБИЈЈАТ ДӘРСЛӘРИНДӘ ВӘ СИНИФДӘНХАРИЧ МӘШҒӘЛӘЛӘРДӘ ИСТИФАДӘСИ МҮМКҮН ОЛАН ТЕХНИКИ ВАСИТӘЛӘР.

V СИНИФ

Фономүнтәхәбат

Аг атлы оглан.
Ә. Мәммәдханлы. Буз һејкәл.
М. Һүсејн. Одлу гылынч.
Е. Агајев. Күнәш догачаг.
И. Әфәндијев. Шәһәрдән кәлән овчу
С. Вургун. Чејран.
А. Сәһһәт. Јај сәһәри.
Б. Ваһабзадә. Ики саат.
М. Рзагулузадә. Ана үрәји, даг чичәји.
Г. Илкин. Һәдијјә.
Р. Рза. Догма, әзиз партија.

5. «Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси», № 3.

Scanned with MOBILE SCANNER

VI СИНИФ

Екран васитэ

Почт гутусу (телевизија филми)
Гарача гыз (бәдии телевизија филми)
Чапајев (бәдии филм)

Фономунтәхәбат

С. Вургун. Азәрбајҹан.
С. Рүстәм. Чапајев.
Н. Кәнҹәви. Гары вә Султан Сәнҹәр.
Ч. Мәммәдгулузадә. Почт гутусу.
М. С. Ордубади. Сержант Иванов адына көрпәләр еви.
Ч. Чаббарлы. 1905-ҹи илдә.
А. Шаиг. Мәктуб јетишмәди.
Т. Шаһбази (Симург). Гаjчы.
А. Сәһһәт. Вәтән.
М. Мүшфиг. Бәхтијар.

VII СИНИФ

Екран васитэ

Короғлу (бәдии филм).
Н. Кәнҹәви. (тәдрис филми)
М. Горки «Ушаглыг» кинофилминдән фрагментләр (Нәнә; Алјоша Пешкову неҹә өјрәдирләр; Јангын).
Халг шаири Сәмәд Вургун (тәдрис филми)
Узаг саһилләрдә (бәдии филм)
Ленин һаггында һекаjә (бәдии филм)
Әсл инсан һаггында повест (бәдии филм)

Фономунтәхәбат

Н. Кәнҹәви. Көрпичкәсән кишинин дастаны.
С. Ә. Ширвани. Оғлума нәсиһәт.
Г. Закир. Сәдагәтли достлар һаггында.
М. П. Вагиф. Дурналар.
Ч. Чаббарлы. Фирузә.

VIII СИНИФ

Екран васитэ

Гурбанәли бәј (телевизија филми)
26-лар (бәдии филм)
Кәнҹ гвардија (бәдии филм)

Фономунтәхәбат

Н. Кәнҹәви. Хејир вә Шәр.
М. Ә. Сабир. Нә ишим вар?
Н. Хәзри. Күнәшин бачысы.
С. Вургун. 26-лар (парчалар)
М. Ҹәлал. «Бир кәнҹин манифести» әсәри үзәриндә неҹә ишләмишәм.
Дәдә Горгуд. Бәдии филм.

IX СИНИФ

Екран васитэ

Н. Кәнҹәви (тәдрис филми)
Нәсими (бәдии филм)
Лејли вә Мәҹнун (бәдии филм)
Короғлу (бәдии филм)
Пушкин вә декабристләр (диафилм)
Пушкин. Јевкени Онекин (диафилм)
Рүстәм һаггында әфсанә (бәдии филм)
Рүстәм вә Сөһраб (бәдии филм)

Фономунтәхәбат

Н. Кәнҹәви. «Хосров вә Ширин» поемасындан парчалар.
М. Фүзули. «Лејли вә Мәҹнун» поемасындан парчалар.
М. Фүзули. Вәфа һәр кимсәдән ким...
М. Фүзули. Мәни чандан усандырды.
М. Фүзули. Падшаһи мүлк...

М. П. Вагиф. Күр гырагы

X СИНИФ

Екран васитэ

Фәтәли хан (бәдии филм)
М. Ф. Ахундов (ики һиссәдән ибарәт тәдрис филми)
Сәбуһи. (бәдии филм)
Мүфәттиш (диафилм)
Ч. Мәммәдгулузадә (сәнәдли филм)

Фономунтәхәбат

М. Ф. Ахундов. Һаҹы Гара вә ја һекајәти мәрди-хәсис
Г. Закир. Ахундова мәктуб.
С. Ә. Ширвани. Гафгаз мүсәлманларына хитаб.
Ч. Мәммәдгулузадә. «Өлүләр» әсәриндән Искәндәрин монологу
М. Ә. Сабир. Ики һәмәнд.
М. Ә. Сабир. Фәһлә.
М. Ә. Сабир. Әкинчи.
М. Ә. Сабир. Бејнәлмиләл.
М. Ә. Сабир. Сәбр ејлә.
М. Ә. Сабир. Һопһопнамәдән сәһифәләр.
Н. Нәриманов. Баһадыр вә Сона.
Н. Вәзиров. Мүсибәти-Фәхрәддин.

XI СИНИФ

Екран васитэ

Ч. Чаббарлы. Сәһнә әсәрләри (ики һиссәдән ибарәт тәдрис филми).
Од кәлини. Севил. 1905-ҹи илдә. Алмаз.
Ахырынҹы ашырым (бәдии филм).
Нә јахшы ки, дүнјада Сәмәд Вургун вар (сәнәдли филм).
Једди оғул истәрәм (бәдии филм).
Ганун намине («Меһман» бәдии филми).
Гара дашлар (бәдии филм).
Сәһәр (бәдии филм).
Бөјүк дајаг (бәдии филм).
Дәли Күр (бәдии филм).
Ленин вә Горки (диафилм).
Горки һаггында кино сәнәдләри (тәдрис филми)
Оғул («Ана» кинофилминдән фрагмент)

Фономунтәхәбат

Ч. Чаббарлы. Алмаз (парчалар).
Ч. Чаббарлы. 1905-ҹи илдә (парчалар).
Ч. Чаббарлы. Ана.
С. Рүстәм. Тәбризим.
С. Рүстәм. Әләмдән нәш'әјә.
С. Рүстәм. Ана вә почталјон.
С. Вургун. Шаир, нә тез гоҹалдын сән?
С. Вургун. Заманын бајрагдары.
С. Вургун. Зәнҹинин арзулары (парчалар)
М. Ибраһимов. Әсәр неҹә јаранып (хатирә)
М. Рәһим. Мән «Ленинград көјләри» әсәри үзәриндә неҹә ишләмишәм (хатирә)
С. Рәһимов. Хатирәләри.
С. Рәһимов. Меһман (парчалар).
Р. Рза. Ленин (парчалар).

Әлавә № 3

ИСТИФАДӘ ҮЧҮН ЗӘРУРИ ОЛАН МЕТОДИК ӘДӘБИЈЈАТЫН СИЈАҺЫСЫ

1. Гарабағлы Ә. — Мәктәбдә шифаһи халг әдәбијјатынын тәдриси. Бакы, 1961-ҹи ил.
2. Гарабағлы Ә. — Азәрбајҹан әдәбијјатынын тәдриси методикасы Бакы, 1968.
3. Орта мәктәбдә әдәбијјатын тәдриси (I — II һиссә). Бакы, 1976.
4. Абдуллајев А. — Үслубијјат мәшғәләләринин методикасы. Бакы, 1961.
5. Микајылов Ш. — IV синифдә әдәбијјат дәрсләри. Бакы, 1974.
6. Бабајев А. — V синифдә әдәбијјат дәрси. Бакы, 1975.
7. Әһмәдов Ч. — VI синифдә әдәбијјат дәрсләри. Бакы, 1975.
8. Әлијева З. — VII синифдә әдәбијјат дәрсләри. Бакы, 1970.
9. Сәмәдов З., Ејвазов Һ. — VIII синифдә әдәбијјат дәрсләри. Бакы, 1975.

Scanned with CamScanner

«3» гијмәт ашағыдакы иншалара...

— мөвзу әсасән, дүзкүн шәрһ олунан, лакин бир тәрәфли, јахуд натамам ишыгландырылан, мөвзудан узаглашмалара, јахуд фактик материаллары изаһында бу вә ја дикәр сәһвләрә јол верилән;

— нәтичә чыхармаг вә үмумиләшдирмә бачарығынын кифајәт дәрәчәдә олмадығы ашкар едилән;

— материал кифајәт дәрәчәдә шәрһ олунан, фикрин ардычыл ифадә олунмасында бә'зи сәһвләрә јол верилән;

— шакирдин јазылы нитгин әсасларына јијәләндијини ашкар едилән;

— дөрд бешдән артыг олмајараг нитг гүсурларына јол верилән инша јазылара.

«2» гијмәт ашағыдакы иншалара верилир:

— мөвзуну ачмајан, шакирдин әсәрин мәтни үзрә сәтһи билијә малик олдуғуну билдирән, бу вә ја дикәр һадисәнин шәрһиндә гејри-дәгиглијә јол верилән, нәтичәсиз вә үмумиләшдирмәсиз;

— материалларын гарышыглығына јол верилән, һиссәләр арасында әлагә олмајан;

— лүғәт бахымындан касыб, хејли нитг гүсурларына јол верилән јазылара.

«1» гијмәт ашағыдакы иншалара верилир:

— мөвзуја ујғун олмајан, әсәрин мәтнини там билмәдијини вә өз фикрини ифадә етмәк бачарығынын олмадығы мүәјјән едилән;

— «2» гијмәт үчүн мүәјјән едиләндән чох сәһвә јол верилән јазылара.

ГЕЈД: иншалары гијмәтләндирәркән јазы савады бахымындан Азәрбајчан дили үзрә гијмәт нормаларынын нәзәрә алынмасы вачибдир.

МҮӘЛЛИФЛӘРИН НӘЗӘРИНӘ

Бир даһа билдиририк ки, редаксијаја көндәрилән мәгаләләр јалныз макинада јазылмалы вә ики нүсхәдән ибарәт олмалыдыр. Макина сәһифәләринин стандарт өлчүнү ашмамасы хүсуси нәзәрә алынмалыдыр; бу, материал үзәриндә редактә ишини асанлашдырмаг үчүн чох вачибдир.

Мәгаләдә верилән ситатларын мәнбәји дәгиг көстәрилмәли вә бу заман мүвафиг ардычыллыға риајәт едилмәлидир (мүәллиф, әсәрин ады, нәшријјат, чап олундуғу јер, ил, сәһифә).

Мәгаләләр редаксијаја услуб вә орфографик бахымдан там савадлы шәкилдә тәгдим олунмалыдыр.

Материалларын һәчмә јығчамлығына хүсуси диггәт јетирилмәлидир.

Диссертасија ишләри илә әлагәдар мәгаләләр институтун елми шурасынын гәрары илә бирликдә тәгдим едилмәлидир.

Материалын сон сәһифәсиндә мүәллифин ады, фамилијасы, атасынын ады, ишләдији јер, ев үнваны вә телефон нөмрәси гејд едилмәлидир.

Бу китаблары охујун

Дилчилијә даир гијмәтли әсәр

Сон илләр исланатын тәләбләри илә әлагәдар олараг орта вә али мәктәбләрдә ана дилинин һәртәрәфли вә елми әсасларла мәнимсәнилмәсинә даһа чох диггәт јетирилир. Дилчилијимизин бу вә ја дикәр проблемләри үзрә дәрсликләр, дәрс вәсаитләри вә методик көстәришләрин нәшринә диггәт артырылмагла бәрабәр, онларын кејфијјәтинә дә хүсуси фикир верилир. В. И. Ленин адына Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Институтунун досенти, филолокија елмләри намизәди Вилајәт Әлијевин бу јахынларда чапдан чыхмыш «Азәрбајчан дилиндә фе'лин тәсрифләнмәјән формалары. Мәсдәр» адлы дәрс вәсаити дә belә нәшрләрдәндир.

Адындан көрүндүјү кими, һәмин вәсаит дилчилијимиздә чох вачиб вә әһәмијјәтли бир мөвзуја һәср олунмушдур. Фе'лин тәсрифләнмәјән формалары—фе'ли сифәт, фе'ли бағлама вә мәсдәр өзүнәмәхсус лексик мә'насына, икили морфоложи хүсусијјәтләринә, рәнкарәнк синтактик вә услуби вәзифәләринә көрә түрк дилләринин, о чүмләдән Азәрбајчан дилинин грамматик гурулушунда хүсуси јер тутур. Азәрбајчан дилчилијиндә бу мүрәккәб вә зәнкин, һәм дә чох вачиб категоријалар ајры-ајры дөврләрдә тәдгигатчыларын диггәтини чәлб етсә дә, онлар барәдә елми-тәдгигат ишләри јазылса да, али мәктәб дәрсликләриндә бә'зи мә'луматлар верилсә дә мәсдәрин вә мүәјјән дәрәчәдә исә фе'ли бағламанын грамматик хүсусијјәтләри кениш тәдгиг олунмамышдыр.

Азәрбајчан дилинин морфолокија вә синтаксисинин тәдрисиндә ортаља чыхан бир сыра чәтинлик мәһз фе'лин тәсрифләнмәјән формалары илә бағлыдыр. Бу, хүсусилә шәкилчиләрин, нитг һиссәләринин, чүмлә үзвләринин, сөз бирләшмәләринин, тәркиб вә чүмләләрин тәдрисиндә даһа чох һисс олунур. Она көрә дә вәсаитдә бир-бири илә үзви сурәтдә бағлы олан ики мәсәләдән кениш сөһбәт ачылыр.

Әсәрин биринчи һиссәси фе'лин тәсрифләнмәјән формалары илә бағлы олан нәзәри мәсәләләрә һәср едилмишдир. Һәмин һиссәдә фе'лин тәсрифләнмәјән формаларынын нитг һиссәләри арасында мөвгеји, бу формаларын фе'лин шәкилләринә, заман вә шәхс категоријаларына мүнасибәти, атрибутивлик, тәсрифләнмәјән форма шәкилчиләринин характери, мөвчуд терминләр вә с. илә бағлы мәсәләләр әтрафлы тәһлил олунур.

Вәсаитин икинчи һиссәси диггәти даһа чох чәлб едир. Бурада мәсдәрин тәдгиги тарихиндән, онун маһијјәтиндән, тәбиәтиндәки икиликдән, гурулушундан, грамматик хүсусијјәтләриндән, Азәрбајчан дилинин грамматик гурулушундакы мөвгејиндән кениш данышылыр.

Мүәллифин вердији шәрһләр вә чыхардығы елми нәтичәләр инандырычыдыр. Онун сөјләдији белә бир фикир тамамилә доғрудур ки, мәсдәр Азәрбајчан дилиндә, еләчә дә дикәр түрк дилләриндә даһа чох мәгсәд ифадә етмәк, модаллыг јаратмаг, мүнасибәт әкс етдирмәк үчүн мејдана кәлмишдир. Она көрә дә конкрет нитг һиссәсинә табе олмаг, фе'ли сифәт вә фе'ли бағлама кими асылы мөвгели гурулушлар јаратмаг мәсдәрдә јох дәрәчәсиндәдир. Мүәллифин кәлдији нәтичә будур ки, мәсдәр нәзәрдә тутулан мәгсәд вә вәзифәни мүхтәлиф вәзијјәтләрдә, даһа чох мүстәгил һалда јеринә јетирир. Мәсдәр мәгсәд ифадә етмәклә јанашы, һәмчинин дилдә ишләнмә мөвгејиндән вә гошулдуғу тәрәфин лексик мә'насындан ирәли кәләрәк хүсуси фе'ли гурулушлар јарадыр, ар-

зу, күман, вачиблик, лазымлылыг, еһтимал, мәгсәд, мејл, гадаған кими модал мә'налар ифадә едир.

Вәсаитдә Азәрбајчан бәдии әдәбијјатындан, дөври мәтбуатдан, фолклор нүмунәләриндән, диалектләрдән вә дикәр түрк дилләриндән топланмыш чох зәнкин мисаллар әсасында мәсдәр илк дәфә дилчилијимиздә кениш планда тәдгиг олунмушдур.

Мүәллиф марксизм-ленинизм методолокијасындан чыхыш едәрәк иши синхрон планда јазмыш, јери кәлдикчә тарихи-мүгајисәли методдан да истифадә етмишдир.

Вәсаитдә верилән схемләр ајры-ајры нәзәри мә'луматлары әсасландырыр вә анлашыглы едир.

Китабын сонунда једди маддәдән ибарәт тәгдим олунан нәтичә дә јахшы үмумиләшдирилләрәк әсәр һаггында там тәсәввүр јарадыр.

Али мәктәбләрин филолокија факүлтәләринин тәләбәләри, аспирантлары вә дилчиликлә марагланан кениш охучу күтләси үчүн нәзәрдә тутулан бу вәсаит, шүбһәсиз, фе'лин тәсрифләнмәјән формалары үзрә кечилән хүсуси курс вә семинарларын, үмумијјәтлә Азәрбајчан дилинин морфолокија вә синтаксисинин бир сыра чәтин, олдугча вачиб мәсәләләринин дәриндән өјрәнилмәсинә көмәк едәчәкдир.

Филолокија елмләри доктору, профессор Ә. Чавадов, филолокија елмләри намизәдләри, досентләр Һ. Мирзәјев вә Г. Казымов тәрәфиндән рә'верилмиш «Азәрбајчан дилиндә фе'лин тәсрифләнмәјән формалары. Мәсдәр» дәрс вәсаити орта мәктәбдә Азәрбајчан дилини тәдрис едән мүәллимләр үчүн дә мараглы вә фајдалыдыр.

Мәһәммәд БАҺАРЛЫ,
«Азәрбајчан мәктәби» журналынын мәс'ул катиби

Баш редактор: **Зәһра ӘЛИЈЕВА.**
Редактор: **Ә. Әфәндизадә.**
Редаксија һеј'əти: **Ә. Абдуллајев, А. Бабајев, А. Гурбанов, Ә. Әлијев, Р. Абдуллајев, Ч. Әһмәдов, Ш. Микајылов, Б. Нәбијев, Ә. Рәһимова, А. Тәһмасиб.**

Техники редактор вә коррректор: **Сәријјә Новруз гызы.**

Јығылмаға верилмиш: 14.07.86. Чапа имзаланмыш: 9.10.86. Кағыз форматы: 70×108¹/₁₆ = 2,25 кағыз вәрәги. Кағыз: тип. № 2. Шрифт дәсти: корпус. Јүксәк чап үсулу. 4,5 физики чап вәрәги. 6,1 шәрти чап вәрәги. 6,0 учот нәшр. вәрәги.
ФГ 21534. Сифариш 6955. Тираж 14067.

Редаксијанын үнваны: 370000, Бакы шәһәри, Низами күчәси, 58.
Телефонлар: 93-13-45. 32-37-33.

Scanned with MOBILE SCANNER

25 ran. 76303

Scanned with
MOBILE SCANNER